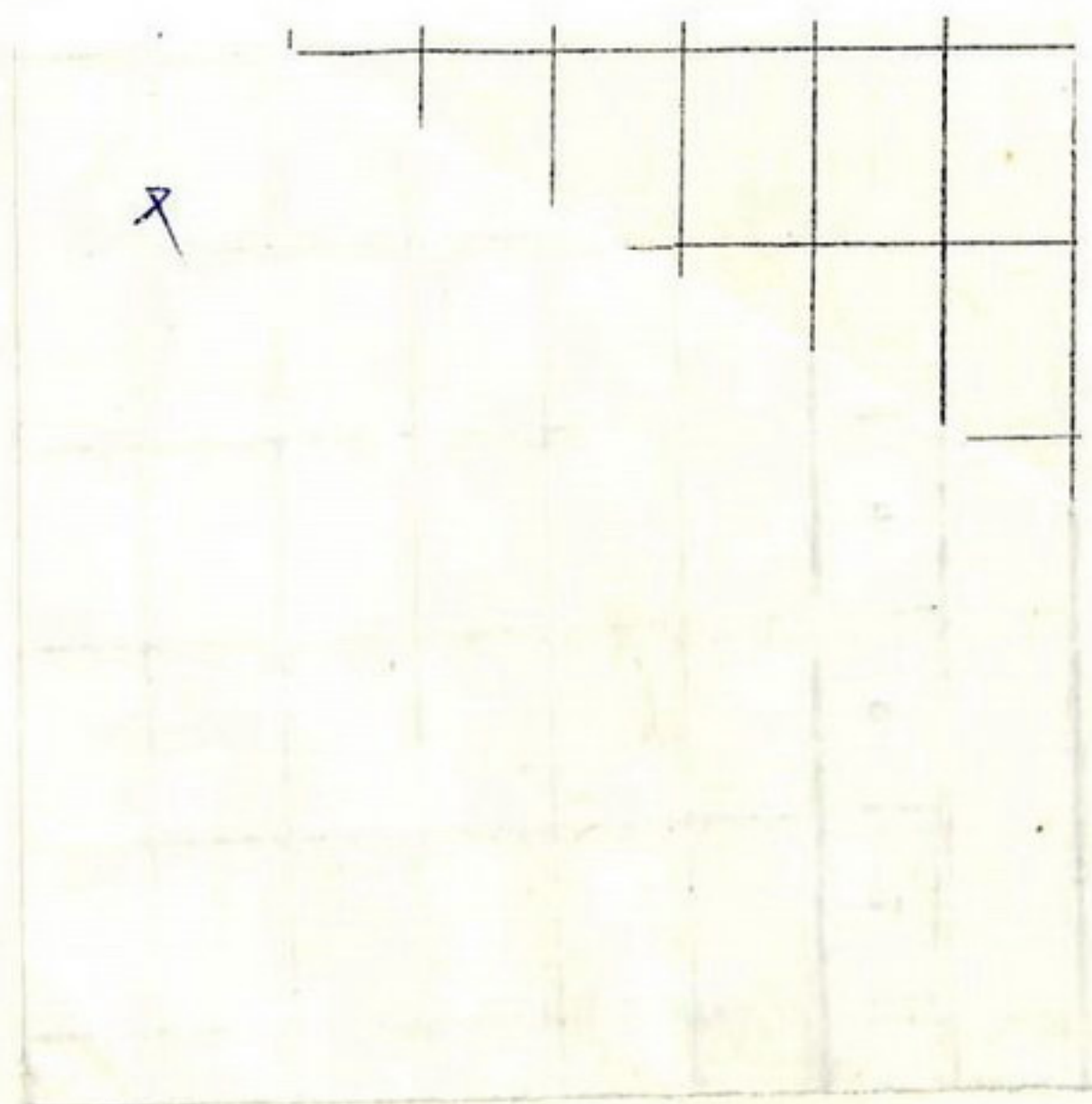

84.72
D-810

Amund
Lundquist

50

Lundquist

ԵՂՈՒԱՐԴ ՊՅԱՃԵԱՆ

Հս-հր`

ՏՏԻ և ՏԻՔԻԵՎՈՒՄԻՆԻՍՏԻԿԱԿԱՆ

Եւր.

Ք ին-սիս 1960

ԿԵՂԻՄ-Ի

ԹՈՒՂԹ ԶԱԽԱԿՆԵՐՈՒՄ

ՊԵՐՈՒԹ

1960

ԿՈՂՔԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝
ՄԱՍԻՍ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

- 11893 -

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՅԼԱՍ»
ՈՒՒ ՏԸ ՖՐԱՆՍ - ՊԵՅՐՈՒԹ

Սարգսյանի հուշահամալիր
Բնակարանի գրադարան

Այեանքիս մասին գրել մտադրած գիրքս կրնայ հաղիւ տարիէ մը կամ քանի մը տարիէն գրուիլ: Պարագաներու ծանր արդեւթով մը (կեանքին դէմ ամբողջական զղուանք եւ ուրիշ անխոստովանելի բաներ) կրնայ նաեւ երբեք չգրուիլ: Գրուելու պարագային՝ նկատել այս թուղթը իրրեւ նախարան մը, չգրուելու պարագային՝ նաեւ վերջարան մը: Գիրքս կարենամ գրել կամ ոչ՝ այս գրութիւնը կը համարեմ անհրաժեշտ:

Կարդալէ առաջ կեանքիս պատմութիւնը ուրեմն, որ վէպ մըն է, ողբերգութիւն մը, փիլիսոփայութիւն մը՝ կ'ուզեմ խօսիլ ձեզի բաց սրտով եւ քիչ մը ամէն բանի մասին: Երբ մեծնաք եւ ի վիճակի ըլլաք ծրագրած գիրքս կարդալու եւ լրջօրէն դատելու, պիտի հասկնաք անշուշտ, որ քիչ մը անհրաժեշտ էր հօր մը այս բաց սրտով խօսքը՝ ուղղուած իր զաւակներուն: Այս թուղթին կըցեմ հաւանաբար երկրորդ թուղթ մը, այս անգամ ձեր մօր ուղղուած: Նման թուղթ մը եւս անհրաժեշտ կը գտնեմ:

Արդ, կը սկսիմ: —

Մանչ մըն ես, սիրելի զաւակս, աղջիկ մըն ես, սիրելի զաւակս: Լաւ է որ այդպէս է. լաւ է որ երկու սեռեր կան դիմացս: Լաւ է դարձեալ որ դուք շատ փոքր էք տակաւին: Զայրոյթներ, քէներ, սեւ յուսահատութիւններ չկան տակաւին մեր միջեւ: Իրարու տրուած նեղութիւնները թեթեւ են դեռեւս եւ վաղանցուկ, քանի մը խօսքով բուժելի:

Բարեբախտութիւն մը նաեւ՝ որ դուք հայ էք. այսինքն՝ Տառապանքին բազում արմատներէն դէպի լոյս դացող չքեղ բանի մը շարունակութիւնը: Հաղարամեայ ցաւերու քարքարուտէն քալող մեր ցեղը փայլուն ցեղ մըն է, ժանդ չբռնող տեսակէն: Եւ յետոյ, կեանքին կնճառդէմ իմաստութիւնը կը սորվեցնէ, որ Տառապանքը վերջին հաշուով սքանչելի է, եւ արեգակին դացող ամէն բան՝ եւս առաւել սքանչելի:

Հարկ կա՞յ ընդդէմելու թէ՛ ձեր մայրը եւ ես կատուած ենք ձեզի ծնողական սիրոյ անքակտելի կապով մը, որուն արժէքը ծնողքները միայն կրնան զգալ եւ դնահատել: Իբրեւ ծնողք մը, որ մինչեւ ողն ու ծուծը հայ է, յայտնեմ, թէ հայ ծնողքներուն սէրը հանդէպ իրենց զաւակներուն, անհամեմատ կերպով աւելի է քան բազում այլ ազգերու ծնողական սէրը: Այս ուղղութեամբ հաւասարը չունեցող սէր մըն է ան: Մենք, ծնողքներս, հայրենիքին ալ պարտականութիւնը պիտի կատարենք հանդէպ ձեզի, քանի որ հայրենիքը ի վիճակի չէ առ այժմ իր պարտականութիւնները լրիւ կատարելու: Ուրիշներ այսպէս չեն: Ուրիշներուն հայրենիքը, կը տեսնենք, մեծագոյն օժանդակն է ծնողական մտահոգութեանց, ծնողքներուն բեռը թեթեւցնող մը, զաւակներու աստուածային բեռնակիր մը: Մենք շատ անգամ եւ դրեթէ ամէն տեղ, ծնողք ըլլալէ ետք, հայրենիք եւս պիտի ըլլանք ձեզի: Պիտի ըլլանք անոր ամբողջ պատմութիւնը, ամբողջ աշխարհադրութիւնը, ամբողջ լեզուն եւ ոգին: Խորհուրդը:

Հայրենիքին բեռնակիրը պիտի ըլլանք եւ քալենք օտարութեան մութին ի վար, ճամբան ընելով անորոշ ծագով տհաւոր աղջամուղջի մը, ամէն բան մեր ուսին՝ քանի որ հայ ծնողք կը կոչուինք եւ դուրս ենք մեր երկրէն: Այսպէս է: Մեր երկիրը դժբախտ է, եւ մենք աղնիւ ենք: Ատոր պէտք է հաւատաք մինչեւ մեծնաք եւ մինչեւ մեռնիք: Ապրած ենք բազում դարեր եւ սորված դոհողութեան դերագոյն իմաստութիւնը, նիւթ, հոգի եւ կեանք ըստուածին մէջ:

Հայ ծնողքը, որուն դէմ պարտիք ըմբոստանալ եւ պայքարիլ վաղը երբ սկսիք խելահաս եւ խելացի դառնալ՝ աշխարհի մեծ սըրբութիւններէն մէկը համարեցէք, որովհետեւ այդպէս է ան. ամենէն անձնուէր հերոսներէն դաւանեցէք, որովհետեւ այդպէս է ան: Եւ դիտեցէք որ յոգնութիւն է ան, բայց եւ յամառութիւն: Այսպէս՝ զարհուրելիօրէն յամառ է ան, զարհուրելիօրէն պինդ, զարհուրե-

լիօրէն անդիջող: Սուրբ է, հերոս եւ յամառ՝ որովհետեւ կոչած է ինքզինք երկու բաղմասիրելի եւ բաղմապահանջ էակներ՝ միաժամանակ դիեցնելու: Իր դժբախտ հայրենիքը եւ զաւակները: Երկու ահաւոր ուտիչներ: Աջէն եւ ձախէն զինք սնունդի տեղ դործածող եւ անյադօրէն լափող երկու դաժան սեփականութիւններ: Այո՛, հայրենիք եւ զաւակ՝ երկու դաժան եւ անբաժանելի սեփականութիւններ եւ մարդ արարածին համար:

Հարկ չկայ մտահոգուելու: Իրական հայու բուռն ողնայար մը կը բաւէ, կեանքին հայթայթած բոլոր չարիքներուն տոկալու, դէմ կենալու, յաղթելու: Այս ճշմարտութիւնը պիտի ըսուի ձեզի ձեր բոլոր բջիջներէն, երբ դուք եւս զաւակ ունենաք, ճանչնաք մեր հայրենիքը, մեր պայմանները:

Անիմաստ է ընկճուիլը, որեւէ պարադայի տակ: Աւելի՛ անիմաստ՝ պարտականութիւններէ խուսափիլը: Առաջինին մէջ տկարութեան ճաշակ մը կայ եւ երկրորդին մէջ ծուլութեան, դասալքութեան եւ դաւաճանութեան ճաշակ մը: Վասնզի ընկճուիլ՝ խորքին մէջ մահը ընդունիլ կը նշանակէ, եւ պարտականութենէ խուսափիլը՝ ծանրութիւնը ուրիշին վրայ բեռցնել: Մինչդեռ ծընընդեան պայմանը կ'ուզէ որ մենք եւս քաջ ըլլանք, կեանքը կ'ուզէ որ մենք եւս իր ծանրութենէն բան մը շալկենք. եթէ ոչ լման խաչ մը, դոնէ մարդկութեան խաչէն կարեւոր բեկոր մը: Մարդկութեան մեծ կամ պղտիկ վէրքերէն մէկը մե'նք եւս պէտք է կրենք. մենք ալ մեր կուրծքին վրայ ցաւը պէտք է զգանք կեանքը ապրելու ահաւոր դամին, դամերուն: Առանց մարդկութեան ճակատագրական վէրքը կրելու մեր մէջ, պիտի նմանէինք առիւծի մը, որ դեղեցիկ բաշերը կ'ընդունի վիզին վրայ, բայց կը մերժէ մօնչել իր եւ անտառին վտանգը ահազանդելու համար: Պիտի նմանէինք տակաւին այն շուներուն՝ որոնք իրենց տիրոջ հացը կ'ուտեն, բայց չեն հաջեր դողերուն եւ դայլերուն դէմ, այլ կուշտ փորով կը լքեն տիրոջ տունը, շնութեան սեռական արարքը միայն կատարելու անհուն շնականութեամբ մը:

Արդ, չմոնչող առիւծ մը չպէտք է ըլլալ: Ու չպէտք է ըլլալ վերի շուներուն պէս: Կեանքը անտառ մըն է, դիտակցութիւնը մարդուն համար դեղեցիկ բաշ մը: Անտառը ահաւոր է, եւ պէտք է երբեմն մօնչել այնտեղ. պէտք է չարութիւնը կրել ու ահազանդել զայն անտառին մռայլութեան վրայ եւ անոր փրկութեանը համար:

Շունը շունի յատուկ վէրք ունի, առիւծը առիւծի յատուկ

վէրք, մարդը մարդու յատուկ վէրք: Ամէն բան որ եկած է աշխարհ իր գեղեցիկ բաշերուն հետ ունի նաեւ իր խորին վէրքը:

Այսպէս, անբացատրելիօրէն անողորմ է կեանքը, որեւէ ժամանակ, որեւէ քաղաքակրթութեան մէջ: Ստիպողական քաջութեան, ստիպողական հերոսութեան եւ ստիպողական իմաստութեան վայրն է ան ու պահն է ան՝ մեր հողին, մարմնին ու մտքին համար: Կեանքին յաւիտենական փիլիսոփայութիւնն է՝ ուտել, ուտուիլ, չկարենալ լիակատար կերպով աճիլ եւ... մեռնիլ: Դնել ամէն սէր, ամէն բաղձանք, ամէն երազ՝ մահուան հողին տակ: Կծիկի պէս քակուիլ դէպի մահ: Մենք իւրաքանչիւրս մէկ հատ ենք, անթի՛ւ են ուրիշները, մէկ հատը դատապարտուած է ծառայելու, սնունդ ըլլալու, չքանալու՝ անթիւ ամբողջին իրրեւողակէզ:

Անողորմ է կեանքը, հատու՛ է անվերադարձօրէն խիստ: Իր պատգամն է ձգտիլ արեւին եւ մեռնիլ: Սպառիլ միշտ՝ առանց ոչինչ ճանչնալու: Բախիլ ամէն կողմ առեղծուածներու: Տեսնել հեռուն լոյսեր, անոնց ետին մթութիւն, ու նորէն լոյսեր, եւ նորէն մթութիւն: Զարնել իմացականութեան ոսկեղէն մուրճը տիեզերական խորհուրդներու սալին վրայ, ճակատադրական դարբինի մը վրդովեալ հողիով: Մեր սիրտը անբաժան պիտի ըլլայ միշտ աշխարհի մշուշներէն, եւ մեր խիղճը բարոյական սկզբունքներու ծանր փշաթելին մէջ իր կեանքին եւ մահուան եղերական սերտողութիւնը պիտի կատարէ օրն ի բուն:

Քանի մեծնաք, ընտանի բաներու թիւը պիտի նուազի ձեր շուրջ, ընտանի դէմքերը պիտի մեռնին հետզհետէ, անկեղծութիւնն ու սէրը պիտի տոգոռնին, եւ ամէն նախկին բարեկամ հարիւր առ հարիւր թշնամի մը պիտի ըլլայ ձեզի: Վարդենիներէն վարդերը պիտի թափին ձեր առջեւ, եւ իրականութիւնը պիտի պոռայ օր մըն ալ ձեր ախանջին: Տեսա՞ք, տեսա՞ք կեղծաւոր թուիր, որուն ծաղիկները սուտ էին, եւ փուշերը միայն իրական:

Օր մը, ձեր հողիները, քաղցր դաւաղներս, կարդալ պիտի սորվին: Եւ որովհետեւ այդ ընթերցումը դրքերու ընթերցում մը պիտի չըլլայ այլ ապրող հողիներու՝ ձեր դրաղարանը մռայլ դրաղարան մը պիտի ըլլայ: Բարի, խղճամիտ ու խեղճ հեղինակներու պիտի չհանդիպիք, որոնց մեծադոյն չարութիւնն իսկ, վատթարադոյն ատելութիւնն իսկ, ահեղադոյն նախանձն իսկ ճղմուած են, հալած ու չքացած՝ դրաշարներու մատներուն եւ տալադրական մամուլին ծանր դլանին տակ:

Պիտի հանդիպիք շիտակ ձեր վրայ հոսող չարութեան, ձեզ ճանկող ատելութեան, ձեր սաքերը կտորտող եւ ճամբան քանդող նախանձին: Պիտի հանդիպիք թէ՛ բարկութեան մը, անմար քինախընդրութեան մը:

Պատանութեան օրերէն վերջ պիտի ծռի աշխարհը, եւ ատրիները պիտի կերպարանափոխեն ձին ու բարի ծանօթները: Կամայ կամայ ուրիշները պիտի նեղեն ձեզ եւ զուգ՝ ուրիշները: Կամայ կամայ շատ մը ներկայութիւններ անտանելի պիտի ըլլան, կամայ կամայ անհանդուրժելի պիտի դառնան բոլորը: Ամէն ներկայութիւն ապտակելի, զնդակահարելի պիտի ըլլայ ձեզի օր մը: Իրար իսկ պիտի չհանդուրժէք, դաւաղներս: Իւրաքանչիւրիդ տուած մաս առ մաս արիւնս իսկ թոյնի մը պիտի վերածէք իրարու դէմ, ա-

հարկու եւ չար դէնքի մը: Ձէր բաւեր որ ես իմ մէջս անհամերաշխ էի, չէր բաւեր որ ես իմ մէջս կը վիճէի ու կը վիճիմ, կը կռուէի ու կը կռուիմ. օր մը պիտի վիճիմ նաեւ ձեր մէջ, պիտի կռուիմ նաեւ ձեր մէջ: Իմ արիւնս որ դիս իմ մէջս բաժնած էր ու պառակտած, վաղը նաեւ ձեզ իրարու դէմ պիտի հանէ եւ պառակտէ: Հայրերուն հի՛ն արիւնը որ կը փոխանցուի որդիներուն՝ նախ որպէս քաղցրադոյն հեղուկ եւ հուսկ ապա երկպառակութեան որպէս լթոյն: Որդիներուն պարտականութիւնն է հսկել հայրերէն փոխանցուած արիւնին քայքայիչ դործունէութեան, տեղականացնել վտանգը, չձգել որ տարածուի անիկա եղբայրներուն դէմ, քոյրերուն դէմ:

Օրերը պիտի սահին եւ հետզհետէ պիտի կորսնցնեն իրենց վաղեմի պայծառութիւնը: Տարուէ տարի շրջապատին դիմակները թափանցիկ պիտի դառնան կամ բոլորովին անիմաստ: Սիրոյ եւ բարեկամութեան ոսկեղօծ դառադեղներէն դուրս եկած ամենէն վայրադ եւ անընտել դադաններուն պիտի հանդիպիք: Պիտի ըլլայ ձեր առջեւ ամէն մարդ մտերիմ կամ անմտերիմ սրիկայ մը, մտերիմ կամ անմտերիմ վատ մը, մտերիմ կամ անմտերիմ դաւաձան մը: Ձեզի նախանձող մը, ձեզ անիծող մը, հալածող մը: Բարեկամի սիւնակէն պիտի անցնին բոլորը թշնամիի սիւնակին մէջ: Ամէն ինչ եւ ամէն մարդ պիտի ըլլայ չոր, չար, անբանաստեղծական:

Բարիներ պիտի ըլլան անշուշտ, շիտակներ, մաքուրներ, բանաստեղծի եւ հերոսի կեանք ապրողներ: Սուրբե՛ր: Դժուար է դանոնք դտնել, բայց ջանացէք դտնել: Աստուծոյ լաւադոյն վարձատրութիւնն է անոնցմէ հատ մը դտնելը երեսուն տարեկանէն վերջ, մանաւնդ քառասունէ՛ն վերջ: Դժուար է՝ որովհետեւ մունետիկ մը չունին, իրենց արժանիքներուն համար փայլուն վիքրին մը չեն դործածեր, լեզուանի, ճարտար եւ քիչ թէ շատ հողերան վաճառք մը չեն վարձած: Կը սիրեն մարդկութիւնը իրենց չքաւորի խորչէն եւ կը տառապին: Կը ծառայեն տեւաբար, մեծ են ամէն ինչով ընդամիշտ, բայց կը խորչին ցուցադրուելէ, կը խորչին շատախօսութեանէ: Երբ իրենց դործերուն փկայութեան ժամը դայ՝ իրենք մեռած են արդէն:

Ամէն դադափարարանութիւն իր սուրբերը եւ սրտնիկները ունի, ամէն յեղափոխութիւն՝ իր սուրբերը եւ սրտնիկները, ամէն արուեստ՝ իր սուրբերը եւ սրտնիկները: Սէրն ալ այդպէս է, ունի իր սուրբը եւ սրտնիկը, երկու սեռերուն մէջ ալ: Բնական է, սուրբերուն պիտի հետեւիք, սուրբե՛րը պիտի սիրէք: Բայց ինչպէ՞ս

դտնել զանոնք, բայց ինչպէ՛ս չխարուիլ, ու խարուելէ ետք ինչ-
պէ՛ս հրաժարիլ լարերաներու անդուծ հրապոյրէն: Գիտնալէ ետք
իսկ դժուար է ատիկա, որովհետեւ դէշերը դրեթէ միշտ առաջ կեցած-
են, դրեթէ միշտ բարձր կը խօսին քան միւսները, միշտ արդուարդ-
մը կայ իրենց լեզուին, աչքերուն ու շարժումներուն մէջ: Ու մա-
նաւանդ յաւերժօրէն կրնան ստել: Հայրական ամբողջ դորովովս կը
մաղթեմ՝ որ բնաւ կամ քիչ հանդիպիք բարեկամութեան պոռնիկի,
սիրոյ պոռնիկի եւ յիշեալ բոլոր պոռնիկներուն: Իսկ հանդիպելու
պարագային՝ կը մաղթեմ դարձեալ որ ուժ ունենաք՝ շուտով ձեր-
բաղատուելու անոնց կործանարար հրապոյրէն:

Ամփոփ կերպով այսպէս է ձեր վաղուան կեանքը: Մնացեա-
լը՝ դրքիս մէջ:

* * *

Պիտի տխրիք հաւանաբար, երբ կարդաք ձեր հօր կեանքը,
որուն արձապանդները այս թուղթին մէջ են մասամբ: Ոչինչ: Ձեր
հայրը, ուղէ իսկ, ձեզի դրամ չի կրնար կտակել: Յայտնեմ՝ թէ
չ'ուզեր արդէն: Կը կտակէ ահա թուղթ մը, դիրք մը, բառեր: Բա-
ռեր՝ որոնք ամէն տեղ կան, որոնք ամենունն են հաւասարապէս,
մանաւանդ իմ խառնուածքս ունեցողներուն: Մի՛ տխրիք, այս ալ
կտակ մըն է, ուրիշ որեւէ կտակի պէս: Կարեւորը կտակը ստանա-
լէն աւելի կարենալ զայն արժեւորելն է, կեանքին մէջ արժեցնելը:
Եւ յետոյ, բառերը երբ սրտէն ու փորձառութենէն կուդան, միշտ
ալ աւելի տոկուն են քան դրամը: Կրնան անոնք դրամը վերածել
ստրուկի, խոնարհ իշու մը կամ դողերու վրայ կատաղօրէն հաջող
հաւատարիմ շունի մը:

Ուրեմն, սիրելի զաւակներս, դրամ չունիմ մահէս ետք ձեզի
ձգելիք: Այս տողերը դրելէս ետք պատահի որ ունենամ իսկ՝ պիտի
մսխեմ: Այդպէս որոշած է սիրտս, ծախսելը գնահատող փիլիսո-
փայութիւնս: Կեանքին մեծագոյն հերոսներն ու սուրբերը, ար-
դարնե՛րը, քաջե՛րը՝ նաեւ դրամ ծախսողներն են, չդիզողները. ո-
րովհետեւ դիզողները կարծեմ ոճրադործ են, գնդակահարուին ա-
տոր համար կամ ոչ: Բայց թերեւս սուրբերուն եւ հերոսներուն
պէս ախտ մըն ալ անոնք ունին, թերեւս հիւանդութիւն մըն ալ ա-
նոնց կը հրամայէ ներսէն: Արժաթ կուտակելու անդիմադրելի տէ-
մոն մը: Արդէն կեանքը սարսափելի ախտերու, անդիմադրելի տէ-
մոններու ճակատամարտ մը եղած Ադամի օրէն սկսեալ:

Արդ, դրամի տեսակէտով, որոշած եմ ձեզ ձեզ որը, անյե-
նարան: Բառերուս կռթնեցէք, փոխանակ լեցուն քսակի մը: Ճամ-
բայ հանելու համար ձեզ ասիկա աւելի առողջ կարգադրութիւն մը
կը թուի ինծի, հակառակ որ տկար, տխմար ու տգէտ բաղմութիւն
մը, ամէն կրօնքի և ամէն վարդապետութեան հետեւող՝ իր սրբա-
րաններու խորէն իսկ ծիծաղելի դատած է զայն: Բայց ըսի որ ամէն
կրօնք և ամէն վարդապետութիւն իր պոռնիկները ունի: Ունի նաեւ
իր տգէտները, ծոյլերը, ծաղրածուները: Մեծահարուստ ու մեծա-
համբաւ փողոցայինները: Գռեհիկ նուագածուները: Ամէն ուղղափա-
ռութիւն, ամէն հերձուած եւ ամէն աղանդ՝ ունի իր չարատաղանդ
պաշտօնեան, իր չարահաշակ մէկ լակոտը, յաջողած եւ փայլուն
սրիկան: Կասկածները թող միանդամ ընդ միշտ փարատին այդ մա-
սին: Ահրիմանի գեհենաշունչ մըրիկ մը բռնած է ամբողջ աշխարհը,
հողիները, սրտերը, ամէն ինչ: Վատութիւն է յուսահատիլը.
լուցկի մը սենեակի Վմը ամբողջ մութին կը բաւէ: Եւ Որմիղդին
պղտիկ աստղերը ժամանակին խաւարին դէմ մշտնջենական պայ-
ծառութիւն մը, խաղաղութեան արեղակի մը յաւիտենական ցերե-
կը կը խոստանան:

Կ'ուզեմ որ կեանքը դտնէ ձեզ անդրամ, կիսամերկ, դրեթէ
անօթի: Կ'ուզեմ որ ձեր սեփական միջոցներով հասնիք կեանքին դա-
դաթը, ստանալու համար նիւթական ու բարոյական ամէն տեսակ
հարստութիւն: Նախ դէրօ՝ յետոյ ամէն ինչ: Նախ զայրոյթէն դատ
ուրիշ ոչ մէկ բան: Զայրոյթ անցեալ ըսուածին դէմ, որուն բուն
ներկայացուցիչները ձեզ համար՝ ըլլալու են ձեր հայրն ու ձեր
ազգին պատմութիւնը: Յետոյ, զայրոյթին քով, հետզհետէ անկէ
բխած խորունկ լրջութիւն մը, խորունկ պաշարիւնութիւն մը, խո-
րունկ խելք մը՝ ստեղծագործութեան, շինարար ճիգի: Կեանքին
դէմ բիւրեղացած մեծ պահանջներ, զոհարերութեան անսպառ
ողիի մը հետ:

Կարենալ ուզել, կարենալ զոհուիլ: Ու բնա՛ւ չվախնալ: Կեան-
քը ուրիշ հրաման մտիկ չէ բրած երբեք. պիտի չընէ ասկէ հոգն
ալ:

Կ'ուզեմ — կրկնելով ասիկա միշտ —, որ կեանքը դտնէ ձեզ ձեր
հօր դէմ լմբոստ եւ զայրալից: Զարչարուեցէք ինձմով: Զարչարե-
ցէք զիս եւ թողած յիշատակներս: Անդու թ բերկրանք մը պիտի ըլ-
լայ ատիկա ինծի ինչպէս եւ ձեզի համար: Զարադոյն կերպարան-
քով հսկայական բարութիւն մը: Կործանարար դիմակով մեծ շինա-
րարութիւնը պիտի ըլլայ:

Ձեր մայրը տարրեր կը մտածէ: Սիրեցէք զայն: Հակադրեցէք զայն ձեր հօր եւ պաշտեցէք: Օ՛ մայր է ան. օ՛ կին է ան: Առժամեայ կարճ կամ երկար ատելութեան մը դիմաց այր մարդը յաճախ կը բաղմատաւորուի, իսկ կին մը կ'ոչնչանայ միշտ:

Ան տարրեր կը մտածէ: Կը մտածէ ամէն մօր պէս: Անոնք իրենց վրայ ունին մայրական կաթին յաւիտենական հրամանը: Ձեն կրնար մեղի պէս մտածել. հայրերը կ'առաջնորդուին սերմին կծու պատգամով: Մայրով է որ յետոյ ամէն ինչ կաթի, լոյսի ու երանութեան պիտի փոխուի: Ու պարտիք իմաստուն ըլլալ թափանցելու համար կեանքի հրաշքին այս երկու յաւերժադօր բեւեռներուն խորհուրդին:

Այո՛, իմ թանկագին զաւակներս, մայրերը տարրեր կը մտածեն: — Հաւաքել աշխարհի դրամը եւ տալ զաւակին: Հաւաքել աշխարհի ինչքը եւ տալ զաւակին: Հաւաքել աշխարհին սիրտը եւ որպէս երկնային մանանայ թափել զաւակին վրայ: Տալ՝ ինչ որ կայ աշխարհի վրայ, ինչ պատիւ որ կայ, ինչ փառք որ կայ, ինչ իշխանութիւն որ կայ: Աստուածութիւն ունենային՝ ա՛ն կու տային:

Կը մտածեն այդպէս թերեւս անո՛ր համար որ նուազ հիւանդ են քան հայր մը, կամ շատ աւելի հիւանդ:

Եւ սակայն հայր մը չի կրնար մօր մը պէս այդքան խախուտ հիմերու վրայ ամուր կեանքի մը կառոյցը վստահիլ: Կը նկատեմ որ ամբողջական ու անվերջ զոհողութիւն մը՝ մահացու հետեւանքներով ո՞՞ մը կրնայ ըլլալ զոհողութիւնը ստացողին: Կը դիրքընէ զայն ու կը մեռցնէ: Կ'ապականէ անցեալը, արիւնն ու ապագան:

Մեր զոհողութիւնը պէտք չէ ուրիշը տկարացնէ: Իսկ ծնողքի մը ձգած փարթամ ժառանգութիւնները որդիներուն ծուլութիւնը բուծանելու կոչուած խաթարիչ բաներ են: Իբր թէ կը բարեդարդեն մեր մանչերուն եւ աղջիկներուն հանդիստն ու առօրեայ ձանձրոյթը: Սո՛ւտ: Ահաւոր մանրէներու պէս, մահուան անողոք ճառագայթի մը պէս՝ անոնք կը վտանդեն ամենէն թանկագին բաներէն մէկը, որ կայ մեր անձին մէջ. կը վտանդեն մեր արժանապատուութիւնը, որ ստեղծադործ աշխատանքի մեր թիւ մէկ աղբիւրն է, թիւ մէկ ջիղը:

Անհրաժեշտ է ըստ իս տղուն զայրանալը հօրը դէմ, որչափ ալ հայրը սիրէ զինք: Հարկ է կռուիլ օր մը եւ ատել: Նոր բաներ ըսել: Գիւտ ընել: Ստեղծել: Արդ, ո՞ր պիտի կատարենք ատելութեան մեր առաջին մարդանքը, եւ միւս բոլոր բաներուն նախա-

վարժութիւնը, առանց մեծ մնասի ենթարկուելու, եթէ ոչ նախ մեր հօրը դէմ:

Պիտի բարկացնեմ ձեզ հետեւարար ու մեկնիմ: Կը խորհիմ որ իմաստուն պիտի ըլլաք (մանաւանդ. դուն, մա'նչս) այդ սրբաշան բարկութեան վրայ կերտելու ձեր սեփական կեանքը, երախտադիտական տուրքէ բոլորովին ղերծ կացուցուած: Այս ձեւով, դուք հանդիստին եւ ասպահովութեան աւազներուն վրայ շինած պիտի չըլլաք ձեր կեանքը, շատ մը տխմարներու պէս, այլ բարկութեան մը հերոսական ժայռին վրայ, արծիւներո՛ւն ոճով: Այդ յըստակ թռչուններուն հայրը դիակ չձգեց իր դաւակներուն, այլ անհունօրէն բաց տարածութիւն մը, բարձո՛ւնք մը: Այլապէս պիտիկ արծիւները հօրը բերած դիակները պիտի ուտէին, պիտի կուրծային եւ անդամալուծուէին այդ դիակներուն վրայ: Պիտի չմեծնային ու պիտի չթռչէին կապոյտին խորն ի վեր, խրոխտ եւ հպարտադեղ:

Յետոյ, ինծի դէմ ձեր բարկանալը աւելի՛ սփոփարար կը դռնեմ ոսկորներուս դերեղմանական հանդիստին համար, քան կըստակներու աղտին վրայ բուսած որդիական անճանաչելի դարձած սէր մը: Գիտեմ, վստահ եմ բոլորովին, որ ձեր այդ բարկութենէն օր մը սիրոյ բիւրեղային ճառադայթ մը պիտի իյնայ իմ եւ ձեր մօր հինցած հողքին վրայ: Այն ատեն է որ դաւակ եւ ծնողք՝ պիտի հանդիպինք, այն ատեն է որ յարութիւն մը դէպի կեանք կարելի պիտի դառնայ: Այն ատեն է, որ ձեր հօր արիւնը իր մաքրամաքուր կշռոյթը դտած պիտի ըլլայ ձեր երակներուն ու սրտին մէջ:

Հայրս, որ կ'ապրի երբ այս տողերը կը գրեմ, եւ աղիս որ, հաւատացէք, միշտ պիտի ապրի, նիւթական հարստութեան փոխարէն, իմաստութիւնը ունեցան բարկութիւն մը գրողելու մէջս իրենց դէմ: Կերպով մը բախտաւոր կը համարեմ զիրենք, որ, առանց ուղելու կարծեմ, բարկութիւն մը գրողեցին իրենց դէմ: Եւ դայրոյթս իրենց դէմ վերջ դտնելէն ետքն է որ կը սկսիմ գրել ահա: Զրկեցին զիս դիւրութենէ, ապահովութենէ, կարդ մը այլասերող յաջողութիւններէ: Մնացի անօթի, անսէր, վայրադ եւ կատաղի: Ու ձեզմէ առաջ ես հայր եղայ բարկութեան անհամար կայծակներու: Ամուսնացայ խռովքի տմպին հետ, եւ իմաստն ու բանաստեղծութիւնը հեղեղի մը առատութեամբ ոռոգեցին էութիւնս: Նիւթական անժառանգութեամբս՝ հայկական ողնայարին իմաստութիւնը սորվեցայ ապրելու համար: Կեանքին մէջ ու կեանքին

սրիկայութեանց դէմ ամուր ունայար մը՝ բարձրագոյն կրօնքներէն մէկն է արդէն: Պայքարիլ, տոկալ, աճիլ, տեւաբար դէպի արեւը երթալ, դէպի ճշմարտութիւնը. — ա՛յս է յաղթանակը:

Ուրիշներ յաջողութեան, ժողովրդականութեան եւ սիրոյ միջնորդէ՛ք վճարելու ահաւոր պարտքեր ունին այսօր: Ես չունիմ: Որովհետեւ հայրս եւ հայրենիքս իմաստուն եղան՝ քարի մը պէս նետելու զիս կեանքին դէմ եւ տիեզերական բոլոր բաներուն դէմ, միւս եղբայրներուս նման: Ձեզ ալ ահա կը նետեմ այդպէս, առանց միջնորդի, առանց բարեխօսի, առանց կապի:

Ձեմ ուղեր որ բանտարկեալը ըլլաք կարդ մը վնասակար զուրպուրանքներու, կարդ մը դիւրին յաջողութեանց: Ձեմ ուղեր ձեզ պահել ու պարարտացնել հանգիստին եւ ապահովութեան մը՝ լահոտ զնտանին մէջ: Քրտինքն ու պայքարը աւելի կաղդուրիչ կը թուին ինծի կեանքին ներկայ պայմաններուն մէջ, քան որեւէ ուրիշ բան: Քրտնող ու սեփական դրօշակի մը ծիածանին տակ մաքառող արցունքն ու ժպիտը օրհնաբեր իրողութիւններ են: Կրնանք զանոնք կոչել Ազատութեան մեծ որմնադիրներուն արցունքն ու ժպիտը արեւուն տակ:

Կեանքը հնազանդութեան կոչելու համար երկու ստորոգելիներ կը բաւեն մարդէակին. — պայքարիլ եւ կառուցանել: Ազատութիւնը, թանկագին զաւակներս, ունի իր երկու մեծ քափիթէնները, որոնք կրնան պատերազմի եւ խաղաղութեան ժամանակ հրամաններ արձակել կեանքին եւ չափով մըն ալ մահուան: Պայքարուին ու որմնադիրն են այդ երկու յաւիտենական քափիթէնները կեանքին: Իրական մարդը, բուն մեծ մարդը, աստուածային Արարչութեան բուն ժառանգորդը ըսել կ'ուզեմ, հոն պէտք է հասնի, — կեանքի եւ Ազատութեան այն մեծ քափիթէններու աստիճանին, անոնց անսպառ նուիրումին, կեանքը ապրելու եւ մահը դիմագրաւելու անոնց բարձրագոյն ոճին: Ձրկանքով կ'ըլլայ ատիկա, դիտակցութիւնը տեւաբար ընդարձակելով կ'ըլլայ, ներսի խաւարին շարունակ լոյս հայթայթելով կ'ըլլայ: Որովհետեւ մարդը գիշեր մըն է, որուն ամէն վայրկեան աստղ մը անհրաժեշտ է: Ուրեմն ամէն վայրկեան աստղ մը պէտք է զրկենք այդ սարսափելի գիշերուան խաւարը ամոքելու համար: Եւ օր մըն ալ արեղակ մը պէտք է զետեղենք հոն, յաւերժալոյս կանթեղ մը:

Կարդալէ ետք կեանքիս դիրքը, կրնայ ըլլալ որ չհաւնիք զայն. կրնայ ըլլալ որ դտնէք զայն գէշ զգացուած, գէշ մտածուած, գէշ խմբադրուած: Չափէն աւելի տաք, կամ չափէն ասելի

ցուրտ : Չսփէն աւելի շատախօս , կամ չսփէն աւելի լակոնական .
կրնայ ըլլալ որ ըսէք . « Խեղճ մարդ , ի՞նչ հարկ կար յողնիլ այս
դրքին համար , քանի որ ծանրօրէն դժբախտ դիրք մըն է ան . եղե-
րականօրէն անկեղծ մարդու մը դառնութիւնը » :

Կրնայ ըլլալ որ լաք եւ ըսէք . « Հանդուցեալ էչ հայրիկ ,
փոխանակ ցաւ եւ դառնութիւն արձանադրելու դաւալներուդ հա-
մար , դուն ալ կեանքիդ մէջ մէկը կարենայիր խարել . Թո՞ւղթ կը
կտակեն դաւկին թէ սլալատ . յաջողութիւններ չկան բնաւ , ամէն
մարդ կըցած է խարել քեզ . ձրի՛ բանուոր մը , ձրի՛ բանաստեղծ
մը , ձրի՛ բարութիւն մը մինչեւ վերջ , է՛չ հանդուցեալ հայրիկ » :

Կրնաք շարունակել . « Ո՞ւր ծախենք այս վերացական բառե-
րը , ի՞նչպէս կշտանանք բառերու այս սուտ հացէն , ի՞նչպէս պա-
տըստարուինք անոնց կասկածելի հովանիին տակ . հայրի՛կ , խեղճ
ու խեղճ հայրիկ , կեանքին մեծ քափիթէններուն տեսիլքով փա-
կած ես աչքերդ , առանց վայրկեան մը անդրադառնալու , որ կեան-
քին մեծ քափիթէնները դրամատէրներն են , գողերը , ստախօսներն
ու սրիկաներն են : Սուտն է հրամանատարը կեանքին , ողբալի՛
հայրիկ , սուտն է մարդոց մտքին , սրտին ու խղճին տէրը : Սուտն է
աստուածը : Եթէ հրամայէ՝ մարդիկ կու լան : Եթէ հրամայէ՝
մարդիկ կը ժպտին : Եթէ ուզէ՝ անմիջապէս կը սիրուի դիմացինէն .
եթէ ուզէ՝ խկոյն կ'ատուի : Ինչպէ՞ս չհասկցար , տղէ՛տ հայրիկ ,
որ մէկ սուտը դար մը ճշմարտութիւն կ'արժէ յաճախ » :

Դեռ ինչե՛ր կրնաք ըսել :

Բայց ես կը հաւատամ ճշմարտութեան : Կ'երկրպագեմ անոր ,
եթէ նոյնիսկ սուտը աստուած մըն է , եւ ճշմարտութիւնը փոշի մը :
Եթէ սուտը աստուածութիւն մը պարզեւէ ինծի , եւ ճշմարտութիւ-
նը մահ առաջարկէ միայն՝ ես մահը կ'ընդունիմ . այսինքն՝ ճշ-
մարտութեան նուէրը : Չեմ հաւատար սուտին յաւիտենական իշ-
խանութեան : Ծշմարտութեան փոշիի հատիկը կրնայ նոր աշխարհ-
ներու , նոր կեանքերու եւ իրական յաւերժութիւններու ծնունդ
տալ : Ես հաւատացեալ մըն եմ : Պէտք է ատիկա գիտնաք : Եւ հա-
ւատքս բացարձակ է : Դարը անաստուած է բոլորովին : Ու ես կ'ու-
նենամ տեսիլքներ հաւատքներու այս մեծ անաստաներուն վերեւ :
Ունեցած եմ , դրած եւ տպած անոնցմէ : Բայց այդ տպուածները ո-
չինչ . դեռ խեղճ եւ մակերեսային բաներ են ըստ իս , հակառակ ի-
րենց բնազանցական խորքին : Ամէն վայրկեան յաւիտենականին եւ
յաւիտեան սիրոյ մը տեսիլքը կայ մէջս , որ կ'այրէ , կ'ուտէ , կ'ա-

ճեցնէ ու կը սպառէ զիս: Յաճախ այնպէս կը թուի ինծի, որ տե-
 սիւքները սկստի պատռեն մորթս ու ելլեն դուրս՝ կեանքի խորագոյն
 ճամարտութիւն մը պոռալու մարդոց երեսին: Անոնք, այդ տեսիլք-
 ները, իմ ներքին աշխարհիս բիւրեղները եղած են միշտ: Անոնց
 փայլն ու մաքրութիւնը մխիթարած են զիս կեանքին դժուարու-
 թեանց դէմ: Իմ բուն գրականութիւնս այդ տեսիլքները պէտք էր
 ըլլային, որովհետեւ անոնք աւելի հարադատ կանչերն են արիւնիս,
 տիեզերքին հետ իմ դերագոյն կապերս են: Եթէ ներքին Սուրբին
 հոգին տամ դրքի մը մէջ, այդ հոգին իմ հոգիս եղած կ'ըլլայ և
 դիւրքը կ'ըլլայ տեսիլքներու եւ մեծ խոհերու աշխարհ մը: Կ'ըլլայ
 մարդարէական արիւնի մը շողիացումը, կեանքի դերաստիճան
 ջերմութեան մը վրայ:

- 17893 -
 - 65814 -

Լաւ է որ հաւատքի մը կառչիք, մանչս եւ աղջիկս: Զօրաւորադոյն հաւատքով մը պատանութիւնը չսկսած մանչ մը կամ աղջիկ մը՝ դատապարտուած են մարդկային մանրութեան մը մնալու մինչեւ մահ: Ոչ մէկ մեծութիւն անոնց մէջ, ոչ մէկ վեհութիւն, ոչ մէկ փայլ. որովհետեւ հաւատքը ամէն զինք ունեցողին մեծութիւն ու վեհութիւն տալէ ետք, կու տայ մանաւանդ փայլ: Կը ստեղծէ կիրք: Իսկ կիրքը կրակ մըն է, որ անպայման առիթը կը դնէ շողալու, որչափ ալ դժբախտ պարապաներն ու մարդ քանդող սրիկաները աշխատին մութի պարիսպներ քաշել անոր շուրջ: Հաւատալու է եթէ ոչ ցմահ, դէթ երկարատեան: Հաւատքին փուլ դալն իսկ օր մը, մեծ բարիք մը կը նկատեմ, երբ դայն բաղդատութեան դնեմ բոլորովին անհաւատ կեանքի մը հետ: Հաւատքին փուլ դալով, ձեր հոգին իր խորունկ ճիչերէն մէկը պիտի արձակէ կեանքին դէմ, իսկ հոգիի մը ճիչը նման պարապայի մը աղնուական ստեղծագործութիւն մըն է:

Լաւ է ուստի, որ դաւակները հաւատքով սկսին իրենց կեանքը, աստուծով սկսին, քան առանց հաւատքի եւ առանց ունէ աստուծոյ:

Եւ լաւաւոյն է, որ ծնողքները հաւատքի քանի մը խօսք ձգեն իրենց դաւակներուն եւ յետոյ մեռնին:

Ունեցէք հաւատք մը, աստուած մը, ձեր հօր եւ ձեր աղգին աստուածը՝ եթէ նոյնիսկ օր մը հարկադրուիք պայքարիլ այդ հաւատքին եւ աստծուն դէմ: Այդ պայքարին լրջութեան համար իսկ դուք պարտաւոր էք նախ լիովին ունենալ երկուքն ալ, ապրիլ երկուքն ալ երկարատեան: Աստուծոյ եւ անոր հաւատքին դէմ կռուելու համար՝ մենք պէտք ունինք, տարօրինակ բան... Աստուծոյ եւ

հաւատքին: Այո՛, բոլոր ձեւի մեծ պայքարներուն մեծագոյն զինարանը մարդուն համար, իր ուրացած աստուածն է, իր մերժած հաւատքն է: Այդ զինարանէն է որ կ'օգտուին հաւատացող զիտունն ու անհաւատ զիտունը, հաւատացող բանաստեղծն ու անհաւատ բանաստեղծը, հաւատացող յեղափոխականն ու անհաւատ յեղափոխականը:

Մինչեւ վերջ հաւատալուն եւ մինչեւ կէս ճամբան հաւատալուն տարրերութիւնը ի նպաստ առաջինինն է: Այս պարագային ձեր բոլոր կռիւները դորս պիտի մղէք, աւելի պայծառ առաջադրութիւն մը պիտի ունենան, եւ մաքուր խիղճ մը պիտի ստանձնէ անոնց վերին հրամանատարութիւնը: Սեւ ռազմավարութիւն մը պիտի չստիպուիք դործադրել, այլ սպիտակ ռազմավարութիւն մը: Եւ չկարծէք որ մեր օրերուն այնքան տարփողուած մարդկային սեւ ռազմավարութիւնը յաղթութեան տեսակէտով աւելի դերարժէք իմաստ մը ունի քան սպիտակ ռազմավարութիւնը: Վերջին խօսքը, վստահ եղէք, ռազմի սպիտակ հանձարինն է: Եւ մարդկութիւնը ստիպուած պիտի ըլլայ ընդունիլ, թերեւս նոյնիսկ ձեր շրջանին, որ յաջողութեան վերջին ճարտարութիւնը անկեղծութիւնն է: Նոյն իսկ մեծագոյն խորամանկութիւնն է ան: Մարդկութեան արիւնը պիտի զդուի ի վերջոյ սուտէն, կեղծիքէն, խաբերայութենէն: Եւ ծնողքներ, եւ մեծ մարդիկ՝ պէտք է փութացնեն այդ զդուանքը: Գիտութիւն, դրականութիւն, մարդարէութիւն եւ յեղափոխութիւն ասոր համար եկած են աշխարհ: Եկած են սուտին եւ անարդարութեան դէմ: Պէտք է յիշեցնել իրենց, դերը որ պիտի խաղան, որպէսզի համայն մարդկութիւնը չկորսուի յանկարծ: Վասնզի բոլոր գեղեցիկ, մեծ ու մշտնջենական բաները շուարած են հիմա ու դերերու դարհուրելի մոռացումով մը, հակառակը կը կատարեն անոր՝ որ պիտի կատարէին: Բայց ասոնք ստուերներն են թերեւս քուն զիտութեան, բուն բանաստեղծութեան, բուն յեղափոխութեան: Իսկ ստուերները կ'իյնան իրականութեան հակառակ գետնի մը վրայ, ուրիշ կեդրոնի մը ու կէտի մը վրայ:

* * *

Ու լաւ կ'ըլլայ, դաւակներս, որ սէր ունենաք: Ծանր, ահեղագոյն սէր մը ձեր սրտին մէջ: Զեզ ուտելով կերակրող, ուտելով աճեցնող, ուտելով աստուածացնող սէր մը: Վասնզի ահեղօրէն անդրդուելի սէր մը՝ մեզ անհունն ի վեր աստուածակերպելու ուրիշ

եղանակ չունի: Պիտի կերտէ մեզ՝ քանդելով: Պիտի ճառադայթա-
ւորէ՝ կուրցնելով մեր աչքը: Պիտի կշտացնէ՝ անվախճան ծոմա-
պահութեամբ մը: Անօթութենէ անօթութիւն նետելով մեր սիրտը,
ծարաւէ ծարաւ ընկղմելով մեր հոգին: Կարճ. ոչնչացնելով մեզ
շարունակ՝ պիտի կատարելագործէ մեր անձին կրակը, պիտի յա-
ւերժագործէ մեր էութեան զերայոյն լոյսը:

Արդ, լաւ կ'ըլլայ որ չունենաք սղտիկ սէր մը, այլ ունենաք
սեփաւոյնը, շքեղաւոյնը. հրեղէնն ու աստուածեղէնը: Պղտիկ
սէր մը՝ — ոչ, ոչ, ոչ: Ըսա՛ծ սէրս: Տեսած ու տեսլաւորա՛ծ սէրս:
Ապրա՛ծ սէրս:

Մեծ Զգացումը, որ ես կրած եմ էութեանս մէջ եւ կը փա-
փաքիմ որ կրէք նաեւ դուք՝ բացարձակ դէնքն է մահուան, ման-
րութեան ու ոչնչութեան դէմ: Բացարձակ եւ ոչ մէկ պարադայի
բացարձակէն սլակաս: Մեր ներքին բոլոր ամլութեանց, բոլոր
դիակներուն, բոլոր նեխութեանց ուղղուած կենդանութեան անսո-
ռարկելի հրամանն է ան: Գիտցէք, երբեք չմոռնալու ուխտով մը՝
թէ Մեծ Սէրը մեծ յարալէզն է, երբ դայն քաղցր ժառանգութեան
մը պէս ընդունած ենք մեր հոգիին խորը: Երբ դայն չունինք, շքա-
ւոր մըն ենք, պաճաճ մը, տփուոյն մահկանացու մը: Շատ շատ ա-
ռաքինութեամբ անբարոյացող մըն ենք այն ատեն, պոռնկացող մը
նոյնիսկ: Այդ ճշմարտութիւնն է որ կը հաստատեմ կեանքիս քա-
ռասնամեակին առիթով ի շահ ձեզի: Երբ ունէ մեծ սէր մը չունին
(կին, արուեստ, հայրենիք, մարդկութիւն), մարդիկ կը փախին
հասարակաց առաքինութեան մը մէջ, բարոյադիտօրէն պոռնկա-
նալու, անբարոյանալու, հիւժեւելու: Միջակութեան հին ռազմադի-
տութիւնն է ասիկա վսեմին դէմ իր մղած սմսեղուկ պայքարին մէջ՝
անոր մարդկային բարձր դիրքերը դրաւելու համար: Հոգիներուն
յուսահատական դորշութիւնն է՝ որ կ'ուղէ ճերմակով ու ճառա-
դայթով ծպտուիլ:

Հարկ կը տեսնեմ շարունակել տակաւին այս կէտին շուրջ
խորհրդածութիւնս, վասնզի այս փափուկ կէտին շուրջ թիւրիմա-
ցութեան բուսական մշուշ դիպումը է միշտ:

Մարդկային ընկերութիւնը, որ միջինին ու միջակութեան
վրայ հիմնած է կեանքի իր խմաստութիւնը, սրբարան մը հայթաջ-
թած է իր դաժաճներուն համար, այսինքն բարոյական մը, որպէս
դի հոն պարտկեն իրենց ներքին բոլոր տեսակի թշուառութիւննե-
րը: Պիտի չքանդենք միջակութեան բարոյականին այդ պատուարը.

մեծ սէր մը ունեցողը պիտի արհամարհէ դայն եւ ցատկէ վրայէն, բաղում անդամ իյնալով, չարչարուելով, տառապելով շարունակ: Մեր մեծադոյն արդեւքը ըլլալով հանդերձ, մեր մահուան պատուարը ըլլալով յաճախ՝ պիտի պահենք դայն, պիտի հանդուրժենք անոր դոյութիւնը, որովհետեւ քանդելու պարապային՝ փողոցներուն, կեանքի բոլոր ստորնադոյն վայրերուն աղտն ու բոլութիւնը պիտի խուժեն դէպի վերերը: Իմաստութիւնը կ'ըսէ, որ միջակութիւնը երկու դերով ծնած է մարդկութեան մէջ: Տեւարար դաւելու վսեմին դէմ (— իր չարիքը) եւ տեւարար հսկելու՝ որ ստորնադոյն աղտերու կոյուղին չպայթի մարդկութեան վրայ (— իր բարիքը):

Համարենք դայն նուազադոյն չարիք, որ սակայն իրեն տըրւած արտօնութիւններէն աւելին կ'ընէ:

Այլ կը տխրիմ, եթէ դուք միջակութեան վրայ յօժարիք մընալ, սքանչելի՛ դաւաւններս: Ու չկայ ճամբայ մը որ ձեզ բարձրերը տանի, մեծադոյն սէրէն դատ:

Ոչ դիտուն կրնաք ըլլալ, ոչ արուեստագէտ, ոչ յեղափոխական: Ոչ սուրբ, ոչ հանճար: Կը մնաք աղքատ: Այս բաներէն որեւէ մէկը չեղողը դատապարտուած է, մանաւանդ այսուհետեւ, չքաւորի կեանք մը քաշկռտելու: Ստամոքսի մը ստրուկը կը դառնաք: Էրիկ խաբող մը, աղջիկս, կնիկ խաբող մը, մա'նչս. ընկե՛ր խաբող մը: Հայրենիք խաբող մը դեռ, ղինանչան եւ մարդկութիւն խաբող մը: Իմ ժամանակս լեցուն է այդ բոլոր նուիրականութիւնները դրականութեան ու հանրային շուկաներու մէջ ծախող ճարտարներով: Սուտին վերելակը նստած՝ կ'ուզեն մարդկութեան վերին յարկը երթալ: Կը սխալին: Ուշ կամ կանուխ՝ կը կոտորի՛ այդ վերելակը:

Եւ առանց հղօր սիրոյ մը կամ սէրերու՝ կը դառնաք սրիկայութեանց էյ եւ արու երկու դործակալներ, դործակատարներ, դործիքներ: Կը մաշիք՝ արդար վաստակի խաղաղութենէն հեռու: Արդ, չեմ ուզեր, որ ձեր հօր եւ մօր արիւնը, հայութեան կողմէ ձեզի տրուած արդա՛ր արիւնը խառնէք որեւէ աղտոտ դործի, այլ ամբողջ փափաքս է, որ դայն եւս առաւել զտուած հասցնէք մաքրաճաճանչ բարձրութեան մը: Ձեր երակներուն փոխացուած արիւնը վերածեցէք սիրոյ, դեղեցկութեան, տիեզերական բարձր իմաստի մը, եւ ոչ թէ կարմիր ու սեւ աղտի մը: Հայուն արիւնը առաւել չափերով տառապանք ու լոյս եղաւ, երբ ու թռիչք եղաւ,

աղատութեան կանխադուշակ մարդարէութիւն մը եղաւ, Սենաար դաշտի օրերէն մինչեւ ասիութնիքներու օրը: Հայուն արիւնը դերադոյն արժէքներու, մարդկային դերադոյն սկզբունքներու, անդերադանց խաղաղութեան համանուագ մը եղաւ՝ Զրհեղեղէն մինչեւ սա լոյսի, դիտութեան եւ քաղաքակրթութեան հեղեղը: Եղաւ երկու հեղեղներուն միջեւ Տառասպանքի Շաղկապ մը, հարուստ դոյներով ծիածան մը:

Դուք ձեր հայ տղու եւ հայ աղջկայ արիւնը պիտի քարոզէք կեանքին մէջ, եւ կ'ուղեմ որ ամէն հայ տղայ եւ աղջիկ իր ցեղին արիւնը քարոզէ կեանքին դժուարութեանց մէջ: Արդէն ամէն մարդ ի՞նչ կ'ընէ կեանքին մէջ, եթէ ոչ խոհով, խօսքով ու արարքով իր եւ իր ցեղին արիւնը քարոզել մինչեւ մահ: Իսկ ձեր քարոզը եւ որեւէ քարոզ՝ չի դառնար պերճախօս, առանց մեծադոյն սիրոյ:

* * *

Մեծադոյն սէրը ձեզ պիտի զօրացնէ, բիւրապատկելով ձեր միտքն ու հոգին, ձեր բոլոր ընդունակութիւնները: Անդամ մը մե'նք ծնանք ձեզ, թող անդամ մըն ալ սէրը ծնի: Ամէն ծնողքի պէս դաժան ծնողք մըն ալ սէրն է: Օ՛ր անոր տուած կաթը մեզի, — քաղցր, լեղի, թունաւոր, անմահական: Մեր ատելութիւնը, մեր նախանձները, մեր բոլոր տեսակի կիրքերը եւ մահը անկէ պիտի դան մեզի: Առանց անոր պիտի չկրնանք ոչ մէկ բան ստեղծադործել: Անկէ պիտի դան խմաստութիւնը, հանճարը, սրբութիւնը: Աշխարհը յեղափոխելու, սրբադրելու եւ սրբադործելու ներքին ճիւղերը, խռովքները, տենդը: Որովհետեւ սէրը բարձրանալու եւ բիւրապատկուելու տենդ մըն է, խոր եւ հզօրադոյն: Սէրէն՝ ոչ մէկ փոքր բան: Սէրէն՝ բոլոր անհրաժեշտ մեծութիւնները: Երկինքներուն եւ երկրին խորունկներուն մէջ դրուած այս բացարձակ ճշմարտութիւնը քիչցաւ մարդկութեան մէջ, քիչցաւ մեր ժողովուրդին մէջ, առատացաւ տաղնասլը եւ մեզ տարաւ համայնակուլ անդունդի մը եզրին:

Մեծ սէրեր պէտք են անհատներուն, մեծ սէրեր պէտք են ժողովուրդներուն: Այլապէս պատմութեան ղեկը կոտրուած համարեցէք եւ նաւը ընկղմած:

Մեծագոյն սէ՛րը: Հանդիպած եմ անոր կիներու մէջ, մարդոց մէջ, իմ մէջս: Բայց իմ առաջին եւ յուզիչ հանդիպումս եղաւ — լոյսի՛ հանդիպում մը — իրեն հայոց պատմութեան տարրական դասագրքի մը մէջ, օտարութիւնի մը քով: Օրական ինքնուրուիներ անդամ անբարոյութիւն ընող կնոջ մը վերջին սրբութիւնը, վերջին քաւութիւնը, վերջին ազատագրութիւնն էր ան, մեծագոյն սէրը, արեան վերջին կաթիլին անըմբռնելի հրաշքը: Այդ կինը ծայրագոյն սլիղծ մըն էր պատմութեան մէջ եւ սրբութիւն մըն է մինչեւ այսօր ինծի համար, յիշողութեանս խորը տեղաւորուած: Հին Արեւելքի ամենէն չքեղ թագուհին էր ան, անբարոյական Նինուէին անբարոյական աստուածուհին: Մսխեց ինքզինք անյադ կիրքերու մէջ: Տարփանքներու սպիտակ ու շէկ խարոյկ մը եղաւ անոր հոգին: Հղօրագոյն ոստանի մը մազնիսը եղաւ անոր անունը, ձկնապատ Արմենիայի հարաւը: Օ՛, այդ անառակ կայսրուհին, տաք եւ խռովիչ անապատներու մէջ:

Կը յիշեմ: —

Մեր պատմութեան հին, թշուառ մարմնով ուսուցիչը, աշնան իր ցնցոտիները հազած, կը մտնէր դիւղական վարժարանի փոշեթաթաւ դասարանէն ներս ու կը ջանար քսաներորդ դարու իր այդ ախռակէն ատելի ընել աշխարհի ամենէն փարթամ թագուհին, հայոց պատմութիւն աւանդող ամէն ուսուցիչի պէս:

Այլ ես կը սիրէի, տա՛սը տարեկանիս, հարաւի այդ հրաշագեղ եւ ինքնակոչ մեր հարսնցուն, ամէն անգամ քիչ մը աւելի: Խուլ անհանդարտութեամբ մը կը ցաւէի անոր կրած ձախողութեանը համար: Կը խուժէր արիւնիս մէջ հեռաւոր թուականներու անոր տխրագոյն ողբերգութիւնը, առատ, անսպառ յուսահատութիւնը: Անորոջ ձեւով մը, արդարութիւն կը փափաքէի անոր ամէն ինչ դոհող սիրոյն համար: Թող մինչեւ մահը Արան պատկանէր ընտանիքին, բայց յարալէզները թող կարենային ողջնցնել դայն ու յանձնել դժբախտացած թագուհիին: Նուարդ տիկնոջ իրաւունքը թող վերջանար այդտեղ եւ թող սկսէր Շամիրամին իրաւունքը: Յարալէզները «դաւաճանեցի՞ն», տխմարացա՞ն, անճրկեցա՞ն: Կաշառուեցա՞ն Խորենացիէն:

Եթէ առաջարկուէր ինծի այն հեռաւոր տասը տարեկանիս

յարալէզ մը ըլլալ, զաւակնե՛րս, հաղարաւոր տարիներու անջրպետէ մը իսկ, պիտի փորձէի հաւաքել դասընկերներս, միասնաբար յարութիւն տալու համար Արային, քանի որ մեծադոյն սէր մը կար անոր հանդէպ աստուածուհի կնոջ մը սրտին մէջ: Կարծեմ դասընկերներս պիտի ուզէին այն ատեն յարալէզ ըլլալ:

Կը սիրէի Շամիրամը, դէպի իր սէրը վաղող, դէպի խորհրդաւոր զեղեցկութեան մը ովկէանը փութացող կրակներու այդ վարար զեար: Ան կը սիրցնէր ինծի հայոց պատմութիւնը մեր ուսուցիչէն շատ աւելի զխոսուն, իմաստուն, խոր ու վերջնական եղանակով մը, հաղարամեակներու ետեւէն ժպտող չքեղ վարժուհիի մը պէս: Ծերուկ Խորենացին կռուեցաւ անոր դէմ: Բայց իր յաղթանակը կատարեալ չեղաւ: Անիկա մեր հայրենիքի սահմանին վրայ կեցած չքեղ թաղուհի մըն է միշտ, մեզի պատմութիւն ուսուցանող հողերան վարժուհի մըն է միշտ: Դառն մարմնով ու դառնադոյն հողիով վարժապետները թող ուղածնուն չափ բամբասեն զայն, անոր տխրութեան վրայ նոր տխրութիւն մը չ'աւելնար: Իր մեղաւոր ու քաղցր ուրուականը զիտէ, որ բոլոր ձեւի եւ ամէն դիրքի ու տարիքի դասախօսները հատորներով ցոփութիւն կրնային մտածել եւ հրատարակել՝ տեսնելով միայն իր ներբանը, ո՛ւր մնաց դէ՛մքը, ժպի՛տը, կո՛ւրծքը: Պատմութիւնը ծածկելու չափ անոր ծո՛ւ մաղերը:

* * *

Օր մըն ալ զարկաւ զինք մեծադոյն սէրը եւ սրբապործեց: Լուսոյ ամէն մեղք, բարոյական ամէն աղտ: Հռչակաւոր պոռնիկի մը մէջ հռչակաւոր տեսլահար մը յայտնարերեց սէրը: Եւ ձիւնափառ Արմենիոյ աւանդութիւնը՝ կեանքին բովանդակ իմաստութիւնը զեռեղեց երկու հաղաթներու վրայ, երկու յաւիտենական սիւներու, որոնք կը կոչուին սէր եւ ընտանեկան բարոյական: — Արա Գեղեցիկ այս վերջինը եւ Շամիրամ Շքեղ՝ սէրը: Արդի՞ւնք: — Ողբերգութիւն, երկրային կեանքի անել: Արիւն, ու մահ: Ու մահէն անդին կապոյտ տեսիլք: Վասնզի սէրն ու բարոյականը այն երկու հիմնական զեղեցկութիւններն են մարդկային կեանքին մէջ, որ դատապարտուած են, երբեք չհանդիպիլ իրարու, առանց տռամի, առանց արիւնի, առանց մահուան: Սէրը հողիին կեցուցիչն է, եւ բարոյականը՝ ընտանիքին: Մէկը մարդն է, միւսը՝ մարդկութիւնը: Եւ սակայն երկուքն ալ

— մարդն ու մարդկութիւնը — նոյնչափ խորունկ են: Սէրն ու անհատը՝ արուեստը համարեցէք, բարոյականն ու մարդկութիւնը համարեցէք ընկերութեան պատմութիւնը:

Խորքին մէջ անդուգաշնորհն իմաստուն այս աւանդալէսը եղծուած էր թուի ինծի, չի բաւարարեր զիս: Պատմադրին կամ քրիստոնեայ աւանդիչներու կողմէ համակրանքի դիւրին քուէարկութիւն մը եղած է ի նպաստ ընտանեկան բարոյականին:

Խոստովանիմ, որ իմ հոգիս, կաղապարներէ զերծ իմ ազատ մարդու հոգիս, բանաստեղծ հոգիս՝ իր քուէն կու տայ Շամիրամի մեծագոյն սիրոյ անմար կրակին, քան իր ատենուան եւ ներկայացող պարագաներուն մէջ վիճելի ընտանեկան բարոյականի մը: Հսկայական սիրոյ մը դէմ, որ արեւներէն ու երկրին խորունկ ընդերքներէն կ'առնէր իր ուժն ու սնունդը, որ տիեզերական աստուածային կշռոյթով մը կը բարախէր կնոջ մը սըրտին մէջ՝ հայոց պատմութիւնը, ամէն պատմութեան պէս, սկսաւ յանկարծ բարոյախօսել: Ամէն պատմութեան պէս եւ ամէն պատմութենէ աւելի՝ մերթե'ց սէրը, հոգին, անհա'տը: Մարդկութիւնը, այսինքն բարոյականը, հոս եւս անհատին տռամը ստեղծեց: Զոր ամբողջութիւնը դէմ ելաւ դալար մասին: Ազդերուն եւ մարդկութեան կեանքը, զաւակներս, պատմութիւն կը կոչուի, եւ անհատին կեանքը լծորդուելով այդ պատմութեան՝ կը կոչուի առամ, արիւն, զոհողութիւն, մա'հ:

Ծայրագոյն անկեղծութեամբ մըն է, որ կը յայտնեմ, թէ Արայի առասպելին համար երկար տանջուելէ ետք ներքնապէս՝ համակրանքիս ձայնը կը բարձրացնեմ ահա ի նպաստ Շամիրամին սրբագործող սիրոյն: Տուժելով հանդերձ միշտ, չեմ կրցած անկեղծ չըլլալ, մեղմել դէթ անկեղծութիւնս: Միջակ եւ սոսրին հոգիներու համար, սարսափելիօրէն սահմանափակ հայեացքի տէր մարդոց համար՝ զարտուղի խոհերն ու կեանքի հարցերուն զարտուղի լուծումները դէչ են, վտանգաւոր եւ անբարոյացուցիչ: Այլ մարդոց համար, որոնց հոգեկան եւ իմացական կռուանը ամուր է՝ արտօնուած է զարտուղի մտածումը եւ անհրաժեշտ խընդիրներուն միւս կողմի իրաւունքը փնտռելը: Բարոյականին դէմ երբ անբարոյականը դրէ՝ արդիւնքը մեղ կրնայ ամչցնել: Բայց երբ բարոյականին դէմ բարոյալից մէկը կամ արուեստագէտը սկսի խօսիլ՝ չի վնասեր անոր, այլ կ'աշխատի անոր իմացումը ճշխացնել մեր զիտակցութեան մէջ, զնեւ զայն աւելի բարձր մակարդակի մը յլրայ:

Եւ արդ, երբ մեծագոյն սէր կ'ըսեմ, շեշտելով անոր անհրաժեշտութիւնը մարդոց համար, կեանքի աւելի բարձր ու բանաստեղծական մակարդակէ մըն է որ կ'ուզեմ դիտել մարդկութիւնը եւ հայեացքներս փոխանցել ձեզի: Կրնաք ընդունիլ ըսածներս, կրնաք մերժել, սրբադրել: Կեանքը միշտ սրբադրելի է եւ միշտ կը սրբադրուի: Իր զօրութիւնն է ատիկա: Մարդկային միտքը սկսեք է օրինակ առնէ այս ուղղութեամբ ինքզինք սրբադրութեան հնթարկող կեանքէն: Օ՛, չհեռանանք սակայն: Վերադառնանք Շամիրամին:

Տողեր առաջ «բարոյալից» բառը դործածեցի, որ կրնար նաեւ ինծի համար նկատուիլ: Կը ճշդեմ ահա: Այդ վերադիրը ինծի համար խոշոր է: Եւ որսկէսդի դիրքս կարդալէ ետք շփոթի եւ թիւրիմացութեան չմատնուիք, ըսեմ նաեւ որ անսպասելի է այդ բառը իմ կեանքիս դիմաց: Ոչ անբարոյական եղած եմ եւ ոչ ալ բարոյալից: Դասած եմ ինքզինքս այդ երկու իրար յօշոտող բառերէն յէր: Եթէ մեղք եմ ըրած ինքզինքս յէր դասելով, համարեցէք ատիկա ձեր հօր ստուերոտ կողմերէն մէկը: Որովհետեւ դուք սկսեք է դիտնաք նաեւ ձեր հօր մքիմ կողմը, անխոստովանելի կողմը, թերեւս աններելի կողմը: Տկարութիւններս ու տղեղութիւններս ճանչնալը թող ձեզ չամչցնէ, այլ թող զօրացնէ եւ դեղեցկացնէ: Յետոյ ինչո՞ւ ամչնալ՝ երբ ձեր տեսնելիքը մարդ մը պիտի ըլլայ եւ ոչ թէ աստուած մը: Օ՛, դի՛րքս, դի՛րքս: Որչա՛փ պիտի տխրիմ եթէ ան չդրուի, կամ դրուի եւ չըլլայ ուղածիս պէս: Այսինքն ահարեկիչ անկեղծութեամբ եւ ճշգրտապէս բնորոշումներով:

Եւ ահա այս խօսքերէն ետք աղատօրէն կը մաքրեմ խիղճս յայտնելու համար, թէ Ասորեստանցի տիեզերահռչակ թաղուհիներուն անբարոյութիւններուն ներած եմ մանկութենէս ի վեր (երբ ձեզմէ հազիւ քանի մը տարու մեծ էի, այսինքն 10-12 տարեկան), նաեւ դործած ոճիրներուն՝ սիրոյ մէջ յարալէզեան աստուած մը տեսած ըլլալուն համար պարզապէս: Տարօրինա՛կ: Սիրած եմ նինուէի այդ աղամանդեա՛յ բողը, մեր պատմութեան ու իմ կեանքիս առաջին էջերէն իսկ, իր արտակարգ կիրքին, խելացութեան ու մարդկայնութեանը համար: Սիրոյ առջեւ մեծագօր կայսրութիւն մը դահաբերելու իր խենթ, այլ սրբազան պատրաստակամութեանը համար: Ու մանաւանդ՝ յարալէզներու իր բարձր հաւատքին համար, որ սէրը անմահ կը դաւանի ու կ'ընէ դայն երկնակամարներուն բարձրագոյն աստղը:

Աղլալին արժէքներու կողքին պիտի հանդիպիք ուրիշ ար-
ժէքներու, որոնք համաժարդկային են իրենց առաջադրութիւննե-
րով: Երկուքն ալ ժպտուն են կամ լրջադէմ: Այս երկու տեսակ հար-
ցերն ալ կեանքի հարցեր են եւ որպէս այդպիսին անոնք կը պատ-
կանին ձեզի: Ոմանք կը պահանջեն լուծում, դիրք մը իրենց հան-
դէպ: Ուրիշներ կը պահանջեն ձեզմէ զոհողութեան իրենց բաժին
տասանորդը: Պարտադանցութիւն պիտի ըլլար ընկերութեան դէմ,
եթէ անոր հարցերուն անտարրեր վերաբերմունք ցոյց տայինք իր-
եւ անդամը այդ ընկերութեան: Ընկերութիւնը պէտք է խալել:
Անոր առջեւ պէտք է յստակ ըլլալ: Պէտք է ան դիտնայ մեր դոյնը,
մեր նախասիրութիւնը, մեր հակումները: Պէտք է կարենայ դա-
սակարդել մեզ:

Իմ ժամանակներու մէջ յանկարծ մութ մը տիրեց մարդոց
նկարագրին վրայ: Եւ երբ այս տողերը կը շարադրեմ ձեզի, քառսը
կատարեալ է, ամէն մարդու մէջ, ամէն դասակարգի մէջ, ամէն
կուսակցութեան, խմբակցութեան ու սեռի մէջ: Շփոթ: Քառս՝
կեանքի բոլոր երեւոյթներուն մէջ, արժէքներու բոլոր աստիճան-
ներուն վրայ: Իրաւունքներու եւ իրաւասութեանց մակընթացու-
թիւն մը սկսած է, արուեստին, կրօնքին, դիտութեան ու քաղա-
քականութեան մէջ: Պարտականութեանց խուճապ մը ծայր տուած
է: Չենք դիտեր. աշխարհը սկսելով է թէ քանդուելով վրայ է: Ամ-
պեր կան հորիզոնին վրայ, սեւ ու անողորմ: Ամպեր գրականու-
թեան մէջ, ամպեր բարեկամութեան մէջ: Ղեկավարներն ու վարիչ
դասը, ամենուրեք, ամէն ազգի մէջ, նոյնքան շուարած են եւ կո-
րուսած իրենց լատիններէնը, որչափ հասարակ անհատը, որ չի դի-
տեր այլեւս թէ ո՞ր լեզուին այբեզիմն է իր գիտցած այբենգիմը:

Բայց որչափ երկար խօսեցայ, եւ ի՞նչ կ'ըսեմ: Չաւակնե-
րուն եւ սերունդին այսպէս բան կ'ըսուի՞: Անշո՛ւշտ թէ: Ձեր եւ
ձեր սերունդին տգիտութեան չեն որ կ'ուղղուին այսպէս ազատ
խօսքեր: Ոչ ալ միջակութեան մէջ բանտարկուած թիապարտնե-
րու: Կ'ուղղուին այս խօսքերը բարձր գիտակցութեան մը, մտքի
եւ հոգիի լայն հորիզոններու, քննադատական սուր ոգիի մը եւ
բարդ խնդիրներու առջեւ վերանալու եւ ազատագրուելու ընդու-
նակութեանց: Եթէ դուք ասոնց տէրը չըլլաք օր մը՝ այս թուղթը
ձախողած է ընդմիշտ:

Յիշեցնեմ յետոյ, որ այս թուղթին մէջ պատգամներ չկան: Կեանք կայ: Խորունկ կեանք եւ խորունկ անկեղծութիւն: Միակ մտահոգութիւնս՝ ձեզ եւ ձեր սերունդը բարձրացած տեսնելն է, — հողիով, մտքով, սրտով: Ու խրատներու լաւագոյնը տուած ըլլալ կը կարծեմ, երբ ըսեմ, որ բլուրի մը եւ լեռան մը միջեւ, դուք լե՛ռը նախընտրեցէք: Ճնճողուկ մի՛ որսաք. դացէք արծիւներու ետեւէն: Հայուն վայել եղաւ առաջ ու վայել է ասկէ ետք՝ կէտ ձուկի որսորդութիւն մը, դադափարական ովկիանոսներու թանձր կապոյտին մէջ: Ու մենք դտանք ատենին ու սէտք է դռներէ այս սուհետեւ՝ զգացական թանկարժէք փղոսկրը կեանքի անտառին մէջ, աղամա՛նդը մեր սրտի հանքերուն խորը:

* * *

Զթուրի, չթուրի թէ այս շատախօսութեամբ եւ կ'ուզեմ Շամիրամին անբարոյութիւնը տարփողել: Սմէն էրիկի եւ ամէն կնիկի հետ անկողին մտնելը, ոչ մէկ իմաստութիւն ընդունած է եւ կ'ընդունի: Մարդանալէ եւ բարդանալէ ետք իբրեւ կեանքի որակ՝ չ'ընդունիր դայն ոչ մէկ դար, աշխարհադրական ոչ մէկ միջօրէական: Կ'արդարացնեմ սէրը, մարդը իր դերագոյն որակին հասցնող միակ դօրութիւնը, ուրիշ կը բխին միւս բոլոր դօրութիւնները: Առանց սիրոյ եւ զոհողութեան՝ անասնական դոյութեան անսահման ճահիճ մըն է մարդկութիւն ըսուածը, խարերայութեան, նախանձի եւ ոճիրներու եղերական ճախճախուտ մը: Առանց սիրոյ՝ արիւնի եւ միսերու ցեխ մըն ենք պարզասլէս, ստորին հաշիւներու աղբակոյտ մը: Մեր անունէն, մեր արարքներէն, մեր յիշատակներէն դէշ հոտ մը սլիտի ելլէ միշտ, նեխած բոյր մը՝ եթէ օտար է մեր հողին մեծ սէր մը ընդունելու իր մէջ: Մեծ սէր մը, կամ մեծ սէրեր: Միեւնո՛յնն է: Հաւատարմութիւնը մէկ սիրոյ մէջ չէ միայն, այլ սիրոյ մեծութեան եւ խորութեան մէջ:

Ուրեմն, որպէս զի դիակ չհոտիք՝ ունեցէք սէր: Եւ որպէս զի երկնային ծաղիկներուն բոյրը տարածուի ձեր վրայ՝ ունեցէք մեծ սէր մը, մե՛ծ սէրեր:

Այեանքին մէջ ամենէն դժուար բանը մարդ մը ըլլալն է: Տա-
փակ է այս խօսքը եւ կարելի է դայն բերել պատմութեան հեռաւոր
հնութիւններէն, վասն զի հին ճշմարտութիւն մըն է ան: Մարդկու-
թեան գիտակցութեան առաջին ճիգերուն ատեն երեւան եկած ճշ-
մարտութիւն մըն է, որ քաղաքակրթութեան զարգացման հետ իր
ուժը չկրնայուց բնաւ: Սոկրատ բանաձեւեց դայն իր հռչակաւոր
«Ծանիր Ձքեղ»ով: Բոլոր իմաստասէրներն ու մարդարէները, բոլոր
մեծ բանաստեղծները՝ իրարու մօտիկ բանաձեւերով ներկայացու-
ցին ամէն ինչէ աւելի մա՛րդ ըլլալուն դժուարութիւնը: Եղած հա-
կասութիւններն ալ այս կամ այն բանաձեւին միջեւ, սիրելի դա-
ւակներս, բառերու հակասութիւն են եւ ոչ թէ խորքի, ոչ թէ հե-
ռաւոր մտահոգութեան: Մտածող մարդկութիւնը առաջին օրէն
մինչեւ այսօր համաձայն է դժուարութեան շուրջ: Տարակարծու-
թիւնները առաջարկուած միջոցներու մասին են միայն: Ամէն
կրօնք, ամէն փիլիսոփայութիւն, ամէն ընկերային վարդապետու-
թիւն՝ իր կաղապարը կ'առաջարկէ մարդոց: Եւ հակառակ որ Աստ-
ուած ըստ պատկերի իւրում ստեղծեց մարդը՝ բնատիպը կորսուած
ըլլալով, ամէն մարդ եւ ամէն դաղափարական ուսմունք շուարու-
մի մատնուած է, զրկուելով բաղդատելու հնարաւորութենէն:

Եւ ուրեմն Աստուծոյ ծաղրանկարն ենք:

Մեր ամբողջ կեանքը, կարճ կամ երկար, պիտի անցընենք
ծաղրանկարի մը սրբադրութեան վրայ: Եւ կամ թերեւս մեր իրա-
կան նկարը ծաղրանկարի մը վերածելով կը մեկնինք: Օրինակ: —
Կ'ուզենք հերոս ըլլալ, եւ կ'ըլլանք հերոսի մը ծաղրանկարը: Կ'ու-
զենք բանաստեղծ ըլլալ, եւ կ'ըլլանք բանաստեղծի մը ծաղրանկա-
րը: Սո՛ւրբ. — այս անգամ ալ կ'ըլլանք սուրբի մը ծաղրանկարը:

Գիտութեան. — դարձեալ այդպէս: Փրկի՞չ համայն մարդկութեան՝ վերստին այդպէս: Ծաղրապատկեր ենք եկած կամ ծաղրապատկեր իբրեւ՝ պիտի մեկնինք: Իրական չենք, հարցը այս է, եւ եթէ պահ մը ե՛նք նոյնիսկ, յաջորդ պահուն մխրճուած ենք արդէն արտաքին կամ ներքին խաբկանքի մը մէջ: Չունինք տակաւին իրականութեան տոկալու ջիղ, հողեկան արիութիւն եւ կամք: Բարեացակամ ենք մենք մեղի հանդէպ: Ամենէն խոնարհ արարածին ձեռքն իսկ խոշորացոյց մը կայ, երբ ինքնիր միտքը, հողին, սիրտն ու խիղճը կը քննէ: Առ ձեռքէն այդ խոշորացոյցը, եւ ան կը մեռնի: Որչա՛ր արդարացում, որչա՛ր չքմեղանք, որչա՛ր ներողամտութիւն դիպումած է ապրող իւրաքանչիւր անհատի մէջ, ինքնիր հանդէպ: Դող մը եւս սուրբ մը կը տեսնէ իր հայելիին մէջ, ոչ մէկ բան դողցողի մը պէս: Ու ոճրադործին հայելին ոճրադործի մը պատկերը չի՛ ցուցանէր իր տիրոջ ձեռքին մէջ: Կայէնը երբ նայի հայելիին մէջ Արէլ մը կը տեսնէ, Յուդան՝ Յիսուս մը: Որչա՛ր չքմեղանք կուտակումած է մեր ներսիդին:

Չեմ երթար բնազանցական եւ անդր-բնազանցական հայեցողութիւններու: Գերաստիճան ջերմութեան եւ տեսլական դառանցանքներու, որոնց վտանդը կախումած է միշտ դրչիս վրաւ:

Ջանացէք ձեզ տեսնել ձեր իրական համեմատութիւններուն մէջ: Դուք կարելիութիւն էք ամէն մարդու պէս: Բայց կարելիութիւնը իրաւունք չունինք, որպէս եղած իրականութիւն մը տեսնելու: Մարդիկ այդ շփոթին մէջ են միշտ, թէեւ իրականութիւնը չ՞ուշանար հարուածելու դիրենք ամէն անգամ: Կ՞ուզեմ որ ձեր կարելիութիւնները ջանաք վերածել իրականութեան:

Նուազադոյն երջանկութեան տիրանալու համար՝ ապրեցէք առանց դայն փնտռելու: Անիկա չկայ, դոյութիւն չունի: Գիտակցութեան եւ տենչանքին դէմ չտոկացող բան մըն է: Անկէ աւելի շուտ փլչող բան չէ ստեղծուած բնաւ: Նայուածքիդ դէմ անմիջապէս մարող լոյս մըն է ան: Ականջիդ հաղիւ հասած՝ կը լմնայ: Լեզուիդ հաղիւ դպած՝ կը սկսի լեզի բլլալ: Մարդկային սիրտը սպասած է իրեն միլիոն տարի, թերեւս միլիոն դար: Մեր սրտին, մեր ողջ էութեան անծնունդ յղութիւնն է երջանկութիւնը, յաւիտենական երկունքը: Ձեռնարկեցինք ահա տիեզերական միջոցներուն արշաւը կատարել: Բայց ուր է, կա՞յ անիկա — Բացարձակ երջանկութիւնը:

Երկինքէն առաջ ու երկինքէն աւելի՝ մտքի՛ն մէջ բարձրանալ հարկ է թերեւս՝ մտնելու համար երջանկութեան ճամբուն մէջ:

Այլ, երջանկութեան բացակայութիւնը պատճառ մը չէ, պէտք չէ ըլլայ, կեանքի ճիգէն հրաժարելու: Երջանկութեան չը-
հասնինք իսկ, բարիք մը կայ մեր թափած ու թափելիք ճիգին մէջ:
Կայ որովհետեւ տիեզերական խորհուրդը, կայ աստուածութեան
առեղծուածը: Հոգիին մէջ ու մահէն անդին բան մը կայ: Եւ այդ
բանը պայմանաւոր է մեր ապրած ներկայ կեանքով: Մեր արարք-
ները իրենց շուքը կը ձգեն, ոչ միայն մեր կեանքին մէջ, այլ նաեւ
ու մանաւանդ աստուածութեան յաւերժին մէջ: Մեր հոգին ուրիշ
տեղ մը եւս կայ, մեր մէջ ըլլալէն զատ: Թերեւս մեր ունեցածը
ցոլքն է տակաւին, մասնիկը միայն մեր բուն հարստութեան: Ա-
ւելին՝ դրքիս մէջ:

* * *

Դեռ պատանի՝ պիտի հանդիպիք, մանչս եւ աղջիկս, աղղա-
յին արժէքներու, որոնք պիտի ժպտին ձեզի, կամ առաջին օրէն
իսկ խոժոռ դէմք մը պիտի ցուցադրեն: Ժպիտէն անմիջապէս մի՛
դրաւուրէք, եւ խոժոռութիւնը ձեզ թող չխրտչեցնէ: Տեսէք եւ դա-
տեցէք այդ արժէքները իրենց հանրային արդիւնքին մէջ, օղտա-
կարութեան մէջ: Թող անոնք արդուղարդի, ցուցադրութեան,
փառքի ու փայլի պատեհութիւններ չնկատուին ձեր կողմէ, ինչպէս
որ նկատուեցան առհասարակ, այս վերջին տասնամեակներուն: Եւ
թող չնկատուին նաեւ հանրային տառապանքի տուրք մը, սարսա-
փելի զոհողութիւն մը, իբրեւ թէ աղղը երախտապարտ ձգող: Այս
ձեւի մօտեցում մը պիտի առաջնորդէ ձեզ շփացած ծերութեան մը:
Ատելի, անտանելի ծերուկներ պիտի ըլլաք, տաղտկալի ջատուկ-
ներ: Ամէն պատերազմ եւ ամէն յեղափոխութիւն՝ իրական ու խըն-
կելի հերոսներու կողքին, աւանդած է մարդկութեան երիտասարդ
սերունդներուն, նաեւ իր զարհուրելի ծերուկները: Եւ նորերը չեն
դիտեր ի՞նչ պիտի ընեն միշտ, որպէսդի հին օրերու զոհողութիւն-
ներով ամբօրէն դրահասպատ այդ կամակոր ութսունամեաները դադ-
րին յիշեցնելէ այլեւս իրենց հերոսական անցեալը: Կը պատուըրուին:
Գոհ չեն սակայն: Կը յիշեցնեն շարունակ նորանոր պարտքեր: Սե-
րունդները պարտական են իրենց՝ միշտ, միշտ, միշտ: Կը փառա-
բանուին յաճախ, շատ մը բեմերէ, շատ մը թերթերէ: Կը գտնեն
կերպը այսուհանդերձ հասկցնելու՝ թէ քիչ է, ոչինչ է եղածը: Ա-
թոռի իրենց ախորժակը նուազող դիտակցութեան եւ ճերմկող մա-
ղբուն հետ՝ կ'աւելնայ, չի պակսիր: Մշուշներու մէջէն խելք պի-

տի հայաթայթեն: Այդպէս կ'ուղեն: Մութին յաւակնութիւնը ասի-
կա՝ արեւին հետ պայծառութեան մրցում կատարելու:

Բոլոր ծերուկները այդպէս են: Ո՛չ: Երախտադիտութեան
մուրացիկներ չեն բոլորը: Կան որ առողջ են: Կան որ կ'ասլրին
անցեալը եւ սակայն կը սիրեն ներկան: Ուղղամտութեամբ ու խան-
դավառութեամբ կը փոխանցեն նորերուն պատմութեան ջահը. մա-
րաթոնեան մարզիկի պէս: Սքանչելի են ասոնք, եւ բոլոր սքանչե-
լի բաներուն պէս՝ քիչ:

Ամէն աղլային ու միջաղլային շարժում ունի իր ահարկու
պարտատէրերը, որոնք աներեւակայելի տոկոսներ կը պահանջեն
բարոյական հին դրամադիտելի մը համար: Բարոյական դրամա-
տունը պիտի վճարէ յիսունը լրացուցած հերոսին, դրաղէտին, ու-
սուցչին, դործիչին, ամէն տեսակ բարերարներու, բարերարուհի-
ներու: Օգտուել կ'ուղէ անհունօրէն (նիւթապէս ու բարոյապէս)՝
ոյլ որ փամփուշտ մը պարպած է աղլին համար, ոյլ որ ասեղ մը
դարկած է կերպասի մը վրայ, ոյլ որ շապիկ մը լուացած է, ոյլ որ
սնակ մը կերակուր տաքցուցած: Եւ ոյլ որ քանի մը տող դրած է:
Եւ ոյլ որ եղանակ մը պոռացած է: Տուած են ատեն մը, — բոլորո-
վին փայլուն օրերու, բոլորովին դէր օրերու: Եւ հազիւ կնճիռ մը
իրենց ճակտին, եւ հազիւ ճերմակ թել մը իրենց մաղերուն մէջ՝ կը
սկսին ուղել, պահանջել, անխիղճ եւ անկիրթ հռչակել աղլը, դրա-
մանութիւնը, կրօնքը, յեղափոխութիւնը:

Ձոհողութեան յիշեալ կերպերը, որոնց օրինակները հանուր
մարդկութեան մէջ կ'աճին այսօր դէշ խոտի մը պէս (առաքինու-
թեան ընտիր ցորենը փճացնելու ատիճան), պէտք է խորթ ըլլան
ձեր նկարագրին եւ դաստիարակութեան: Տուէք՝ կորսնցնելու պէս:
Ձեր ստացածին համար հարկաւոր է ձեզի սուր յիշողութիւն մը,
խսկ տուածին համար՝ բացարձակ մոռացում:

Ծառայեցէք բարեկամին, ծառայեցէք աղլին, ծառայեցէք
մարդկութեան: Ծառայեցէք մի՛շտ: Բայց բարձր ուլիով մը: Բայց
ամուր նկարագրով մը: Բայց հողեկան անկախութեամբ, մտքի լայն
հորիզոնով, անսպառ հարստութիւն մը ծախսողի պայծառ առա-
տաճեռնութեամբ:

Լաւաղոյն առաքինութիւններէն մէկն է ինքզինք ծախսելը
ուրիշներուն երջանկութեան համար: Երբ վայրկեանը դայ (եւ
ստեղծեցէք ժամանակէ վեր այդ վայրկեանը) մի՛ վարանիք ինք-
զինքնիդ քանդելու (մանաւանդ աշխոյժ մանչս, դուն): Ինքզինք

յարմար վայրկեանի մը քանդելը բուն ստեղծագործութիւնն է ահա, յաւիտենական արարչութեան, անկորուստ նորութեան հիմնական դադանքն է ահա: Ներքին լոյսի մը առջեւ քանդուիլը՝ կառուցուիլը ըսել է: Դժուարութեան կարծր հունտը սլայթեցնել եւ ծլիլ ըսել է: Եթէ կ'ուզենք կեանքին վերջնական իմաստներուն հասնիլ՝ պարտաւոր ենք խորանալ, հողին եւ լոյսին պէս բարդ, հեռաւոր եւ ընդհանրական ըլլալ: Ազատագրուիլ աշխնքն՝ մասնաւորին պարունակէն, մեծ սկզբունքներուն ոճը դործածել կեանքին ու մահուան դէմ: Տիեզերքին պէս՝ պարունակել բոլոր ժամանակները, բոլոր հեռաւորութիւնները, բոլոր ծնուցիչ սկզբունքները:

Ժամանակէն դուրս ձեր սեփական ժամը ունեցէ՛ք, տարածութենէն դուրս՝ ձեր սեփական տարածութիւնը: Դուրսի ճոխութենէն անկախ՝ ներքին ճոխութիւն մը միշտ ձեր սեփականութիւնը թող ըլլայ: Ամէն բան եթէ ձախողի, ամէն բան մեռնի՝ ներքին ճոխութիւնը կը մնայ ու կը նետէ ձեզ աւելի ուժգնօրէն կեանքին ճամբաներուն վրայ: Եւ երբ համողութիւն, որ մահը ձեր հողիին տըրւած խորհրդաւոր օժանդակութիւն մըն է, երկու տարասեռ ժամանակներու մէջ ինկած կամուրջ մը՝ անպարտելի պիտի ըլլաք: Պիտի ընէք Աստուծոյ եւ աստուածայինին դիւտը:

Անշուշտ որ կեանքը ընդհանուր եւ խորին բան մըն է աստղային տարածութիւններու մէջ: Անշուշտ որ կեանքը, մարդուն, անասունին թէ բոյսին մէջ՝ լոյսին սքանչելի մէկ առաքելութիւնն է, ջերմութեան հրապայծառ մէկ ծաղիկը, իմացականութեան թիւ մէկ վարդենին: Անշուշտ որ տարածութեան ու տեւողութեան յաւիտենական թաղուհին է ան:

Փիլիսոփայական ուսմունք մը չէ բնաւ, գիտական վարկած մը չէ երբեք: Կրօնք մըն ալ չէ: Լինելութեան համայնորդ եւ համաթափանց հեղեղ մըն է տիեզերքի ակօսին մէջ: Աստուծոյ մասին դուշակութիւն մը ըլլալէ ետք բոլոր ուղղութիւններուն վրայ, է՛նաեւ եղբայրական ընդհանուր կապ մը, ընդմէջ մեծագոյնին եւ փոքրագոյնին, ընդմէջ լաւագոյնին եւ յոռեղոյնին: Ընդմէջ Բաբիին եւ Չարին: Յարաբերութիւնն է ամենուն, շաղկապը բոլորին: Աճեցումն է բոլորին եւ ոչնչացումը ամենուն: Դիմադրելու, վերածելու եւ վերածուելու, դատելու, արդարանալու, ներելու եւ պատ-

Ժեշու ուժ մըն է միշտ: Շարժում մըն է դէպի վեր, դէպի արեւ, դէպի վերջնական արտայայտութիւն մը, դէպի վերջնական ժեսթ մը, վերջնական պատկեր մը, վերջնական կշռոյթ մը, լինելութիւն մը, բխում մը: Նստատակն է հասնիլ բացարձակ գեղեցկութեան, բացարձակ յաղթութեան, բացարձակ սիրոյ: Այսինքն՝ բացարձակ հարստութեան: Այսինքն՝ Աստծոյ եւ աստուածայինին:

Երկու մեծագոյն բաներու թերեւս միակ առիթն է կեանքը: — Իսկապէս մեռնելու եւ իսկապէս յաւերժանալու: Հետեւաբար առիթ մը ըլլալով՝ ընտրութիւն մըն է նաեւ, ընդմէջ ոչնչութեան եւ Աստծոյ:

Բայց ասոնք ալ խօսքեր են եւ խօսքեր ըլլալով՝ կեանքին ճշմարտութիւնը կրնան չըլլալ: Ապրեցէք ուրեմն ձեր կեանքը ուրիշներու ընդհանուր կեանքին մէջ, լինելութեան ովկիանին մէջ: Եւ այդ ովկիանը թող իր ճշմարտութիւնը քանդակէ իւրաքանչիւրիդ մէջ: Ձեր հայրն ալ լողացող մըն է լոկ հոն. առէք այս բոլոր խօսքերս իբրեւ հին լողացողի մը մէկ ճիւղ, թէեւ այնքա՛ն ալիքներ կան, դաւակներս, այս հին լուղորդին եւ ձեր միջեւ: Եւ յետոյ, լողալուն տեղը կայ, եւ յետոյ երկինքին եւ ովկիանին պահերը կան: Այսօրուան ալիքը այսպէս, վաղուան ալիքը իսկապէս ո՛վ դիտէ...:

Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, ծնողքներուն պարտականութիւնն է խօսիլ: Ահա թէ ինչո՛ւ սկսած եմ խօսիլ: Դուք կը մեծնաք, եւ ես պէտք է խօսիմ:

Այս դժբախտ թուղթին մէջ ընաւ դործնական թելադրութիւններ չեղան ձեզի: Ամբողջ թուղթը անդործնականութեան ինքզինք կրկնող, ինքզինք արձապանող հրաւէր մը եղաւ աւելի ճիշդ. վերացականութեան երաժշտութիւն մը՝ մեծ մասը տողերուն, մեծ մասը բառերուն: Ըսուածը եւ չըսուածն ալ:

Բայց իբրեւ հայր, ինչպէ՛ս բիւր բառերով եւ բիւր արտայայտութեամբ՝ չկրկնեմ լաւը, չկրկնեմ դեղեցիկը, չկրկնեմ բարի՛ն: Ինչպէ՛ս չկրկնեմ բիւր անդամ եւ բիւր դարձուածքներով՝ զդուշութեան անձկադին կանչս ձեզի, կեանքի չա՛ր բաներուն, սո՛ւտ բաներուն, տղե՛ղ բաներուն համար:

Ինչպէ՛ս ըսեմ ձեզի՝ սուտ խօսեցէք, խաբեցէք օրն ի բուն ձեր մտերիմները, ձեր ամբողջ շրջապատը, — կինը, ամուսինը, օր մըն ալ թոռնիկներս, եւ կամ ձեր սերունդը, ձեր աղբը, մարդկութիւնը: Աստղի, ծաղիկի եւ Աստուծոյ փոխարէն, ինչպէ՛ս փողոց եւ սեւ-չուկայ դովեմ ձեզի: Հայրենիքի փոխարէն՝ ի՛նչպէս դաւաճանութիւն քարոզեմ, եւ աղատութեան տեղ՝ ստրկութիւն, ստորնութիւն:

Զաւակ էք, արիւն էք, սէ՛ր էք: Արդ ինչպէ՛ս ըսեմ՝ կեղծիքով մօտեցէք ձեր նմանին, եւ թող կեղծ ըլլայ ձեր խօսքը, ձեր դործը, ձեր սէրը, ձեր հաւատքը: Կարելի՞ է միթէ հայր ըլլալ եւ ըսել՝ — իւրացուցէ՛ք ուրիշին իրաւունքը, ուրիշին երջանկութիւնը, ուրիշին պատիւն ու ինչքը: Դեռ ուրիշին սէրը, դեռ ուրիշին փառքը, արժէքն ու ժողովրդականութիւնը: Ուրիշի ձուերուն վրայ թուխս չեն նստիր. ծուլութիւն է, անբարոյութիւն, ստորնութիւն: Ներքին ամլութիւն մը կը մատնէ ատիկա, ամբողջական եւ անբուժելի: Ամենէն աւելի ատած եմ մակարոյծները: Կարծեմ բոլոր հայրերուն ծայրադոյն ատելիներն են անոնք:

Գիտցէք առաջուց, դիրքս չկարդացած: Ճարպիկ մէկը չէ ձեզի թուղթ եւ ընդհանրապէս վերացականութիւն կտակող ձեր

հայրը: Ուղիղ մէկն է, արդարութեան սլաշտսլան մէկն է, խղճմը-
տանքին ցուցամատով քալող մէկն է: Կոյր մըն է ան՝ քաղաքներու
դրամին, յորդ հաճոյքներուն, դիւրին դիրքերուն եւ աժան ժողո-
ւրդականութեան առջեւ: Բամսլակ թխած է սկանջներուն եւ
խուլցած՝ վատութիւն յօրինող աղմուկներու դէմ, հաշիւի մթին ա-
ղաղակներու դէմ: Նիւթական թէ բարոյական տեսակէտով՝ եր-
կու ձեռք չունի առնելու համար: Ունի երկու ձեռք՝ տալո՛ւ հա-
մար, վճարելո՛ւ համար: Տան չէմքէն դուրս՝ խարուած է խկոյն:
Տառասլած է, չարչարուած, առանձնացած: Այլ դիմած է կեանքին.
սիրած է ու սերտած շարունակ անոր խորունկ կողմը, անմահ կող-
մը: Կ'ուզէ ահա իր թուղթը շարադրել կեանքին այդ խորունկ կող-
մէն, անմա՛հ կողմէն:

Մանրութեան եւ սեւ ճամբաներու ուղեղի՞րք մը դրէի ձեզի:
— Ձեզ մահուան դիրկը նետած օլիտի ըլլայի: Բոսլիկ ոտքով շուկայ
մտնելու եւ հոնկէ փայլուն կօշիկներով դուրս դալու ուղեցո՞յց մը
հրատաշակէի: — Պիտի կործանէի ձեր գեղեցկութիւնը: Հարուստ
տղու մը սիրտն ու քսակը սլարսլելու արուե՞ստը սորիւցնէի, աղ-
ջի՛կս: Ծշմարիտ սէրը կեղծ սիրոյ առջեւ ցո՛ւնելու դէշ խորհուրդ-
նե՞ր տայի քեզի: — Անբարոյութեան արտօնագիր մը ստորագրած
պիտի ըլլայի: Ձկայ այդպէս ծնողք: Այլ եթէ կայ՝ ինծի համար
երեւակայելի չէ: Սիրող մը իրաւունք ունի քեզմէ յուսալու ամէն
բարիք եւ դոհողութիւն. բայց սիրոյ անունով խօսող խարերայ մը,
եթէ սիրած ես իսկ, հարկ է դադրիս սիրելէ. որովհետեւ անկարե-
ւի է որ մանր չըլլայ ան, չըլլայ տղեղ. անկարելի է որ որեւէ մար-
դի մէջ դրական ու տեւական արժէք մը ունենայ: Իշխանի ծալտու-
մով կապիկ մըն է, սիրամարդի փետուրներով աղռաւ մը. իսկ կա-
պիկ մը եւ աղռաւ մը տղեղութիւններ են լոկ մարդու մը համար:

Ծնողք մը սեւ օրինադրքերու մատենաշար մը չի կրնար հը-
րատարակել իր դաւակներուն համար, եւ ոչ ալ յոռի արարքներու
էջ մը թուղթ. ոչ իսկ տող մը, ոչ իսկ բառ մը: Հայր ու մայր՝ ար-
մատ են: Եւ արմատները կեանքին մէջ բարոյական գեղեցկութիւն
են, առտուածային սնունդներու անօթ, ո՛ւժ:

Հայր ու մայր, եւ ասոնց դժով աղղութիւն, եւ ասոնց դժով
համայն մարդկութեան մշակոյթ ու քաղաքակրթական բարձր կեն-
ցաղ՝ հակա-չար երեւոյթներ են տիեզերքին մէջ, հակա-աւերակ
բաներ, հակա-մահ եւ ուրեմն հակա-դերեղման բաներ:

Եւ յետոյ, բարեկամէն, կուսակցութենէն, ազգէն եւ անոր
հաստատութիւններէն դործնապէս օղտուելուն գաղտնիքնե՞րը հա-

դորդէի քեդի ծածկաւիր նամակով մը, կամ հրապարակային լի'րը
թուղթով մը, մա'նչս: Ուղեմ որ իմ օրերուս մէջ ապրող կարգ մը
ընչաքաղց, կեղծ ու նախանձաւառ մարդոց նմանիս, որոնք վաղ
պատանութենէն սկսեալ, դրամի, փառքի եւ ժողովրդականու-
թեան դէմ երեւութական արհամարհանքի մը ետին, անոնց պաշ-
տամունքն ու ծէսը կատարեցին դադտնօրէն, շարթուան բոլոր օրե-
րուն եւ օրուան բոլոր ժամերուն: Որոնք սուտ զգացականութեամբ
եւ աղքատ մտքով դրականութիւն կամ հանրային կեանք խաղա-
ցին, սէր եւ յեղափոխութիւն խաղացին, մտաւորական քաջութիւն
եւ անկաշառութիւն խաղացին: Եւ սակայն կեղծելով շարունակ, եւ
սակայն ատելով միշտ: Եւ սակայն վախնալով: Եւ մանաւանդ կա-
շառուելով: Օդին մէջ կաշառք հոտուըտալով: Ծծելով այդ անրա-
բոյութի'ւնը փոխան թթուածինի:

Ուղեմ որ նմա՞ն արարած մը ըլլաս: Պղտոր, սղտիկ, մը-
թասքօղ: Եւ լի'րը: Ասոնցմէ՛ ոեւէ մէկուն սլէ՞ս, որսէսդի ճարտա-
րութեան մանր կարկտաններ ձեռքիդ բացառիկ մարդու պատմու-
ճան մը կարկտելով անցընես դոյութեանդ ողջ ժամերը: Մեծութեան
հնակարկատութի՞ւն ընես:

Ձեմ ուղեր, մա'նչս, որ դուն նմանիս մարդու մը, ճղճիմ ու
պաղ հաշիւներու սառցակոյտի մը տակ կեանքի բնակավայր ու բա-
նակատեղի հաստատած: Որ դիտուելու, ցուցադրուելու, հանուրին
նակատեղի հաստատած: Որ դիտուելու, ցուցադրուելու, հանուրին
բերնին մէջ օրն ի բուն ծամուելու ախտով մը, տեսակ մը բարոյա-
կան քաղցկեղով կը վերջացնէ իր կեանքին օրերը: Որ կապոյտ
յուշունքի հօճայական անարդ քաղաքականութիւն մը կ'որդեգրէ
բարեկամութեան մէջ, հանրային եւ կուսակցական կեանքին մէջ,
կիներ դրաւելու եւ արծաթ կորզելու մէջ: Յուշունք եւ նենգաւոր
ժպիտ, յուշունք եւ սուտ ջերմութեամբ խոստովանութիւն, յու-
շունք եւ նիւթական ու բարոյական բազում շահագիտութիւն: Նա-
խանձին հողէն բուսած սեւ ծառի սլէս մարդ մը, նախայարդար
մտածումով, խօսելու նախայարդար ոճով, նախայարդար կեց-
ուածքով: Իր հողե-իմացական ամբողջ մեքանիզմը նախանձին կող-
մէ յարդարուած: Սուտ՝ մօրը հանդէպ, ծերուկ հօրը հանդէպ, եղ-
բայրներուն, քոյրերուն եւ դաւակներուն հանդէպ: Բարեկամներուն
հանդէպ: Կնոջ հանդէպ եւ այն միւս կիներուն դորս ուղեց ունենալ:
Սուտ՝ ամենուն հանդէպ: Գիրքին, աղդին, մարդկութեան: Աս-
տուծոյ: Ժրաջան կեղծաւոր մը, ժրաջան ստախօս մը: Եւ ծոյլ մը,
սակայն, ստեղծագործութեան առջեւ, ճշմարտութեան առջեւ: Իր
բառերը տղրուկ, հաշիւները տղրուկ, հողին՝ տղրուկ:

Փափաքէի, մա՛նչս, որ դուն կեանքին մէջ տղրուի մը ըլլաս եւ դողցուած փառքերով ուռչելու մոլութի՞ւն մը: Երբե՛ք: Փափաքէի, որ դուն խարեւ լոյսը եւ ամէն ի՞նչ, շուրջդ ամէն բա՛ն: Համակրանքի եւ սիրոյ յուլունքներ բաշխես, եւ ներսդ տխուր ոչնչութի՞ւն դիզուի, մանրութիւն, անհաշիւ կոտորակ եւ խաւա՛ր: Յանկութիւն յայտնէի որ դադափարի ճարպիկ ներածող մը եւ նոյնքան ճարպիկ արտածո՞ղ մը ըլլաս: Սուդ-Նուրիէի շուկային մէջ իր ապրանքը պոռացող եւ պոռալ տուող դադափարներու խանութպա՞ն մը: Ամէն սկզբունք եւ ամէն սրբութիւն արծաթի վերածո՞ղ մը: Ո՛չ, մա՛նչս, ո՛չ: Ձքեղ կեանքին դադաթը բարձրացնող ճամբաները ատոնք չեն: Այդ բաները ցածնալու տեղեր են, սենալու, անէանալու: Կեղծաւորին ճակատադիրն է օր մը իր սեփական կեղծիքներուն մէջ խեղդուիլ: Եւ դիտուած է որ խարողը իր մէկ սուտովը պիտի մեռնի: Վասնդի սուտը երկսայրի է միշտ, եւ առաւել սուր ծայրը դիմացինին չէ ուղղուած, այլ դինք դործածողին: Այս ճըշմարտութիւնը ճակտի դիրի մը պէս հին է եւ ճակտի դիրի մը պէս անհերքելի:

Դուք, դաւակներս, կեանքին դադաթը փնտռեցէք լոյսին մէջ, կապոյտին խորը: Տիեզերքին բարձրացող կողմը: Դացէք ամէն բանի դէպի բարձրացող կողմը, որպէսզի դադաթ մը եւ խորութիւն մը ստեղծուի ձեր ճամբորդութեան ընթացքին: Դէպի տիեզերքին աճող, չսպառող, անսպա՛ռ կողմը:

Վեր բարձրացէք, քրտնեցէ՛ք: Աղուո՛ր է: Թող ձեր արիւնը եռայ եւ յողնի ձեր հօր եւ մօր արիւնին պէս՝ վեր դացող աստիճաններու վրայ: Վերելքներու վրայ եռալէն յողնութիւն կրած մարդկային արիւն մը՝ սրբադոյն եւ հղօրադոյն հեղուկ մըն է, լոյսին հետ բաղդատելի միա՛կ հեղուկը:

Ձեզի կողմ ցոյց կու տամ լոյսը, պայքարը, արդարութիւնը: Սէրն ու քրտինքը: Գիտութիւնն ու բանաստեղծութիւնը: Դարձեալ եւ դարձեալ հաւա՛տքը: Դարձեալ եւ դարձեալ սէ՛րը: Այս բոլորը նոյն կողմին վրայ են, Աստուծոյ եւ յեղափոխութեան ա՛ջ կողմին վրայ: Եւ նաեւ այս կողմին վրայ է ոչ թէ պղտիկ խաղաղութիւնը, այլ մեծ: Ոչ թէ պղտիկ սէրը, այլ մեծ: Ոչ թէ պղտիկ դեղեցկութիւնը, այլ մեծ: Արուեստն ու Ստեղծագործութիւնը հոս են, իրենց ծայրադոյն կատարելութեամբ:

Կ'ուզեմ որ դոհուիք, կ'ուզեմ որ շիտակ ըլլաք, դաւակներս: Կ'ուզեմ որ կապուիլ դիտնաք անձի կամ դադափարներու, դեղեցկութեան եւ կեանքի դանաղան երեւոյթներու: Ու երբ հարկ ըլլայ

անջատուիլ նախկին ամէն ինչէ (սէր, բարեկամութիւն, դադափար
 ւն.) պէտք է որ ձեր խիղճը անքնութենէ չտառապի ատկէ ետք: Պէտք
 է որ այդ խիղճը քանակով գծուած իր ուղիղ գիծը պահէ, հին կա-
 պերէն նոր կապերու անցած պահուն: Որովհետեւ անկասկած որ
 տեղ մը դատաստան մը կայ, դատող ուժ մը, պատժող կամ դնահա-
 տող զօրութիւն մը՝ որ տիեզերական է եւ տիեզերական արարչու-
 թեան դիւսաւոր պայման: Այդ ուժը մեր մէջ ըլլայ թէ մեզմէ դուրս՝
 կարեւորութիւն չունի, քանի որ անոր կողմէ մենք անաչառ կերպով
 պիտի դատուինք:

Ամէն դոյի մէջ, փոքր թէ մեծ, շնչաւոր թէ անշունչ՝ լինե-
 լութեան հոլովոյթ մը կայ, պրոցես մը: Եւ ամէն դոյ իր լինելու-
 թեան ընթացքին, փոքր ու մասնակի հաւասարակշռութիւններէ
 կ'անցնի դէպի աւելի մեծ, աւելի համայնական հաւասարակշռու-
 թիւն մը: Եւ առանց դոյերու վերջին դատաստանի մը, վերջին ու
 վերջնական հաւասարակշռութիւն մը չի կրնար ըլլալ:

Արդ, դաւակներս, ըսուած է, թէ մեր արարքներուն մէջ ար-
 ձանագրուած է մեր ճակատագիրը, պատիժը կամ վարձատրութիւ-
 նը: Մեր արարքները մեր դատական թղթածրարն են, մեզի դէմ
 կամ մեզի ի նպաստ վկայող: Տիեզերական հաւասարակշռութիւնը
 դրական է իր էութեան եւ նպատակին մէջ: Աստուածութեան գե-
 րադոյն մէկ առեղծուածն է ան: Մթին արարքներու դժոխքէն խու-
 սափեցէք հետեւարար: Եւ ձեր ներքին կռիւը որ պէտք է միշտ կա-
 տարուի ձեր մէջ, հետզհետէ աւելի սաստկօրէն, թող սեփական ա-
 րարքներու լուացք մը ըլլայ, նման տանտիկիւններու ճերմակեղէնի
 լուացքին: Մեր արարքները մեր հոգիներուն ճերմակեղէնն են
 վասնդի:

* * *

Գրքիս անցնելէ առաջ ըսեմ նաեւ, որ ձեր դժբախտ հայրը,
 յաճախ ըրած է իր ներքին անձին ախտաճանաչումը եւ դրած իր
 օրագրի անտիպ տետրակներուն մէջ, ի շարս շատ մը ուրիշ բանե-
 րու, հետեւեալը:

— Ես այն անձն եմ (ըսած եմ մտերիմ ընկերոջ մը), որուն
 խառնուածքը դատապարտած է զինքը խարուելու ամենքէն: Երե-
 ւակայենք, թէ այս աշխարհը նոր ստեղծուած է, ստեղծուած է ա-
 ռաջին մարդը, առաջին վայրենին, տգէտը, տխեղծը, ամէն ինչով
 եղկելին: Արդ, եթէ կերպը ըլլար քսաներորդ դարու գիտութենէն,
 քաղաքակրթութենէն եւ ստախօսութեան աճումէն ետք զիս տանիլ
 անոր քով, այդ վայրենին, տգէտը, տխեղծը — վստահ եմ — պիտի

կրնար խարել զիս, խաղ խաղալ դիտուս, շահադործել, աշխատանքել եւ կողոպտել իրաւունքս: Կտուցս չիտակ է, անկեղծ եմ, միամիտ եմ:

— Ի հարկէ, ամէն անձէ խարուելու չափ տուէտ չեմ, այլ մարդ արարածի մասին դրական անբուժելի կարծիք մը ունիմ: Եւ երբ հիմա այսքան յոռի բաներ կ'ըսեմ խաբերայ մարդոց դէմ, անոնցմէ մէկը կրնայ արթնութեան այս վայրկեանիս զիս խարել: Դրական անսրբադրելի համարում մը ունիմ ներսս մարդ էակին հանդէպ: Տուժեցի, այլ չկրցայ ինքզինքս փոխել: Սուտն ու կեղծիքը աւելի դիւրին բաներ են կարծես եւ նախնական՝ քան ճշմարտութիւնը: Իրենց սկզբունքին մէջ տկարութեան եւ տգիտութեան յատկանիշ են: Այսուհանդերձ որդի պէս մտած են քաղաքակրթութեան ծառին մէջ, թափանցած անոր բոլոր ոստերուն մէջ, սաղարթներուն մէջ: Միակ ջնջելիք բանն էր Սուտը, մինչդեռ ամէն ոք լըծւած է դայն բաղմացնելու աշխատանքին: Զայն դործածելու մեծագոյն արդարացումի սլարադային խի, պէտք է դործածել դեղերու մէջ դործածուած թոյնին պէս, — յետին նուաղագոյնով: Եւ ինչպէս որ քիմիագէտներուն եւ դեղագործներուն միայն արտօնուած է թոյնը դործածել յօդուտ մարդկութեան, այնպէս ալ սուտին իրաւունքը պէտք է վերապահուի մեծ սուրբերուն, մեծ մարդարէներուն, մեծ առաքեալներուն: Մեծ յեղափոխականներուն եւ մեծ արուեստագէտներուն: Եւ ատիկա՝ չափաւորութեան, այսինքն նըւաղագոյնի (=անգամի եւ որակի) պայմանով: Ռամիկը պէտք է հեռացնել սուտէն, որպէսզի բարոյապէս եւ հոգեպէս չմեռնի: Եթէ մարդկութիւնը հինէն ի վեր սուտին վարժուած չըլլար, պիտի ըսէր որ յիշեալ մեծերն ալ արդիւլուին դայն դործածելէ: Եւ արդէն այդպէս ըլլալու է հեռաւոր ապագային:

— Հեռացայ մտածումէս: Պիտի ըսէի սլարապէս, որ ես անարթուն եմ խաբերայութեան դիմաց: Մտածումս քովս չէ միշտ. խորացած է այլուր, դրեթէ միշտ: Ուրիշներուն միտքը պահակն է իրենց մորթին, զգայարանքներուն. քովն է շարունակ մարմնին, քովն է անմիջականին, վայրկեաններուն. իմս՝ պահակն է աւելի հոգիիս: Եւ քովն է դարերուն: Քովն է յաճախ յաւիտենականին: Պիտի կանչես եւ դանդաղօրէն եւ դժկամակութեամբ սլիտի դայ դէպի անմիջականը, դէպի վայրկեանը, դէպի նեղ-մասնակին, նեղ-տեղականը: Խրա՛տ: — Ինծի չափ մի՛ լքէք անմիջականը եւ ուրիշին չափ՝ յաւիտենականը, անանցը: Մի ըլլաք մէկուն կամ միւսին հիւանդ մարդը, հիւանդ կինը: Մնացեալը՝ դրքիս մէջ:

Գիրքս կը գրուի թէ ոչ, Աստուած գիտէ: Կը վախճամ անոր ծանրութենէն, որպէս էջ եւ որպէս արիւն: Ուսերու բացառիկ ամբողջութիւն մը պէտք պիտի ըլլայ ինծի, կարենալ անոր ծանրութիւնը կրելու համար: Կը տեսնեմ, աւելի ճիշդ կ'ընդհնմարեմ անոր ամբողջութիւնը, իբրեւ մեղքի եւ աղօթքի շեղակոյտ մը, քանի որ կեանքս կը նկատեմ այսօր չարութեան եւ արցունքի եղերական ցեխաստան մը: Ու վրան խորհուրդ, խորհրդածութիւն, տեսիլքներ: Ու վրան արդարութեան դառանցանքներու համանուագ մը:

Գրուելու համար՝ գիրքս կը պահանջէ ջիղ, յիշողութիւն, ամէն ինչ խոստովանելու քաջութիւն եւ ներքին պայծառութեան ժամանակ: Եւ նաեւ ժամանակ մը՝ արտաքին խաղաղութեան, արտաքին նպաստաւոր պայմաններու: Կ'ուզեմ մեծ լոյսով մը գրել վայն, որովհետեւ այս թուղթին պէս փոքր լոյսով մը չի գրուիր ձեր հօր գիրքը: Լոյս ըսելով կը հասկնամ տրամադրութիւն եւ հոգի: Կեդրոնացում եւ ժամանակ:

Ժամանակը կրնայ չկարդալ զիս, ձե՛ր ժամանակը: Դուք կարդացէ՛ք: Դուք զաւակներս էք, նորոգուած արիւնս, նորոգուած ու նոր խառնուածքներու մէջ մտած անձս: Հայու եւ մարդ արարածի հին, յաւիտենական արեան բաժին մըն էք, որ ժամանակ մը նախահայրերուս, այսօր իմ եւ վաղը ձեր մէջէն պիտի քալէ ապագայի իր անսպառ տեսիլքին:

Ձեր ժամանակը եթէ չկարդայ իսկ, դուք պարտաւոր էք ուրեմն կարդալ իմ թուղթս եւ եթէ կարենամ գրել՝ — իմ գիրքս: Եւ ես կը կարծեմ որ պէտք է կարդան նաեւ ուրիշներ: Բայց ատիկա այլեւս իրենց գիտնալիք բանն է: Խորհրդածութիւն չ'ուզեր այս ժամանակի մարդը: Ելած է արադութեան մրցումի, զինք ուրիշ բան չի հետաքրքրեր. դանդաղութիւնը կ'ատէ եւ ամէն շարժում դան-

դադ կը թուի իրեն, երկրին թաւալիլն իսկ: Երբ երկրին ձողողութենէն կ'ուզէ աղատիլ, իմացականութեան ձողողութիւնը չէր որ պիտի յարզանք պարտադրեր իրեն: Կ'ուզէ սարսափելի արագութեամբ մը ճեղքել անջրպետները, ճեղքել անհունը: Կը վկայէ մարդկութեան այս պարապան մարդու անյադ ծարաւի մասին, ուժի պաշտամունքին եւ տիեզերամոլութեան մասին: Կը վկայէ իր եռանդի մասին, իր սիրոյ մասին, նորոգութեան բնազդի մասին: Մարդը իր դործունէութեամբ կ'ուզէ լեցնել ոչ թէ հասարակ մոլորակի մը, այլ տիեզերքին կեանքը: Չմեռած՝ ամենուր ըլլալ, ճանչնալ ամէն ինչ:

Այս ժամանակը, դաւանե՛րս, կը վկայէ նաեւ՝ սխալի մը մասին, թիւրիմացութեան մը մասին, տկարութեան մը մասին: Տգիտութիւն մը չէ մարդուն տիեզերական ճամբորդութիւնը՝ նոյն իսկ արդի իր յախուռն ոճով: Տգիտութիւն մըն է սակայն իր հողեկան ուրացումը, դադափարներու եւ արուեստի աշխարհին հանդէպ իր սնուցած արհամարհանքը: Առանց հողեկան կռուանի՝ մարդ սենեակի մը մէջ չի կրնար մնալ, ուր մնաց դործել տիեզերքի ուժերուն մէջ, անհունային հեռաւոր խորերու մէջ: Մտքի եւ արուեստի տեւական հակադէմութիւն է, որ նոր դարերու եւ հետագայ բոլոր ժամանակներու դործունէութիւնը պիտի կարենայ արժատ եւ իմաստ նետել մեր արեան մէջ ու դառնալ յաւիտենութեան կնիքով մնայուն արժէք: Եւ այդ հակադէմութիւնը դիտութեան վրայ՝ պիտի ըլլայ, չի՛ կրնար չըլլալ: Ձի կրնար կոյր ընթացքի մը, խաւար սրընթացութեան մը վերածուիլ մարդկային ողջ դիտութիւնը: Իսկ մտքի եւ սրտի փոխադարձ քէնութեամբ՝ կորուստ է իր ճակատադիրը: Հիմակուան կատարուածը սկզբնական խուճապ է, խորունկ խոհերու եւ գեղեցկութեան ժամանակաւոր թողլքում: Երբ դարձացման շրջանէն, որ հիմակուան շրջանն է, անցնինք ճանաչման եւ իւրացման բնական շրջանին, դիտութիւնը պիտի դդայ արուեստին բացակայութիւնը, անոր ներկայութեան անհրաժեշտութիւնը, բուն եւ հրամայական, ըսենք կենսական պահանջը:

Ու պիտի կարգացունին խորունկները՝ դարձեալ, խորհողները՝ դարձեալ: Կը հաւատամ մարդուն, կը հաւատամ պատմութեան:

Խոստովանի՛մ : —

Ձեզի ծնունդ տուած մարդը եղած է բարի մարդ մը, թերի հայր մը: Եղած է մեղքեր դործած, խոր ու սաղարթախիտ յանցանքներով մարդ մը՝ կրօնական դետնի վրայ, աղագային դետնի վրայ, դրական ու դադափարական դետնի վրայ, ընտանեկան ու ընկերական դետնի վրայ: Արատաւորած է դործունէութեան գրեթէ ամէն դետին:

Արատաւորած, աղօթած:

Եղած է շատ բանաստեղծ եւ քիչ հայր: Շատ այր՝ եւ քիչ ամուսին: Շատ դադափարական՝ եւ քիչ կուսակցական: Խոհերով յղի՝ եւ դործադրութեամբ գրեթէ ամուլ: Սրտով կրակոտ՝ եւ հաղորդականութեամբ համարեա պաղ: Սիրոյ գէշ փոխանցող մը, իսկ ատելութեան՝ լաւ: Հաւատարիմ՝ հողիով, բայց ոչ մարմնով: Մարմինը չէր եկած հողին օժանդակելու կեանքին մէջ. եկած էր կարծես հակասելու դայն, հերքելու, դինաթափ ընելու: Լրացուցիչ մը չէր մարմինը, թշնամի մըն էր, ահաւոր թակարդ մը: Եւ ատոր համար ձեր հայրը, ո՛վ իմ պղտիկ զաւակներս, աղմուկի, անհնազանդութեան եւ ցաւի վայր մը ըրած էր ինքզինք: Կարդապահութեան կախաղանին տակ դարհուրելի ըմբոստութիւն մը: Եթէ իրար հարուածող թշնամի ծայրայեղութիւններ չտրորէին ձեր հայրը, հաւասարակշռուած եւ յաջողութիւններ ապահոված մարդ մը պիտի ըլլար ան: Անթերի հայր մը, անթերի ամուսին մը, անթերի դործող մը ամէն ճակատի վրայ: Ներքին առատութիւններէ սպառող մը, անոնց ծանրութեան տակ շուտով ծերացող մը եղաւ ան: Չդիտցաւ չափ, չդիտցաւ ժամանակ: Տոմս չդնեց բնաւ վիճակահանութենէն առաջ. վիճակահանութեան ամէն տոմս կը դնէր վիճակահանութիւնը քաշուելէն ետք, եւ տոմսը ձեռքը խենթի պէս կը սպասէր յա-

Զողութեան : Շողեկառքը մեկնած կ'ըլլար , եւ յետո՛յ կ'երթար կա-
յարան : Հարսնիքը վերջացած կ'ըլլար եւ ինք յետո՛յ կ'երթար հար-
սանեկան ուրախութեան : Կ'աղօթէր՝ յաւարտ պատարագի : Չունէր
ճարտարութիւն , ու բնաւ չունէր ժամանակի զաղափար : Ուրիշ ա-
մէն բան ունէր : Վա՛յ այս տեսակին :

Վա՛յ անոր՝ որուն սրտին մեղրը բերնին չհասած , կ'ըլլայ
արդէն թուք եւ թոյն : Ձեր հայրը չկրցաւ քաղցրութիւն մը հաս-
ցընել շրթներուն :

Վա՛յ անոր՝ որ չի կրնար իր նայուածքէն սիրոյ ճառաղայթ
մը դրկել կնոջ մը , բարեկամի կամ զաւկի : Ձեր հօր նայուածքը , ձեր
եւ աշխարհի վրայ , — ես դիտեմ , — ատելութենէ եկած լոյս մը
թուէր : Եւ հողիին մէջ ամբարուած անապառ սէրը կը զգար ատիկա
եւ կ'արտասուէր , երբ շրթները . . . կը ժպտէին :

Եւ վա՛յ անոր՝ որ Երուսաղէմի համար պատրաստուած ոտ-
քեր ունի եւ երկրպագութեան ոչ մէկ տեղ կ'երթայ : Ձեր հայրը կը
հրամայէր իր ոտքերուն եկեղեցի երթալ , եւ անոնք կ'երթային զի-
նետուն , կ'երթային . . . : Օ՛ , անոր ոտքերուն եւ զլուխին վէճը ար-
քունքէն մինչեւ այսօր : Երբ ոտքը հնազանդ էր , զլուխը հը-
նազանդ չէր : Եւ երբ զլուխը ընդունէր բան մը , ոտքերը կը մեր-
ժէին զայն : Պառակտուած էր հողիով , պառակտուած մարմնով :

Շարունակեմ : —

Եղած է ձեր հայրը կրքոտ ու եղած է ամչկոտ : Եղած է հը-
պարտ ու եղած նախանձոտ : Եղած է զիւրադրաց եւ եղած բիրտ :
Յամառութիւնը իր մէկ զօրաւոր դիժը եղած է , օրինազանցութիւ-
նը յոռի դիժերէն ուրիշ նմոյշ մը իր մէջ : Մանկութենէն մինչեւ
չափահասութիւն , կը հանդիպինք անոր մէջ հողեկան լարդոյթ-
ներու :

* * *

23

Ես՝ ձեր հայրը , զաւակնե՛րս , վճարած եմ սակայն անձիս
ժխտական կողմին համար , ընկերութեան նշանակած ամենարարձր
դինը : Գիրքս պէտք չէ լռէ նաեւ ոչ իմ ժխտական կողմիս (նուա՛ստ
կողմիս) եւ ոչ ալ անոր վճարուած բարձր դինի մասին : Այլապէս
թերի բան մը ունեցած պիտի ըլլայ ան : Բայց նայինք պիտի դրուի՞
պիտի կրնա՞յ շալկել կեանքի եւ արուեստի խոր հարցերու ծանրա-
դոյն պատասխանատուութիւն մը : Ձեմ դիտեր : Ամէն անգամ , երբ
հարկ ըլլայ մտածել այդ դիրքի մասին , անհանդատութիւն մը կը

պատէ ողջ էութիւնս : Կը դողամ : Կ'անճրկիմ : Կը վախնամ : Իբրեւ
անճնական բարեկամ մը պիտի չըբեմ դայն լոյս աշխարհ , այլ
դադանիքներու լիովին ծանօթ իբրեւ մեծ թշնամի մը հաւանա-
բար : Զիս մերկացնող լոյսի մը պէս : Մօտաւորապէս այնպէս՝ ինչ-
պէս Եհովային հարցումը , որ մերկացուց յանկարծ խեղճ Ադամը ,
աւելի քան խեղճ Եւան , կեանքին պտուղները , դիտութիւն եւ մահ
բաշխող օձերը , ամէն ինչ : Կը դողամ նաեւ անոր համար՝ որով-
հետեւ դիտեմ որ հայ անհատն ու հաւաքականութիւնը հաւասա-
րապէս մերժած են ցարդ ու կը մերժեն այսօր , կրօնականէն դուրս
ուրիշ որեւէ լուրջ ու լման խոստովանութիւն : Ահաւոր են քու իսկ
դրիչովդ դրուած խտականճիւռ եւ խոտարերան մատեանները՝ ընդ-
դէմ սեփական անցեալիդ , սեփական կեանքիդ : Դեռ կը ներուխ
մատամբ , եթէ չդպիս շրջապատիդ , հապա եթէ դպա՞ր , հող չէ թէ
անդդուշութեամբ... ոչ ոք կրնայ երեւակայել հայուն պատիժը իր
դաւկին : Հազար տարի կ'անցնի եւ հազար վարչակարգ՝ եւ ոչ մէկ
հայ ընտանիք կը յօժարի դաւակը մկրտել քու անունովդ : Լմնցած
ես , Վասակի'ն պէս :

Նկատած եմ անշուշտ եւ վրդոված ես ինծի դէմ : Միւս մար-
դոց մէջ մեղքերու վճարման սակը իմինիս չափ բարձր չեմ տեսած :
Վճարումը չէ եղած միշտ կանխիկ : Շատեր իրենց մեղքերուն
պարտքը ամբողջութեամբ ձգած են ապառիկ ու մեռած : Համ-
բուն իսկ յետադային չէ յօժարած վճարել դայն : Բարձր ճակատով
պտտեցէք , դաւակներս , ձեր հայրը տառապանք վճարած է իր բո-
լոր մեղքերուն համար , մեծ թէ փոքր . վճարած է հալածանք ,
նուառութիւն , աղօթք , արի'ւն : Իր հաշույն բան չունիք վճարե-
լիք : Բնա'ւ :

Զգացած է ինքդինք , — ձեր հայրը — , ծանր մեղքերու եւ
ծանրագոյն զղջումի կրակէ շղթայի մը մէջ , արբունքի առաջին օ-
րերէն մինչեւ այսօր : Շրջապատը , շրջա՞նը , իր օրուան բարքե՞-
րը , հարցե՞րը , հեռանկարնե՞րը : Անոնք անդունդներ էին բաղմա-
թիւ , խորո'ւնկ : Ամէնքն ալ խռովք , ցաւ , դայթակղութիւն :

Երբ այս թուղթը կ'ուղղուի ձեզի այսքան խոր անճկու-
թեամբ , մարդոց հանրային , ընտանեկան եւ զուտ անհատական
դայթակղութիւնը հասած է արդէն իր ծայրակէտին : Յորդած է
տասնամեակներէ ի վեր , կը յորդի' :

Գայթակղութիւն , խռովք , մարդկային աննախընթաց ճշգ-
նաժամ՝ ընկերային կեանքի բոլոր մարդերուն մէջ , բոլո'ր , առանց
բացառութեան : Գայթակղութիւն՝ ընտանիքներու մէջ , դրեթէ բո-

չոր: Եկեղեցիներու մէջ՝ դրեթէ բոլոր: Կուսակցութիւններու եւ
յեղափոխական շարժումներու մէջ՝ դրեթէ բոլոր: Քաղաքականու-
թեան մէջ: Քրիստոնէութեան մէջ եւ ընկերվարութեան մէջ: Բա-
նականերու եւ Բարոյականին մէջ: Գրականութեան ու արուեստի
միւս բոլոր ճիւղերուն մէջ:

Ձեր աշխարհ զալէն ասդին, համաշխարհային երկրորդ պա-
տերազմէն ետք մանաւանդ, փլած են նախկին բոլոր արժէքները,
փոշիացած: Սնոնց փոշիները կան միայն օդին մէջ, մէկուկէս տաս-
նամեակէ ի վեր. հեռացող ու շիջող մանր լոյսեր, առկայծումներ:
Կործանած են լրջութիւնն ու խոհը. իրական, հողեկա՛ն խոհը:
Պարխիսներ չկան հիմա: Քաղաքական անօրինակ քամիի մը յանձ-
նուած է բովանդակ մարդկութիւնը: Կ'իշխեն կեանքին մէջ թե-
թեւ բաները, սուտ բաները, վաղանցուկ բաները: Կեղծիք ու դի-
տութիւն կառուցող չոր թուարանութիւնն են ժամանակաշրջանը
կառավարողը: Ջանդուածային դերասանութիւն՝ զանդուածեղ
հաշուամոլութեան մը հետ: Դիմակ մը եւ մեքենայ մը. — ահա՛
այսօրուան մարդը:

Բայց բաւ համարեցէք այսքանը, քանի որ սլարդ թուղթ մըն
է ասիկա եւ ոչ թէ խոստովանանքի վէտ մը: Թէ մեր հողին այս
դառն ժամանակներուն մէջ ո՛ւր փախած է իր յաւիտենական ար-
ժէքներով, ո՛ւր կծկտած՝ դրքի եւ արուեստի վերաբերեալ խնդիր
մըն է, եւ հարկ է այդ մասին խօսիլ դրքիս մէջ:

Իմ ասլրած շրջանէս դրականութիւնը շահադրդուող վկայու-
թիւն մը իրրեւ՝ կրնամ յայտնել սակայն, որ քառասուն տարիէ ի
վեր դրական դատումներ կը ձեւակերպուին հայութեան մէջ, բո-
լորովին արտաքին դործօններու աղդեցութեան տակ, տաղանդի եւ
արուեստի քննութիւնը բնաւ նիւթ չունենալով: Գրական դատու-
մին վրայ, ինչպէս այսօր ամէն դատումի վրայ, իշխող կը մնայ
հատուածական ոգին: Վճիռ արձակելու պահուն ներկայ են ան-
դութ եւ անխուսափելի ստուերներ. — լարեկամի, աղլականի,
խնամիի եւ դեռ որքա՛ն, որքա՛ն ուրի՛շ ստուերներ:

Մեր կիրքերուն աջ ու ձախ ասիւրուն վրայ, լարեկամու-
թեան ու թշնամութեան եղերքներու աւաղուտքին մէջ, որքա՛ն
գիրքեր մեռցուցինք, որքան արուեստ: Գէշին լաւ ըսինք, լաւին
դէ՛շ՝ ըստ մեր օրուայ տրամադրութեան: Հաշիւը թելադրեց չհաւ-
նիլ՝ ու չհաւնեցանք, խորհուրդ տուաւ հանիլ՝ հաւնեցանք: Դա-
տողներ էինք, լեցուած ոչ թէ տրամաբանութեամբ, այլ բառերով:

Գէշ բառերով: Լաւ բառերով: Բառերու ջրամբար՝ կիրքերու ծո-
րակին տակ:

— Կը դարձանամ, կ'ըսէր զրչի եղբայր մը, իրեն պատահած
խրոյութիւն մը մատնանշելով — կը դարձանամ. հրատարակու-
թիւններու հանդէպ տարօրինակ ընթացք մը որդեգրուած է, զրե-
թէ միշտ: Պաշտօնական քննադատներ եւ օրաթերթի հասարակ
դրախօսներ կարծես խօսք մէկ ըրած՝ բերանացի կամ նամակով,
գովասանքներ կը շռայլեն տաղանդիս մասին, վարկարեկելով այդ
առթիւ ուրիշ զրոյներ: Բայց երբ առիթ ըլլայ եւ զրեն կամ բեմի
վրայէն խօսին՝ իրենց վարկարեկած հեղինակներն են զորս երկինք
կը բարձրացնեն, զիս ու զրքերս բոլորովին մոռնալով: Նամակնե-
րու մէջ եւ առանձին խօսակցութեանց ատեն, իրենց տրամաբանու-
թիւնը կ'աղօթէ կարծես տաղանդիս համար. կ'ելլէ այդ տրամաբա-
նութիւնը շուկայ եւ կը սկսի հայհոյել: Որովհետեւ մոռացումը մե-
ծադոյն հայհոյանքն է այս պարագային: Օ՛, մեր օրերու դատո-
ղական նուազածութիւնը, ամէն բանի մէջ եւ ամէն անձի համար:

Իրաւունք կու տամ զրչի եղբորս մատնանշումին: Ներկայ ե-
ղոյներս տուինք այդ իրաւունքը արդէն նոյն պահուն: Մեր հանրա-
յին ասպականեալ բարքերու մէկ երեսը իբրեւ էջադրեցինք զայն եւ
անցանք:

Քիչ չէ վերի անարդար պարագային մէջ ինկածներուն թիւը
կեանքի բոլոր մարդերուն մէջ:

* * *

Գրականութեան համար զրիչ բռնելէս ասդին, ես ի զուր կը
սպասեմ հական ու տիեղերական պահերու բառացումին, թանձ-
րացումին, ի լոյս ելքին: Եւ կը լեցնեմ սպասումիս անհամբերու-
թիւնը երկրորդական գրութիւններով, որոնք մէկական փախուստ-
ներ են կարծես, արուեստի լուրջ ճակատամարտին չմասնակցելու
համար: Փախուստ է ցարդ ինծի համար ամէն բան զոր դրած եմ,
զոր կը դրեմ: Եղբրական փախուստ: Չկարենալ ինքզինք արտա-
յայտելու ողբերգութիւն: Ուժի եւ դործնականութեան աղքատու-
թիւն:

Ի՞նչ դժուար բան: — Մաքրամաքուր լոյսերու մէջ ըլլալ եւ
սակայն չկարենալ բանալ աչքդ: Եւ կամ մանր լոյսեր դիտելով եղ-
ծել լոյսին հրաշքը:

Ի՞նչ դժնդակ բան: — Փոխան աղբիւրի մը յորդարուի ջուրին, բաշխել եւ մարել ահադին ծարաւ մը՝ կաթիլներու վրայ, այն ալ ճահճայի՛ն կաթիլներու:

Եւ ինչ սպաննի՛չ բան տակաւին: — Ամէն օր խորտիկ խոտացուի քեղի եւ ամէն օր մատուցուի սակայն դառն ոսպապուր:

Ես արուեստի կանանչին ուղեցի հասնիլ, դաւաինե՛րս: Ուղեցի հասնիլ դրականութեան շքեղ դարունին, շքեղ արեւին, բարին ու բոլոր ջերմութեան: Չհասայ: Հասայ կեղեւին, հասայ ինկած դօս տերեւներուն, դեղնած խոտերուն:

Սոտ կը նկատեմ ինչ որ դրեցի: Կ'ուղէի ծառ, անտառ, իրականութեան եւ հողիի ճոխ բուսականութիւն: Եւ կը սպասեմ դեռ այդ մեծ իրադործման: Ի դո՞ւր: Չեմ կրնար չսպասել սակայն: Գրչի եղբայրներուս հասարակաց ողբերգութիւնն է թերեւս այս սպասումը:

Շրջապատի վերաբերումէն ստացած վէրքերս, դաժան ու դժնդակ, նկարադրիս վերելքի ճամբան եղան: Ծափահարութենէ մը աւելի օգտակար դարձան կեանքի հիմնական ծանօթութիւններու տեսակէտէն: Ծափահարութիւն մը կրնար քա՛յլ մը առաջ տանել, բայց ոչ երկու: Կեանքը բաղմաթիւ օրինակներով ցոյց կուտայ, որ ծափահարութիւն մը ինքնարեւարար դաւադրութիւն մըն է նաեւ ընդդէմ ծափահարուողին. քայլ մը առաջ կը տանի քեղ եղած տեղէդ, երկրորդ քայլին կը ցանէ հողիիդ մէջ ապականութեան սերմեր. երրորդ քայլին կը խաթարէ քեղ արդէն, եւ չորրորդին՝ կրնայ խեղդել, եթէ բացառիկ դօրութեամբ մէկը չես:

Արդ, ծափահարութիւնը ձեր անձին եւ դործին համար մերժեցէք, որչափ ալ անկաշառ ըլլայ ան, ըլլայ ինքնարուիս եւ թուի քաջալերական: Ուրիշներէ կախում ունենալու հարցեր կը դնէ ձեր հողիին մէջ: Կրնայ ուրախացնել ձեզ հարկ եղածէն աւելի. խի նըման ուրախութիւն մը վտանգաւոր կը նկատեմ կեանքի բոլոր ապարէզներուն մէջ: Որեւէ դործունէութեան համար, բայց մանաւանդ ստեղծադործական մարդերու մէջ, վէրքին բերած կենսաւիշլ աւելի առատ է քան ուրիշ որեւէ բանի աւել:

Պատրաստեցէք ձեր անձերը վէրք ստանալու: Մի հիմնուիք ժպիտներու վրայ: Փոքրերու եւ սպառած հողիներու կեղծ սնունդ մըն է դուրսէն ներածուած ժպիտը, նման՝ հիւանդանոցներու մէջ դործածուած սիրամիտ: Յաւն է, որ պիտի կերտէ ձեզ, Յա՛ւը — բոլոր մեծ մարդոց մեծագոյն անդրիագործը: Կան որ ուրախու-

Թեան իւր հաւատան: Ես չեմ հաւատար: Ժպիտին դիմը կաւիճով
քաշուած դիմ մըն է, պատահական, բոպէական: Յաւինը՝ դիմ չէ
արդէն, այլ մուրճի հարուած, հողիներու վրայ կատարուած ըս-
քանչեւի քանդակադործութիւն՝ յաւերժութեան կռատունին խորը:
Իսկ կարեւորը թեթեւօրէն եւ ժամանակաւորաբար ստուերաւըծ-
ւիլը չէ, այլ մեծ ճնշումներու դիմադրելով՝ քանդակադործուիլը:

Այսուհանդերձ, անձնատուր մի՛ ըլլա՞ք կամաւոր կերպով
որեւէ մէկ ցաւի. ամէն ինչ ձեր մէջ ցաւի մի՛ վերածէք: Լաւ չէ:
Ատով դժուարացուցած պիտի ըլլաք թէ ցաւին եւ թէ մանաւանդ
ձեր հոգիին դործը: Յաւամու մը պիտի ըլլաք, ինչպէս ալքովին
անձնատուր եղող մը ալքովամու մը կ'ըլլայ: Եւ այս երկուքն ալ
մարդը տկարացնող, նուաստացնող ախտեր են: Դուք ցաւը պիտի
ընդունիք, անոր դէմ ճակատամարտ մղելու համար, անոր վրայ
յաղթանակ տանելու համար: Մարդուն ամենէն մեծ եւ ամենէն
անհրաժեշտ ոսոխն է ան: Մարդկային ճակատամարտին յիշխսոփա-
յական ճշմարտութիւնն է ան: Վասնդի մարդ մը ճակատամարտ ը-
սել է. զօրութիւն ստեղծող եւ կիրարկող էակ: Կ'ըսենք հոգի, պէտք
էր ըսէինք թերեւս ճանաչման ուժ, կռիւ մղելու և յաղթելու եռանդ:

Եւ ցաւը մեր անհրաժեշտ ոսոխն է : Մեր վօրաւոր տկարութիւնն է ան , որուն պէտք է յաղթենք անպայման , եթէ կ'ուզենք ստեղծագործել եւ ներքնապէս արարչագործուիլ : Կ'ըսէի քիչ առաջ , թէ ցաւը պիտի կերտէ մեր յաղթական այցելուի արձանը , կեանքին մէջ : Ըսելու ձեւ մըն է անշուշտ ասիկա : Իրականին մէջ , մենք ենք որ տեսարար կռուելով իրեն դէմ , պիտի վերածենք զայն մահացողի որ տեսարար կռուելով իրեն դէմ , պիտի վերածենք զայն

յաղթանակի պայծառութեբ ծաղիկի մը : Այն ատեն է որ ցաւը ուրախութիւն մը պիտի ըլլայ , անհրաժեշտ ու կեցուցիչ ուրախութիւն մը , եւ ոչ թէ գէշ , վտիտ , վաղանցուկ ժպիտ մը : Աստուած ճակատամարտ մղեց քառսին դէմ եւ զայն ըրաւ լոյս ու կանոնաւորութիւն . մղեց ճակատամարտ ցեխին դէմ եւ զայն ըրաւ մարդ , համբ եւ հողի : Աստուած վեց օր ճակատամարտ մղեց , ոչ թէ որովհետեւ տկար էր եւ պէտք ունէր կռիւ մղելու , այլ օրինակ տալու համար մեղի , վարժունք դեբելու համար մեր առջեւ : Մենք տըկար ուժեր ենք , եւ մեր նախանիւթը , մեր կաւը , մեր ցեխը` ցաւն է , ինքնագոյ ըլլայ թէ դուրսէն եկած , պիտի ընենք զայն կամ մեր պատանքը եւ կամ ալ մեր դրօշակը : Եւ ոչ թէ վեց օր , այլ մինչեւ մահ սիրտի տեւէ ցաւին դէմ մեր ճակատամարտը :

Կանոնը նույնն է ազդեցութեան համար, նույնն է մարդկութեան համար :

Սոժոռ պիտի չըլլաք անշուշտ: Հարկ չկայ անհատական մոլթով ահաբեկելու ձեր շրջապատը, կամ առնուադն կախ երեսներով անախորժ կացութիւն ստեղծելու: Ըստ էութեան, տկարութիւն մըն է արդէն ատիկա: Որքան ալ ձեր հոգին նեղուած ըլլայ, դուք պարտաւոր էք չափաւոր ուրախութիւն մը հայթայթել ձեր մարմնին: Մարդկային մորթը անով կը դօրանայ, անով կ'ապրի, անով կը դեղեցկանայ. հոգիին պէս չէ. իր կեանքը քիչ մը տարբեր օրէնքներու կը հպատակի: Եւ որովհետեւ նաեւ քիչ մը ապակիի կը նմանի հոգի մը կրող ամէն մարմին, պէտք է այդ ապակիին ետեւ վարագոյր քաշել, ամէն անգամ երբ ճակատամարտ կը մղենք ցաւի մը դէմ: Ձքաշելու պարագային, պիտի տեսնեն մեղ դուրսէն կռուի մէջ եւ, օրէնք է կարծես, որ օգտուին առիթէն: Թող դուրսը ամէն ոք կարծէ որ մենք որեւէ դժուարութիւն չունինք եւ հետեւաբար լման ուժերով կրնանք դիմադրաւել ամէն հաւանական թշնամութիւն իրենց կողմէ:

Ձեր ուրախութիւնն ու ձեր ժպիտները պէտք է որ դան խոր դիշերուան մը արեւածագը իրրեւ: Դասալիքի ուրախութիւն մը պէտք չէ ըլլայ ձեր ուրախութիւնը, այլ պատերազմիկի ուրախութիւն մը, ռազմաճակատէն յաղթական կերպով վերադարձած զինւորի ազնուական ուրախութիւն մը: Դուրսը մէկը պարտութեան մատնած էք. չ'արժեր ժպտիլ ատոր համար: Ձեր հոգիին խորը կասեցուցած էք վիշապներու ահաւոր դրոհ մը, յաղթա՛ծ էք, կ'արժէ ժպտիլ:

Մինչեւ այս թուղթը, աղէկ դէշ, բանաստեղծ մըն էի ես, աղէկ դէշ՝ դրադէտ մը ապա, կեանքն ու կեանքին դուզընթաց աճող երազը վեղեցկօրէն շարադրելու հետամուտ: Այս թուղթը դրած ժամանակս, ես աստիճան մը աւելի եմ քան բանաստեղծ եւ դրադէտ կոչուած զոյլ արարածները: Հայր մըն եմ հոս: Հայր մը համադրութիւնն է բովանդակ կեանքին, բոլոր մեծ արուեստներուն՝ երբ բարձրագոյն կոչումը ունի իր հայրականութեան: Երբ ունի անոր զգացումը, ասլրումը, հեռատարած, տիեզերատարած պատասխանատուութիւնը:

Հայր մըն եմ այս էջերուն մէջ. տառապած աղբի մը երկու անշափահասներու ծննդական պատճառ մը: Որբի եւ ցաւի դումարիչ մը թերեւս, կը մտածեմ: Եւ թերեւս ողբերգութիւններու տըւիչ մը, եղբրական հարկատու մը: Դժբախտներու բանակին մանչ մը եւ աղջիկ մը անդամադրող դաժան դերակատար մը: Ո՛վ գիտէ:

Գիտեմ սակայն որ հայր ըլլալով, կեանքի զանազան ու մէկը միւսը դերազանցող խնդիրներու հաշուապահ մըն եմ ես եւ զանոնք իր դաւակներուն անկեղծօրէն յուշող մը, հեռուէն, անցեալէն, մեռած ժամանակէն: Մեռած, կորսուած ժամանակէն նոր ծնած ժամանակին խօսքի լաւ հաղորդիչ մը՝ հայրականութեամբս:

Ըսի քիչ առաջ ինծի համար «որբի դումարիչ» հայկական կարմիր թուարանութեան մէջ, ըսի՝ «ողբերգութեան տուիչ» եւ այլն: Բայց սա թուղթիս յետին միտքերէն մին ալ խիղճս մաքրելն է իր ճակատադրական ծանրութիւններէն, որպէսզի ոեւէ բանաստեղծ չկարենայ նորէն դիւրութեամբ ըսել... «Սրիկա՛յ է նա, ով հայր է լինում...»: Ճիշդ է. սրիկայ է ան որ հայր կ'ըլլայ, մանաւանդ հայ հայր մը: Եւ ես, ե՛մ հայ հայր մը: Եմ՝ բայց կ'ողբեմ

աղատադրել խիղճս իր վրայ տղրուկի պէս կպած սրիկայութենէն : Առ այդ խօսք կ'ուղեմ ըսել ձեզի, հաւատքի խօսք, սրտի' խօսք :

Որպէս հայր՝ ղինուորապետը եմ ձեզ Աստուծոյ հաւատքին եւ Մարդո՛ւ հաւատքին : Զինուորապետը՝ հայու պայծա՛ռ խոնարհին : Հայը թուապէս քիչ կը տեսնեմ . հարկ է բաղմանալ, շատ, շատ, շատ, շա՛տ բաղմանալ : Աշխարհը, կ'ըսեն, պիտի ուղողուի ուրիշ աղկերու դաւաւններով, ուրիշ լեզուներով, ուրիշ բանաստեղծութեամբ, ուրիշ ստեղծապոքծութեամբ, ուրիշ պատմութեամբ, ուրիշ քրտինքով, ուրիշ արցունքով, ուրիշ ժպիտով : Յանցանք է մնալ ետ, յանցանք է հայութեան բարձր դրամադուրը չսլաշտպանել, կորստեան մատնել :

Կը ղինուորապետեմ ձեզ հայութեան թիւին, հայութեան դերադոյն որակին, մեր քաղաքական ու մշակութային դոյզ աճին : Որո՛ւն հոյը ի վերջոյ, եթէ նոյնիսկ դատապարտուած էք հայութեան վրայ վաղը առաւել երկու որբ ըլլալու, ի՞մ երեսէս : Եղէ՛ք : Ես հայ աւելցուցած եմ եւ անոնց տկանջին խօսք ըսած : Ես անասնական հաճոյքի արարքս քաւած կը նկատեմ տեսիլք ունեցող տրարածի ջերմ խօսքերով : Ու դաւաւններու մէջ ուխտի բառեր տեսնելով եւ բառերու մէջ դաւաւի տաք հարադատութիւն՝ կը մերժեմ ընդունիլ, թէ սրիկայ եմ հայր ըլլալով : Զաւակ մը նուա՞յ սրիկայ է միթէ, երբ իր հայրը մեծ անասուն մը կը դաւանի եւ ինքզինք անկէ ծնունդ առած փոքր անասուն մը : Ո՞վ է սրիկան : Հա՞յրը, դաւա՞կը, թէ չմտածող երկոտանին, թէ դրեթէ չերազարտ : Թէ ուղղական եւ ուղղափառ դասալիքը, ասլո՛ւշը :

Ապա եթէ ես հայր եմ եւ դուք դաւակ էք, իմ խօսքս աւելի բարձր է քան դրականութիւնը, որովհետեւ կեանքը միշտ բարձր է քիչ մը քան որեւէ ինչ : Իսկ հայրական խօսքը աւելի մօտ է կեանքին քան դրական արուեստը, քան որեւէ արուեստ, Աստուծոյ բանէն ետք, քան որեւէ բան :

Այս թուղթէն ետք, ես նորէն դրադէտ պիտի ըլլամ, աղէկ կամ դէշ, եւ դուք ընթերցող պիտի ըլլաք, աղէկ կամ դէշ, նաեւ ուրիշ բաղմաթիւ գրքերու : Երբ կը խօսիմ որպէս հայր, ես այլեւս ոճի եւ լեզուի մտահոգութիւն չունիմ : Պէտք չունիմ ոչ լեզուի, ոչ ալ մանաւանդ ոճի : Պէտք ունիմ խօսքի : Խօսող իմացականութեան մը, խօսող սրտի մը՝ ամէն բանէ աւելի : Հոյ չէ թէ բառերս շատ

կ'ըլլան կամ քիչ: Բառերս իրենց սովորական կարգին մէջ կ'ըլլան
թէ ոչ: Իմ ճիգս ձեր կեանքին լուացքը ընելն է իմաստի եւ զգա-
ցումներու թանձր շողի մը մէջ, բառերու բաղնիքի մը մէջ: Ու
երկրորդ ճիգս՝ բարձր խնայելներու սննդանիւթ մը հայթայթելն է
ձեզի: Հա՞ց. կուտամ ձեզի, լաւ կամ դէշ: Հազո՞ւտ. կուտամ,
լաւ կամ դէշ: Եւ դպրոցները պիտի տան ձեզի ուսում, որքան որ
ընդունակ էք առնելու: Ասոնք դերազանցող իմ մը կ'ուզեմ տալ
ձեզի, որպէս ձեր դոյութեան եւ աճումին թիւ մէկ պատասխանա-
տուն:

Եւ երրորդ ճիգս, թերեւս ամենէն դժուարն ու կարեւորը,
ձեզի այն տեսակ ալքով մը պատրաստելն է, զոր ըմպելէ ետք, դուք
պարտաւորութիւն մը դդաք ճշմարտութիւնը փնտռելու, նոր ու
խորունկ բաներու հետազոտութեան մեկնելու: Ալքով մը, որ ըս-
տեղծադործ դժգոհութիւն կը յառաջացնէ ըմպողին մէջ: Չեմ ու-
զեր որ դստանաք, որեւէ տրամաբանութեամբ, որեւէ զղացումով,
որեւէ եղած բանով: Անդին նայիլ: Չեմ կարծեր որ ատկէ աւելի
անհրաժեշտ բան դոյութիւն ունեցած ըլլայ մարդը դէպի կատա-
րելութիւն տանելու համար: Երոյնիակ եթէ Աստուա՛ծ այս կողմն է
այլեւս, դուք անդին նայեցէք դարձեալ, որովհետեւ այս կողմ
նշմարտածը կրնայ իրականութեան տեղ պատրանք մը ըլլալ, Աս-
տուծոյ ստուերը, այլ ոչ ինք: Այս կողմ նայելով ու դոհանալով՝
կը դառնաք շուտով կոյր, եւ ձեր աճումը կը կասի ընդմիշտ: Մո-
տենալ հեռուն, ծանօթանալ անծանօթին, այս է ու միայն այս՝
աճումին օրէնքը, մարդկային մեծութեան հին, հրաշալի եւ անայ-
լայլ կանոնը:

Հայրական այս սրտարուխ խօսքերուս մէջ կ'անարդեմ դե-
ղարուեստական նորոյթ դարձած ու նուիրականացած կանոնները:
Հարկաւոր չեն: Անհրաժեշտ է հոս իմացականութեանս խտացած
կաթը, ձեր նկարագրի առողջութեան համար: Անկեղծութիւնը կը-
թած է զայն տարիներու ընթացքին. ատոր վստահ եղէք:

* * *

Եթէ դուք դիւ պիտի չհասկնաք, ի դուր ուրեմն իմ դաւակ-
ներս էք: Չէ՛ք: Եւ արդէն ինչո՞ւ դաւակներս պիտի ըլլաք, ինչո՞ւ
այդպէս պիտի կոչուիք: Անո՞ր համար որ դուք իմ պատճառովս
աշխարհ եկաք, ինկաք տիեզերական ձգողութեան մէջ: Բնաւ կա-
րեւոր չէ: Եւ ատիկա հայրութիւն մը չէ: Այդ տրամաբանութեամբ

Ես հայր չեմ, այլ արդիւնքի մը պատճառը միայն եւ կամ պարզ ա-
նասնականութիւն մը՝ դործուած հեշտանքի յատուկ պահու մը:
Ես հայր եմ լոկ այն ատեն, երբ ծնունդ տալէ ետք ձեզի, կուտամ
խնդիրներ թուարանութեան ուսուցչի մը լրջութեամբ, կը բանամ
ձեր քայլերուն առջեւ ճամբայ: Փորձառութիւնս կ'ուզեմ ընել ձե-
զի կեանքի որակային կողմերը ճշդող կողմնացոյց: Հայր եմ, երբ
կը պոռամ ինքզինքս ձեր ականջներուն, կեանքի հասուն շրջանի
մը, այսքան եղերական թոհուրոհի մը մէջ, — անհատական, ըն-
տանեկան, ազգային ու համամարդկային: Երբ կը պոռամ ինքզին-
քըս իբրեւ անցեալ, իբրեւ հին օրերու տենդադինօրէն ապրուած
կեանք: Երբ կը պոռամ ինքզինքս վերջապէս, որպէսզի սերտէք զիս
լիովին եւ ապա աղատադրուիք ինձմէ որչափ կարելի է շուտ: Կ'ու-
զեմ որ թրջուիք ձեր հօր եւ մօր զգացումներով, ու յետոյ վիշտի
արեւի մը տակ ցամքեցնէք ձեր սեփական անձերուն կտաւը, անոնց-
մէ հոգի եւ նկարագիր պատրաստելէ առաջ:

Նկատեցիք անշուշտ այս թուղթին մէջ յաճախ կրկնուած իմ
ներքին բուն ողբերգութիւնս, որ ամենակեր ցանկութեան մը պէս
կ'ուտէ եւ կ'այրէ զիս: Ձեզմէ լիովին ճանչցուելու փափաքս է ա-
տիկա: Բոլոր հայրերը ինծի պէս են դրեթէ: Կ'ուզեն իրենց դա-
ւակներէն լաւապէս ըմբռնուիլ:

Կ'ուզեմ յետոյ, որ աճիք ձեր ոճով եւ ոչ իմ, եւ ոչ ուրիշի:
Բոլորովին նոր, տարբեր ու վեր մակարդակի մը վրայ: Անկախու-
թեան, դժգոհութեան, աղատութեան այս կէտը կ'ուզեմ յստա-
կացնել, յստակացնել ձեր մէջ: Ահա թէ ինչու չեմ խուսափիր
կրկնութենէ. ահա թէ ինչու կը փնտռեմ նոյնիսկ կրկնութիւնը:
Կարեւորագոյն կէտ մը կը նկատեմ աղատ աճումի այս կէտը կեան-
քին մէջ, եւ ատոր համար կ'ըլլամ մօր մը չափ շատախօս:

Մեր ծնողքը ճանչնալ խորապէս՝ մեր պարտականութիւնն
է. անոնց սիրոյ եւ փորձառական ձգողութենէն դուրս դալ եւ մեր
սեփական միջոցներով աճիլը՝ մեր ուժին միակ ապացոյցը:
Ձկանք, առանց այդ կենարար ուժին: Կանք՝ որպէս սննդառու
միայն, սննդատու միայն, դաճաճ համեմատութիւններով որպէս
հասած անձ միայն: Կանք՝ առանց որակի, առանց շեշտի, առանց
դրոշմի: Տարտամ ստուերի մը պէս, աղօտ դծի մը պէս:

Հայրերուն, մեծերուն, մեր սեփական անցեալին եւ ամէն
անցեալի կը մօտենան կեանքի բարձրագոյն կոչումի մը սահման-
ւած դերընտիր հոգիները, որդիական հարազատ զգացումներով:
Ու կը դիմեն սակայն յաջողութեան, կ'ըլլան մեծ ու մեծասքանչ

այն վայրկեանէն սկսեալ, երբ ըմբոստի դժգոհօրէն զեղեցիկ շար-
ժումով մը, կ'անջատուին բոլորէն, կ'ամփոփուին ու կը սլանան
ազատ արժիւններու ազատ սլացքով, մաքուր եւ անհունատես հայ-
եացքով: Կը սեւեռեն յայնժամ իրենց ամբողջ անձն ու անհատակա-
նութիւնը կեանքի բարձունքի մը, վսեմ իտէալի մը վրայ: Կը ստա-
նան ոչ թէ մարդու մը եւ ժամանակի մը կեանքը, այլ մարդկու-
թեան կեանքը, ժամանակներու մշուշէն սկսեալ:

Պայմանը, զաւակներս, զիտնա՛լն է: Զաւակ եւ ժողովուրդ-
ներ կը կործանին երբ չեն զիտեր: Երբ ամբողջ ջիղերով, ամբողջ
հողիով, ամբողջ էութեամբ տեղեակ չեն, երբ տղէտ են եւ քնարեր
թմրիւրի մը անձնատուր: Այսինքն՝ երբ ոչ թէ հօրմէ մը յառաջ
կուղան, այլ պատմառէ մը, անասնական պարզ արկածէ մը:

Դուք արդիւնք չէք, եւ ոչ ալ ժողովուրդները արդիւնք են:
Դուք զաւակ էք, կեանքի հողեկան որակի շարունակութիւն, բնա-
շըրջման կամ յեղաշրջումներու ճամբով: Նոյնն են նաեւ ժողո-
վուրդները. զաւակ են եւ պատմութեան որակի շարունակական
ած եւ հոլովոյթ: Արդիւնք չկայ կարծես եւ ոչ ալ պատճառ կայ
հողիներու աշխարհին մէջ: Կայ դոյութիւն, կայ տեւական բխում,
ժայթք, թռիչք: Իրականութիւն մը կայ միշտ, որ անմիջապէս եւ
միշտ՝ կը վերածուի անցեալի, պատրանքի: Իրականութիւն մը,
որ իսկոյն կամ քիչ ետք՝ վերք է արդէն, արցունք կամ քաղցրու-
թիւն:

Այո՛, չկայ կարծես պատճառ, չկայ կարծես արդիւնք, հո-
դիներու խորունկ վիհին մէջ: Կայ որակ, ոճ ու արուեստ: Արեան
շողի մը կայ, ողբերգութեան ծուխ մը, եւ ապա խառնուածքներու
ահաւոր քամի մը, որ իր ուղղութեան ու անբացատրելի քմայքին
կ'ենթարկէ շողին, ծուխը, մեր ապրումներէն բարձրացող բոցն ու
կրակը:

Մարդը բնաւ արդիւնք մը չէ: Զգացումներու, ճանաչման եւ
խառնուածքի եռացող կաթսայ մըն է միշտ, Յաւիտենութեան մեծ
կրակարանին վրայ:

Աստուծեանց դարչ բանքերներով լի է աշխարհ: Զգո՛յշ: Մարդկութենէն ձեզ ընդմիշտ զղուեցնող մարդ արարածներու պիտի հանդիպիք: Չկենա՛ք: Չյապաղիք մանաւանդ անոնց մօտ: Անոնց դրացնութիւնը վտանգաւոր է, անոնց դէմ կռիւ մղելը՝ անպատուարեր: Որեւէ կերպով անոնց հետ դործ ունենալուն մէջ սրեւէ վսեմութիւն չկայ: Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ: Աղտ են անոնք, սրիկայութեան եւ ստորին բաներու լրատու, մեր կեանքի պայծառ ձայնին դիմաց: Գայթակղութեանց հին ու ճարտար խոհարարներ են, որոնք կ'եփեն մարդկութեան մէջ անբարոյութիւն եւ մահ, խառնակութիւն եւ ոճիր: Դաւաճանութեան ու դաւի անոնց միջին սեղանատունէն՝ հեռո՛ւ:

Ամէն ինչով դրական ու դերացանց անհատներու համար, սոսկալի անխելքութիւն մը, ահաւոր ժամափաճառութիւն մը կը համարեմ մարդկային այդքան բարձունքներէ այդքան տղմալին ստորնութիւններու վրայ պայքարի նետեր տեղացնելը: Եթէ միջակ անձեր կը զգաք դուք ձեզ՝ կռուեցէք: Եւ եթէ մարդ էք վար քան միջակը, այս թուղթը տրդէն ուղղուած չ'ըլլար ձեզի, այլ կ'ըլլայ ուղղուած ուրիշ դաւակներու:

Կա՛րճ. ձեր միակ դէնքը անոնց դէմ հեռաւորութիւնն ու արհամարհանքը պէտք է ըլլան: Կռուեցէք միջակներու դէմ, միջակութեան դէմ: Պարտաւոր էք կռուիլ: Թերեւս հարիւրէն մէկ յոյս մը կայ այս վերջին կռուին մէջ. իսկ տղմարնակ թղուկներու դէմ մղուած կռուի մը մէջ չկայ ոչ իսկ յետի՛ն յոյս:

Ըլլալով կեղտ, անվերածելի՛ կեղտ եւ ոչ ուրիշ բան՝ անոնք իրենց մահուան բոլոր մանրէները իրենք իրենց մէջ՝ կը կրեն ոչընչանալու համար: Դուք մանրէ՞ք էք ուստի, թէ մարդ: Ո՞րդ էք թէ մարդկային բարձրագոյն արժէքներու համար ծնած հայորդի, թէ

չքեղ բաներու համար չքեղանալու պատրաստուող հայ աղջիկ :
Դուք, սերո՛ւնդ առ սերո՛ւնդ զաւակներս, ոչ մէկ ցած բանի հա-
մար էք, ոչ մէկ ցած արարածի համար, ոչ մէկ ցա՛ծ մարդկութեան
համար : Դուք բարձրագոյն արեւին համար էք, դուք բարձրագոյն
մարդկութեան համար էք, դուք բարձրագոյն հայրենիքին համար
էք :

* * *

Ի՞նչ բաներ կան կեանքին մէջ, զեղեցիկ ու շռայլ արեւին
տակ ի՞նչ անդունդներ : Եւ կը մտածեմ. — Որքա՞ն ճարտարութիւն
հարկ պիտի ըլլայ ձեզի, ուղիղ քալելու համար, չիյնալու եւ չկոր-
սուելու համար :

Այսպէս : Մեծ եւ ամբողջութիւն կառուցանող մտածումնե-
րու կողքին, պէտք պիտի ունենաք նաեւ պղտիկ մտածումներու,
զօղիչ խոհերու, յօդակապ մտածումներու : Որեւէ շէնք, որեւէ ճար-
տարաստեղծական կառոյց, մեծ ու էական նիւթերու կողքին, պէտք
ունի մանր նիւթերու, շաղախ կաղմող կիրի, խճաքարի, աւաղի :
Վիթխարի խոհերու հետ, պէտք պիտի ունենաք նաեւ աւաղամանր
մտածումներու, կառոյցին ամբողջութիւն եւ ողորկութիւն տալու
համար :

Այսպէս : Ձեր թանձր դոյնին հետ պիտի ունենաք երանդներ :
Բարձր ձայներու հետ՝ շշուկ : Հաստ դիժերը մեղմող ստուերադիժ :
Նրբութիւններ ու փափկութիւն : Ապառաժի չափ միտք, եւ աւաղի
մանրութեամբ միտք : Ասոնցմէ միայն մէկը ունեցողը անճարակ
ըլլալու դատապարտուած մըն է. թերի մարդ մըն է եւ պիտի ձա-
խողի : Ստեղծաշարը պէտք է լման ըլլայ : Կեանքը դաշնակ մըն է
եւ մենք դաշնակահար : Դժբախտ է ան որ ձայներու լեզուն չսեր-
տած, կը մօտենայ դաշնակին :

Կարեւորը աճիլն է, մեծնալը, ներքնապէս ամրանալը : Արե-
ւը կը ծաղի, եւ դուք մինչեւ արեւամուտ, ներկայացող օրը կը ծա-
մէք ինչպէս ճաշասեղանի մը վրայ պիտի ծամէիք հացի կտոր մը :
Հետեւարար սնունդ կ'առնէք ու կը մեծնաք : Բայց այդ ձեւով մեծ-
նալ մը չքաւոր մեծացում մը կը կոչեմ ես, աղքատ աճում մը՝ քա-
ջի որ լոկ բնութենէն կու գայ ան եւ ոչ նաեւ հողեկան լրիւ դի-
տակցութենէ մը :

Չարերուն մոռլլ ժամանակը կ'ընտրէ ձեզ իրեն թիրախ ու
կը ջանայ տեւարար պղտիկցնել, մեծնալ սկսող ձեր անհատակա-
նութիւնը : Դուրսի թշնամի ժամանակ մը՝ ձեր դէմ կը զինուորա-

դրէ քէներ, նախանձներ, ատելութիւններ եւ հաղարուժէկ նենդութիւն՝ արդիւելու համար աճման ձեր կարելիութիւնները: Մարդկային հակառակութենէ, ոխէ եւ անհանդուրժողութենէ կաղմուած սեւ ամպ մը կը սպառնայ ձեր օրը մթնցնել: Զդո՛յշ: Քիչ անդամ պայծառ պիտի դռնէք մարդկային երկինքը ձեր վրայ: Ու շատ հեղատիկա պիտի պատահի անակնկալօրէն: Թշնամի նկատուածէ մը բարիք մը պիտի ստանաք: Ատիկա դեղեցիկ ճառագայթի մը պէս պիտի ուրախացնէ ձեզ: Հակակրելի անձի մը համակրելի մէկ ելոյթը ուրիշ ճառագայթ մը պիտի ըլլայ ձեր սրտի սեղանին վրայ: Կը կարծէիք օդը ցուրտ պիտի ըլլայ, ու մինչեւ իրիկուն ջերմ օր մը կ'ունենաք եւ կ'օրհնէք բնութիւնը, կեանքը, դանոնք ստեղծող դերագոյն դիտակցութիւնը:

Տրամութիւնը ուրիշ տեղ է սակայն, բո՛ւն տրամութիւնը: Դուք պիտի հանդիպիք մօտիկ անձերու ամպին, բարեկամութեան ամպին մանաւանդ: Եւ ամպին՝ որ սիրուած կիներ եւ այր մարդը կը բերեն: Աւելի ա՛յս ամպերուն պիտի հանդիպիք, աւելի ա՛յս ամպերն են որ պիտի որոտան ձեր դլխուն, եւ դուք ասո՛նց տեղատարափէն է որ պիտի ուղէք պատասպարուիլ շարունակ: Ա՛խ, կեանքի երկինքին այն մօտիկ ու ջինջ կասկածները, որոնք մեր միակ յոյսերն էին եւ որ օր մը վերածուեցան երկինքի ամենասեւ կէտերուն: Ախ, դեղեցիկ զգեստ հաղած Դաւաճանութիւնը, մո՛ւթը, որ ջահով մը կը ծածկէ ինքզինք ու կու գայ տաճարիդ մէջ, խորանիդ վրայ: Օ՛հ բեշտականմանը որ հրեշտակ մը չէ բնաւ: Յուզան՝ որ աշակերտ մը չէ այլեւս:

* * *

Ուրիշներուն անարդ ժամանակը կը հրէ քեզ ետ, դէպի ձախողութիւն:

Պատանութենէն սկսեալ կոչուած էք անյատակ անդունդի մը եզերքէն քալելու մինչեւ խոր ծերութիւն, մինչեւ մահ, անծանօթ անձերու հետ, որոնց յաճախ դէմքը ծանօթ եւ մտերիմ պիտի ըլլայ ձեզի, բայց բուն ինքնութիւնը անծանօթ: Ձեզ անդունդէն վար դլորելու տրամադրութիւն մը կայ ձեզի հետ քալող դրեթէ ամէն անձի մէջ, առաւել կամ նուազ չափով: Ձեզի հետ քալող ճանապարհակիցներուն համար դուք հարց մը դարձած էք, միասին քալել սկսելէ ետք: Ձեր դոյութիւնը խնդիրներ դրած է անոնց առջեւ, ոչ բարութեան խնդիրներ, այլ շարութեան, երբեմն ալ կենաց եւ

աւելի ներկայ, աւելի դործունեայ քան Բարիքը, որ քիչ կը շարժի, քիչ կը դործէ եւ յաճախ կը դործէ մութի մէջ, լուսեան մէջ: Համեստ է եւ կարծես ամէկու: Քաղաքակրթութիւնը երբ խորքով հարստանայ, կը փոխուի անշուշտ այս կարգը: Եւ մենք իրեն մարդ, տէր բազում գիտութեանց եւ գիւտերու, տէր բազում արուեստներու եւ գեղեցկութեան, տէր ու տիրական աշխարհաշափ լոյսերու՝ պէտք է աշխատինք բարոյական եւ բանաստեղծական նոր հոգի մը տալ մեր արդի դուռը ու գինով քաղաքակրթութեան: Խո՛րք մը: Աստուա՛ծ մը: Յեղափոխութեան եւ յառաջդիմութեան ոգին թիւեր տուած է մեզի, որոնք կը կոչուին գիտութիւն, արուեստ, կրօնք եւ տրամաբանութիւն, սէր, հաւատք, ուժ եւ ճանաչում: Պէտք է ասոնց դումարումի դործողութիւնը շիտակ կատարենք: Մարդկութիւնը ցարդ սխալած է ու կը սխալի քաղաքակրթական այդ դումարումին մէջ եւ կը դժբախտանայ: Որով՝ իր մեծութեան ու երջանկութեան հաղարամեայ հարցը կը մնայ անլոյծ:

Ճար չկայ, մանչս, ճար չկայ իմ փոքրիկ, փոքրիկ աղջիկս: Մարդուն ճամբան, կրկնեմ, վիհերու եզերքէն կատարուող յոյնեցուցիչ, սպառիչ, մտահոգիչ ուղեւորութիւն մըն է, դէպի Անկղբ: Ճակատադրական է ասիկա: Ահաւոր կերպով հին, ահաւոր կերպով մարդկային: Մեր կռիւը վիհերու եզերքին է որ կը մղուի միշտ: Ընդմէջ չարերու եւ բարիներու մարտ մը, յաւիտենական մաքառում մը: Խուսափում չկայ: Մարդ ըլլալով, դուք եւս պիտի կռուիք: Պիտի հրաւիրուիք վաղը ընտրութիւն մը կատարելու եւ զոհուելու ընտրուած առարկային համար: Ընտրեցէք բարին, ձեր հօր պէս, ձեր նախնիքներուն պէս, հայոց մեծ եւ գերընտիր ազգին պէս: Իրար դարնուող ոսոխներուն մէջ վերջին խօսքը բարիինն է: Վասնդի կարելի չէ, բնաւ կարելի չէ որ մութը կռուի մը վախճանը ըլլայ, յաղթանակը ըլլայ: Մութը ոչ օրէնք կրնայ ըլլալ, ոչ յաւիտենութեան մաս կաղմել, ոչ աստուածային ստորոգելի դառնալ: Մութը սլարտութեան նիւթ մըն է եւ լոյսը յաղթանակի: Մութը կոխկռտուելու արժանի յատակ մըն է, որուն վրայէն պիտի քալեն յաղթական լոյսին բոլոր ճառագայթադէն վաշտերը:

Վաղուան կռուին մէջ եթէ միայն քաջ էք՝ չէք կրնար յաղթել: Եթէ միայն ճարտար՝ կը ձախողիք: Ձեր յաղթանակը շատ մը բաներու կապուած է, անկախ արտաքին բաներէ, ներքին բաներու: Ձեր գիտակցութեան առատութենէն շատ բան կախում ունի այդ դուպարին մէջ: Գիտութիւն հարկ է եւ գիտութենէ աւելի գիտակցութիւն: Ձկարծէք որ նոյն բաներն են կամ իրարու մօտ բա-

ներ են այս երկուքը: Ոչ ահաւասիկ: Մէկը կրնայ շատ դիտութիւն տարարել եւ չունենալ բաւարար դիտակցութիւն: Գիտակցութիւնը՝ դիտութեանց եւ շղիտութեանց դիտութիւնն է: Շատ վերը, ամենէն վերը դետեղուած ջահն է ան, ամենէն վերը շողացող աստղը:

Յաղթանակը դիտակցութեան արդիւնք է. տեւականութիւն եւ խաղաղութիւն խոստացող յաղթանակը սակայն: Աստուած դիտակցութիւն է, եւ ասոր համար՝ տեւական յաղթանակ ու տեւական սէր է Ան: Գիտակցութիւն ու սէր է, եւ հետեւաբար անպարտելի, հետեւաբար ամենազօր եւ ամենայաղթ: Մարդկութեան մէջ դիտակցութեան դիտութիւնը ունեցողներ շատ քիչ եղած են, բոլորովին հազուադիւր:

* * *

Ուրեմն ճանաչող եղէք: Բարձր ճանաչողութեամբ ապրեցէք այն բոլոր պահերը զորս պիտի ապրիք: Եւ ըսէք ձեր բարեկամներուն, որ ճանաչող ըլլան: Ըսէք օր մը ձեր զաւակներուն, թոռնիկներուն, որ ճանաչող ըլլան: Թող այդպէս, մեծցնեն լոյսին շրջանակը, լայնցնեն ծիրը:

Եւ ըսէք հայ ազգին, որ ճանաչող ըլլայ: Զի էր՝ եւ չէ՛ հիմա: Թող իր բոլոր սերունդները, մանչ եւ աղջիկ՝ ճանաչողութիւնը դաւանին իրրեւ թիւ մէկ դիտութիւն, թիւ մէկ հաւատք, թիւ մէկ յոյս: Եւ սէր: Եւ կեանքի խարիսխ: Բաղուկներու եւ հողիներու մէջ դրուած յաղթանակի բացարձակ խոստումնադիր:

Թող ջրուած հայութիւնը իմանայ, եւ հայրենիքին մէջ ապրողները դիտնան: —

Ճանաչողութիւնն է առաջին դիտութիւն եւ վերջին դիտութիւն: Առաջին յեղափոխութիւն եւ վերջին յեղափոխութիւն: Առաջնակարգ վարչաձեւ ու վերջին վարչաձեւ: Միակ ուժն է որ խոստումներ ունի. ու միակ ուժը՝ որ տուած խոստումները կը յարդէ, չ'ըներ յուսախար:

Թող մեր ազգը չկարծէ թէ ուրիշ ճամբաներ եւս կան բարձրագոյն քաղաքակրթութեան մը եւ բարձրագոյն մշակոյթի մը համար: Թող չկարծէ՝ թէ կայ աւելի թանկազին ու մանաւանդ աւելի արհաւիրք լին մը՝ ինքնապահպանումի համար: Հանճարի համար ապահով լին մը՝ ինքնապահպանումի համար, արուեստի եւ ստեղծաւ սիրոյ համար: Ազատութեան համար, արուեստի եւ ստեղծաւ սիրոյ համար: Չկա՛յ:

Ըսէք հայ ազգին ձեր հօր խօսքը, իրենց հօր, հայրերուն, ցեղի՛ն խօսքը: Յիշեցուցէք հին այդ ուխտը:

Օր մը, տեղ մը, սեղանի մը առջեւ, նստած էին երկու երկ-
տասարդներ: Հայ էին, նոյն տարիքը ցոյց տուող: Բայ ծով մը կը
տարածուէր իրենց ետին, ալեկոծ, խենթ: Տաք վիճարանութեան
մը մէջ էին, սրճարանին միւս յաճախորդները խրաչեցնելու աստի-
ճան: Երկու հայերէն մէկը, չկրնալով դիմանալ երեւի իր ըսելիք-
ներու կրակին, ցատկեց մէկ ալ ոտքի եւ սեղանին վրայէն խլելով
միջակ ծաւալով դիրք մը, ցաւի սուր շեշտով մը ըսաւ.

— Այս դիակը կը տեսնե՞ս, ա՛յս է Հայոց Պատմութիւնն ու-
րակուած տխմարութիւնը, այս է մեր ամենուս շատախօսութեան
առարկան, մեզ մատնիչի եւ կնիկի վերածողը: Ասո՞վ պիտի քա-
լենք: Եւ ասո՞վ անկախութիւն պիտի առնենք: Այս թնճուկո՞վ մեծ
աղբ պիտի դառնանք: Երբեք: Այս տեսակ դիրքերը դիւս կ'ամչցնեն
Քիւսիս. մանաւանդ ա՛յս դիրքը:

Նստաւ ասլա եւ այս անգամ նստած դիրքով շարունակեց իր
քննադատական հրավառ դայրոյթը.

— Այս դիրքը, Տրդա՛տ, երկպառակութեան դիրք մըն է,
մարդկային մանր դիմագծերու հաւաքածոյ մը, ուրիշ ոչինչ: Ան-
հասկացողութիւն կայ հոն՝ — էջերո՛վ, էջերո՛վ: Գլուխներով: Կայ
ատելութիւն՝ թուականէ թուական ու նախարարէ նախարար ցատ-
կող: Եւ կայ նախանձ՝ բերդ, մայրաքաղաք ու թաղաւորութիւն
չքաջնող:

Կը նայէր իրեն ընկերը, տխուր, բնաւ չհամոզուած եւ շու-
տով հակառակը պնդելու պատրաստ տրամադրութեամբ մը:

Բայց ան դեռ չէր վերջացուցած.

— Եւ ըստ այս դրքին, որ պատմութիւն չէ այլ կեանքին մէջ
շուարած անձերու յամառ ժխտը՝ Հայաստանը Հայաստան չէ,
մատնչաստան է: Գումարման տեղ մը չէ, այլ բաժանման, բարձու-

մի: Ըստ այս դրքին՝ ճամբայ չէ եղած մեր երկրին մէջ, այլ ճամբաներէ բարձրացող քամի, փոշի: Մշուշ եւ մթութիւն: Տուն չէ եղած կարծես Հայաստանի մէջ, այլ միայն ու միշտ՝ տան աւերակ. քանդուած կամուրջ, քանդուած բերդ, քանդուած այգի: Այս դրքին մէջ դործածուած իւրաքանչիւր տասը բառէն ինը քանդել բառին զանազան հոմանիշներն են. լմնցաւ, կ'ամչնամ:

Ծովը կատաղի էր, օտարութեան այդ հնաւոր հարաւին մէջ, լիճող հայ տղոց ետին: Կը դռար անհասկնալի բան մը: Կը ջանար աւրել իր վրայի բոլոր կապոյտները. կը ջանար ծեծել, պղտորել՝ ամէն ինչ: Իսկ քննադատութիւնը, կ'ուղէր ծովուն նմանիլ, ընդօրինակել անոր կատաղութիւնը, շառաչը, պղտորելու ճակատադրական կիրքը:

Կ'ըսէր տղան:

— Ահա քեզի հայութեան հին դիրքը, մեր մեծերուն կտա-
կարա՛նը: Ի՞նչ կայ անոր մէջ: Արքա՞յ: — Ըսե՛նք թէ...: Կաթո-
ղիկո՞ս: — Ըսե՛նք թէ...: Քանի մը Մամիկոնեան յետոյ, քանի մը Բագրատունի յետոյ: Սիւնի, Արծրունի, Ռուբինեան: Իւրաքանչիւր տունէ դրեթէ, մեր պատմութիւնը ուղած է դաւաճան մը հայթայ-
թել մեր երկրին, տկար մը, տափակ մը, վատ մը: Մասնաւոր համ-
մը առած է կարծես, դադտնի հաճո՛յք մը՝ սեւ դիմակով, սեւ
հանճարով օժտելու շատ մը դէմքեր: Ծիւթ թափուած է այդ ուղղու-
թեամբ, առա՛տ ճիւղ:

Ալիքները կը ծեծէին ծովափը: Եւ տղուն յուզուած խօսքը
կը ծեծէր տրամաբանութեան խարակները:

— Իսկ եթէ առանց պատմադիրներու ճիւղին, իսկապէ՛ս մեր
անցեալը եղած է այն որ մեր պատմութիւնը կ'ըսէ, առաւել եւս
ահաւո՛ր բան: Ո՛չ, դո՛հ չեմ բնաւ: Մէկը ծառացած է իր թաղաւոր
հօրը դէմ: Արքայ մը յաւիտեանս անիծած է իր դահաժառանգ որ-
դին: Կուրցած է ուրիշ թաղաւոր մը տղիտութեամբ ու կիրքով, եւ
դին: Կուրցած է ուրիշ թաղաւոր մը տղիտութեամբ և կիրքով: Մեր թաղակիրներ՝
դիւղ մը քաշուած, տղիտութեամբ և կիրքով: Մեր թաղակիրներ՝
Մտած են բերդի մը մէջ, ու շղթայուած, ու անհետ կորած: Գոհ
չեմ: Բերդէ մը, թշնամի զաղիր չուանով մը կախուած արքայա-
կան դերդաստան մը աւարտած է մեր արքաներէն մէկը: Վրդով-
եալ է հողիս: Եւ օր մըն ալ, մեր արքայական հարստութեան վեր-
ջին շրջանին, շատ աղքատ բաներ պատահեցան, աղքատ վերջաւո-
րութիւններ: Արքայական վառ ծիրանիով թաղակիրներ մէկիկ մէ-
կիկ վանքերու մէջ վիչեցին դերադոյն դեկավարի իրենց շունչը:
Կ'ամչնամ: Ի՛նչ տղիտութիւն, ի՛նչ անճարակութիւն, մարդկայնօ-

բէն ինչ աններելի արարք դորձեր էին, ապաշաւի այդ խոնաւ զըն-
տաններուն մէջ նեւտուելու համար: Ոչ, դո՛հ չեմ բնաւ: Արքայա-
կան խողովիւններու անուններ կան մեր պատմութեան մէջ, ըն-
կեր Տրդատ, տխրութեան եւ տխմարութեան պահեր տպրած են
մեր թաղաւորները, մեր նախարարները, մեր հայրապետներն ու
փոքրիկ վարդապետները, աւելի քան ճղճիմ երէցները: Անոնք դա-
ցին իրենց լոյսով, իրենց մութով: Լաւ ծնան, այլ չկրցան միշտ լաւ
մեռնիլ: Յաճախ շատ անպէտք ձեւով մը մեռան: Կարծես քէնցած
աղպին հետ, կարծես աղզը քէնցուցած իրենց դէմ: Հերոսներու պէս
եկան հայոց պատմութեան մէջ, զրեթէ վահագներու պէս, ու մեկ-
նեցան սակա՛յն... Բա՛յ սա դասաղիրքը եւ կարգա, Աստուած իմ,
կարգա՛ այդ տխուր բանը:

Արիւն հաւաքուած էր աչքերուն մէջ: Ծովուն մէջ կար աղ,
փրփուր, դայրոյթ.

— Հայրենի երկրամաս փոխանակող թաղաւոր ունեցանք:
Ունեցանք ուրիշ թաղաւոր մայրաքաղաքն իսկ օտարին կտակող:
Դեռ ի՛նչ բաներ կրնաս դո՛նեւ հայոց պատմութիւն կոչուած սա
վիճին մէջ, եթէ լոյս մը ըլլայ ձեռքդ, եւ ոչ թէ խեղճ փարթապետ
մը կեցած ըլլայ դիմացդ, միայն բարի բաներ պատմող: Չարքորդ
կարգի՛ աշակերտի անձեղութեամբ, խելօքութեամբ եւ խորքի՛ մէջ
խո՛ր տղիտութեամբ մեծցաւ մեր բովանդակ ժողովուրդը: Յաւալի
է: Ան կը շարունակէ տակաւին մեծնալ եւ սերունդ փոխել այդ-
պէս, — խոր բարութեամբ, խոր խելօքութեամբ, խոր տղիտու-
թեամբ:

Ծովը սկսած էր տակաւ խաղաղիլ, երբ միւսը առիթ գտաւ
վերջապէս խօսելու:

— Չաւարտեցիր, զիտե՛մ, բայց մտքիդ ճամբան որոշ է այլ-
եւս: Կ'ուզես ամուր կոխել մեր անցեալը լեցնող բաղձաթիւ սակոր-
ներու վրայ, որոնք օր մը թաղաւոր էին, նախարար կամ մարդ-
պան: Կ'ուզես ցաւցնելու աստիճան ճղճի անոնց սակորը, յիշա-
տակն ու անունը, որոնք կառավարեցին մեր ժողովուրդը: Դուն
ըսիր հարկ եղածէն աւելին: Յետո՞յ: Չկա՞յ այս գրքին մէջ ուրիշ
բան:

Նայեցաւ ծովուն վրայ հսկող բարձր լեռնադաղաթի մը:

— Կա՛յ ուրիշ բա՛ն, կայ, լեցո՛ւն: Տուր հիմա այդ գիրքը,
որ բոլորովին կեանք է, բոլորովին ծով: Որ նաեւ կղզի է, լեռ եւ
արեղակ: Լեցուն աղէտ կայ անոր մէջ, լեցուն կոյր, լեցուն դա-
ւաճան: Կայ լեցուն ուրացող, լեցուն մատնիչ: Սմտեղուկ ու սողուն

արարածներ կան հոն: Գիշեր մըն է կարծես հայոց պատմութիւնը՝
թանձր, թանձր: Ճահի՛ճ մըն է՝ դարչահո՛տ, դարչահո՛տ: Եւ սա-
կա՛յն...

Եւ նայեցաւ անիկա, լեռնադադաթին վրայ կուտակուող
պայծառ լոյսերուն:

— Կա՛յ ուրիշ բան, լեցո՛ւն բան: Կայ վահագնեան սքանչե-
լի առաւօտ մը ամէն թանձր գիշերէ ետք: Կայ Փրկութեան Տա-
պանին լեռնադադաթը: Ու կայ քիչ ետք, մարդկութեան ամենէ՛ն
մեծ արարքին, — ըմբոստութեան, — մըրկային հեղինակը: Ունե-
ցանք արքաներ՝ եւ հպարտութի՛ւն: Ունեցանք սպարապետներ եւ
հերոսական խոյա՛նք: Նախարարներ եւ կամք: Ունեցանք հայրա-
պետներ եւ ծո՛ւլ առ ծո՛ւլ նուիրում: Վարդապետներ եւ լո՛յս: Հայկ
եւ հրաշք մը: Տիգրան եւ հրաշք մը: Մեսրոպ եւ հրաշք մը: Վար-
դան եւ չորրորդ հրաշք մը: Սնուններ՝ եւ հինգերորդ հրաշք: Ս-
նուններ եւ վեցերորդ հրաշք, անհամար հրաշք:

Նայեցաւ Տրդատ ձեռքը բռնած գրքին.

— Տիգրա՛ն, դիակ չէ, կեանք է այս գիրքը, ծով եւ փոթո-
րիկ: Փոթորիկ խաւարի, բայց մեծագոյն փոթորիկ լոյսի: Փոթո-
րիկ դաւաճանութեան եւ պառակտումի: Բայց տասն անգամ աւելի
մեծ փոթորիկ հերոսութեան ու հաւատքի: Փոթորիկ կործանումի,
բայց հարիւր անգամ աւելի մեծ ու շքեղ արեւամբրիկ՝ շինարա՛ր
կամքի: Կը փլցնէին չորս կողմէն, եւ ան կը շէնար խկոյն տասնը-
չորս կողմէ: Կը խամբեցնէին, եւ ան կը ծաղկէ՛ր յանկարծ: Կը մեռ-
ցընէին Հայաստանը, եւ մօտիկ օր մըն ալ կը դառնար ան սակայն
բոլորովին կեանք, եռանդ, հարսնիք, նաւասարդեան ցնծատօն: Կը
կուրցնէին դայն, եւ ան կը քալէր աւելի քան շիտակ, աւելի քան հե-
ռատեա, յատակատեա: Չէր կուրնար: Կը խուլցնէին դայն՝ դուրսի եւ
ներսի աղմուկով, դուրսի եւ ներսի մոլեգնութեամբ, դուրսի եւ ներսի
դէնքերով. եւ ան կը լսէր սակայն իր բուն դաւակներուն իւրաքան-
չիւր բառը, իւրաքանչիւր բաղձանքը: Կը լսէր իր բուն ղեկավարին
յաւիտենական եւ յստակ հրամանը, — իմանա՛լ, գիմադրե՛լ, ապ-
րիլ: Չէր խուլնար: Կ՛անդամալուծէին զինք: — Կը դառնար ան-
հաւատալիօրէն արադաշարժ: Մորթաղերձ կ'ընէին, կը լեցնէին յար-
դով: Իտէալով եւ ապրելու կամքով լեցուած կ'ըլլար ան: Ժխոր
չէ Հայաստանը, ե՛րդ է: Մատնչաստան չէ, սրբաստան է, հերո-
սաստան: Ոչ մէկ ժողովուրդի բերին իր դրացիներն ու հեռո՛ւ հե-
ռաւոր ցեղերը այդքան տխրութիւն, այդքան սուղ, այդքան վէրք
ու վայրագութիւն: Մեռան՝ եւ ինք կայ: Փճացան եւ ինք դոյու-

թիւն ունի : Չդիմացան քանի մը վէրքի , ամէն թուականի ինք կա-
պեց իր անհամար վէրքերը : Աւերակ եւ ճիւղ : Մահ եւ քրտինք :
Ալեկոծ կեանք , ծո՛վ կեանք : Ա՛յս է Հայաստանը , ա՛յս է Հայոց
սլաւոմութիւնը : Ապրելու , ուրիշ ժողովուրդներու կողքին ազա՛-
տօրէն շնչելու հսկայական ալիք մըն է Հայ ժողովուրդը՝ ժամա-
նակներու անդունդէն մինչեւ քսաներորդ դար հասած : Այդ ալիքը
ալիտի քալէ , ալիտի սուրայ համայն մարդկութեան հետ , ըսենք
փառք այդ ալիքին , փառք , փառք , փառք :

Կ'ընէր Տիգրան մտիկ , խուլ , վերապահ , դժգոհ : Կը լեց-
ւէին մտքին մէջ ուրուականներ , ներկայէն ու կործանած անցեալի
մը բեմէն : Անոր երեւակայութեան մէջ կար սլաւոմապիր , մադա-
ղաթ , դաւաճանի սեւ նժոյգ , խեղճ բաղմութիւն , փախչող ժողո-
վուրդ , ծուխ եւ փլատակ :

Տրդատ կը խօսէր : Ու կը տեսնէր խօսած սլահուն զմբուխտ
մեհեան : Կը տեսնէր ապա լեռ ու բերդ , լեռ ու վանք , լեռ ու վար-
դապետարան : Լեռ ու Սանահին : Ու Հաղբատ , ու Տաթև , ու Գյա-
ձոր : Ու Ակներ , ու Դրաղարկ : Շողական , Զուարթնոց , Էջմիածի՛ն :
Կը տեսնէր ուխտի հաղար վայր , նուիրումի հարիւր հաղար սրբա-
րան , խորհուրդի բաղմարիւր անկիւններ : Եւ աշխարհ մը ժողո-
վուրդ՝ ուխտի , ուխտի , ուխտի : Ուխտ հաւատքի , ուխտ ազատու-
թեան , ուխտ կառուցումի :

Ու կը տեսնէր Տիգրան խաղաղ Հայաստան : Բարձրաւանդակ
եւ մաքուր լիճ : Բարձրաւանդակ եւ ցորեն : Եւ այդի , եւ ջրանցք : Եւ
դինի , եւ հաց : Թոնիր , ձիւն , արեւ , միւռոն :

Եւ կը տեսնէր դպրո՛ց Հայաստան : Եւ կը տեսնէր դուսա՛ն
Հայաստան , աշուղ Հայաստան , հանճա՛ր Հայաստան :

Ու տակաւին սպառազէն Հայաստան : Ռազմադաշտ եւ արքայ
համայն Հայոց : Ռազմադաշտ եւ նախարարական դունդ : Ռազմա-
դաշտ եւ այրուծի : Եւ սպարապետ , եւ ճերմակ երիվար : Պարիսպ
եւ անխորտակելի Արտաղերս : Տիկնայք փափկասունք եւ աննման
Փառանձեմ Հայոց աննման աշխարհի : Տղմուտ եւ սարսիկ : Կիրճեր
եւ սելճուկ : Մոնկոլ եւ ամսլ , մեմլուք եւ խորշակ : Թուրք ու Տէր
Զօր : Ֆետայիներ , խմբապետներ :

— Չես հոտուրտար այս սլաւոմութեան դիրքը , դուն դիւրին
կը դատես , չես հոտուրտար ամէն թուական , ամէն դէպք , ամէն ե-
ղելութիւն : Կը դատաւարտես՝ առանց հայուն հողը քիթիդ մօտե-
ցընելու : Կը կարդաս առանց ճիւղի , եւ մեր սլաւոմադիրներուն հապ-
ճեալ խօսքը կը դրդուէ քեզ խեղոյն : Կը մոռնաս որ անոնք մտածեցին

Փոթորիկի մէջ, զրեցին փոթորիկի մէջ: Իրենց բառերը բերին մահ-
ուան հեղեղին մէջէն: Բերին յաճախ լռութիւն, բերին արիւն ու
ճառագայթ:

Դուքն իր տեսնես Հայոց Պատմութեան արեան եւ ամպի
կողմը, ես՝ ճառագայթի: Ե՛լ, երթանք, յողնեցանք: Կ'առնենք
ինքնաշարժ մը եւ իր բարձրանանք հեռաւոր լեռ մը: Դեռ ժամանակ
կայ: Սա խաղաղ օտար մարդիկը զոհ չեն մեղմէ: Եւ ծովը նորէն
կրնայ փոթորկիլ:

Գաղթին երկու հայ երիտասարդը:

Հայաստանի եւ Հայոց Պատմութեան դիմաց կեցած եւ անոնց
դիմաց կատարուող վերի երկու երիտասարդներուն տեւական վի-
ճաբանութիւնն է հոգիս տարիներէ ի վեր, բուն ու ջղային հակա-
ճառութիւնը, դաւաններս: Անցած եմ ծայրագոյն խանդավառութե-
նէն ծայրագոյն զղուանքին, ծայրագոյն հանդուրժողութենէն ծայ-
րագոյն դժգոհութեան, ըմբոստութեան: Ծայրագոյն երազ, ծայ-
րագոյն իրականութիւն: Այս է իմ կեանքս: Ու լաւ չէ, դժուար է
այս կեանքը: Քալած եմ եւ զղացած թէ կը յառաջանամ եռացող ու
մռայլ ծովու մը ամիսներէն, տեսողութեանս առջեւ սպիտակ եւ
հեռաւոր լեռնադաղաթ մը: Եւ զղացած եմ շուրջս միշտ օտա-
րութիւն՝ խրաչուն եւ խրաչեցնող: Երկու ջերմ երիտասարդներ,
ընդդիմախօս ձայնով վիճած են մէջս, ցատկելով իսկոյն ոտքի եւ
բռունցք դարնելով հոգիիս սեղանին վրայ: Ու ես այդպէս ապրած
եմ:

Եւմ :
Ու կարծեմ աշխարհս ապրած են ու կ'ապրին այսօր Արտա-
սահմանի ու Երկրի շատ մը գրչեղբայրներս, Հայաստանի ու Հա-
յոց Պատմութեան գիմաց :

յոց Պատմութեան դիմաց :
Ու հոս , ու հոն՝ քէն ենք կարծես այսօրուան կացութեան ու մտավիճակին մէջ ապրող մեր հարազատ ժողովուրդին դէմ : Վասն զի ցրուած է հայութիւնը եւ չ'ուզեր հաւաքուիլ , եթէ ոչ հայրենի- քին մէջ , որ դժուար է , դոնէ պաղաւտարի մը շուրջ , որ համեմատա- րար աւելի դիւրին պէտք է ըլլայ : Եւ վասնզի չ'ուզեր մեր ժողո- րար աւելի դիւրին պէտք է ըլլայ : Եւ որակ : Ենթարկուած է վուրդը բաղմապատկուիլ , որպէս թիւ եւ որակ : Ենթարկուած է թուական ու բարոյական ահաւոր անդամահատութեան մը : Նաեւ աշխարհագրական անդամահատութեան մը : Նաեւ պաղաւտարական անդամահատութեան մը :

Մահատուժեան մը :
Այսօրուան մեր հարցերը պղտիկցուած են , կը պղտիկցուին

ամէն օր : Չենք նետեր մէջտեղ նիւթական ու բարոյական հսկայա-
կան դրամադրուիս : Չենք մտածեր ընել հսկայական բաներ՝ աստ-
ուածանալու կամ ոչնչանալու համար : Կաղմակերպուելու եւ աղա-
տադրուելու համար : Ոճ մը չունինք : Նոր ու հանճարային մեծու-
թիւն մը մեզ չի հմայեր որեւէ մարդի մէջ : Մեզ կը հմայէ դեռ,
դուրսէն՝ օտարը, ներսէն՝ կամ թաղականի հարց մը կամ հողա-
բարձուի : Հմայուած կը նայի տակաւին այս ժողովուրդը մուխթա-
րի մը, ժամկոչի մը, տնտեսի մը :

Քէն եմ, քէն ենք շատ մը դրողներ : Եւ կու տանք մեր մէջ
խօսող դժգոհ երիտասարդին իրաւունք, ի տես մեր օրերու վիճա-
կին :

Այսպէս : Մեր աղղային կտակարանին մէջ նոր օրերու վայել-
բան մը չգրեցինք : Հսկայ տիպարներու կենդանադիրը կը սլակսի
անոր էջերուն մէջ : Մեր աղղին սովորութիւնն էր մինչդեռ, ժամա-
նակին հետ ըլլալ, տեղէ մը շողացնել ժամանակին հողին, ժամանա-
կին քաջարի տիպարը : Այդ կտակարանին մէջէն փախած են այսօր
դերընտիր մարդիկը : Կը հանդիպինք հոն բնւր իրենց ուսերէն վար
նետած նեղսիրտ բռնակիրներու՝ որոնք առանց աշխատելու, յաղ-
նութիւն ցոյց տալու դադտնիքին տիրացած են կարծես :

Քէն եմ, քէն ենք : Բայց յանցանքը աղղինը չէ : Յանցանքը
մերն է, սերունդին՝ որ քէնութեան եւ դառնութիւններու ետին ա-
սպաստանիլը աւելի դիւրին եւ աւելի հերոսական միջոց մը նկատե-
լով՝ փոխան աշխատանքի եւ լուրջ դործունէութեան, քէնցաւ մի-
այն, դառնացաւ միայն : Վախցաւ դոհարերութենէ, վախցաւ հերո-
սութիւն, համեստութիւն ու համբերութիւն սլահանջող հանրային
սրբադրութիւններէ, վախցաւ մանաւանդ խոնարհ դիրքի մթութե-
նէն, եւ որդեգրեց փայլուն դժգոհութիւնը, մենաւոր եւ ձախաւեր
ծոյլերու յատուկ բամբասանքը, թոյլ արուեստադէտներու անհուն
չատախօսութիւնը : Որպէս սերունդ՝ քննադատեցինք միայն : Բան
մը չստեղծեցինք, բան մը չսրբադրեցինք : Նոյնիսկ չկործանեցինք :
Սոսկացինք քրտինքէն, սարսափեցանք դոհողութիւն ըստածէն,
դարհուրեցանք պատասխանատուութիւն կոչուած ծանր իրադանու-
թենէն : Պարտականութիւնը ներկայացաւ մեզի իբրեւ թշնամի : Կար-
գապահութիւնը որակեցինք հողեկան քսութիւն, վատութիւն,
ստորնութիւն : Ըմբոստութիւն քարոզեց ամէն ոք եւ սակայն ոչ ոք
քառորդ ըմբոստ մը եղաւ : Դասաւրբութիւնը դիւրին էր, դասալիք
եղանք : Շատախօսութիւնը դիւրին էր, շատախօս եղանք, տխրու-
թիւնը դիւրին էր, տխուր եղանք : Դիւրի՛ն բաներ եղանք :

Մեր սերո՛ւնդը... Ուղեւոր՝ հանդերձ՝ սոսկաց միշտ աղղա-
յին կտակարանին մէջ նոր գլուխ մը, նոր էջ մը, նոր տող մը գրելէ :
Ճիշդ կը տեսնէր, կը խորհէր ու կ'ըսէր թերեւս ճիշդ՝ բայց կը կի-
րարկէր սխալ բաներ, որպէս զի իր դաժ ճշմարտութեան համար
չստիպուէր վճարել : Մինչդեռ ամէն նոր ճշմարտութիւն կեանքի ըն-
թացքին՝ մեծ վճարողներու պէտք ունի, կանխիկ վճարողներու :

Արդ, դաւակներս, դուք իմ դժբախտ եւ տկար սերունդիս
պէս մի ըլլաք : Գիտցէք որ ձեր անհատական եւ աղղային կտակա-
րաններուն մէջ պիտի չողացնէք բան մը, որ մեծ եւ տեսարժան ըլ-
լայ : Ազատում չկայ : Պիտի վճարէք ձեր ճշմարտութիւնը բոլոր այն
բաներով որոնք ձեր անձին դրամագլուխն են : Կամ պիտի լռէք սը-
խալներուն համար, եւ կամ ձեր անձին դինով իսկ պիտի վճարէք
ճշմարտութիւնը : Տեսնել ճիշդը եւ դայն յայտնել՝ մեծ արժանիք
մը չ'աւելցնէր ոչ ոքի վրայ : Զոհուիլը՝ միշտ բան մը կ'աւելցնէ
սակայն : Կը յեղաշրջէ, կը ստեղծէ, կը սրբադրէ :

Աղղը սխալ ճամբու մէջ է, կը տեսնեմ. բայց ահա ի՞նչ կ'ը-
նեմ, եթէ ոչ բան մը չընելս վայելուչ ընծայելու համար՝ դաւակնե-
րուս կտակի քանի մը խեղճ խօսք ընել : Ամէն պարագայի, աւելի
լաւ պիտի ըլլար, եթէ այս օրերէս արարք մը կտակէի ձեզի, քան
կոկիկ խօսքեր :

Մեր ա՛ղղը :

Զերմ է անոր հողին : Եւ անոր բազուկները օրհնեալ են աշ-
խատանքի համար, կերտելու, կառուցելու, դեղեցիկ ու վեհ բան
ստեղծելու համար : Գէշը ըսելէ ետք, չեմ կրնար նաեւ լա՛ւը չըսել :

Միւռոն է հայուն քրտինքը : Պատմութեան լուսարձակին տակ,
անմրցելի պարկեշտութեամբ եւ իր դերազանցը չունեցող ջանասի-
րութեամբ աշխատաւոր մըն է : Կ'ատէ աւերակը, ամայութիւնը,
լերկութիւնը : Իր բուն եւ բնազդական թշնամին ոչ թուրքն է, ոչ
սելճուքը, ոչ հին պարսիկը, ոչ ալ այսօրուան համայնավարը : —
Աւերա՛կն է : Խաւարը : Եւ այդ խաւարը դահանդական մեռելատա-
նի մը վերածող բուերն են : Զի՛ սիրեր աղջամղջային այդ թռչուննե-
րը, որոնք մթութիւն քարոզող հռետորներու պէս կը շրջին փլատա-
րը, որոնք մթութիւն քարոզող հռետորներու պէս, անոնք կարծես ա-
կէ փլատակ : Թշնամի մատենադիրներու պէս, անոնք կարծես ա-
հաւոր ջարդերու, արիւնոտ սրածուճներու եւ ծխապատ թուական-
ներու մասին կը պատմեն իրեն : Կը սոսկայ, դաւակներս, կը սոս-
կայ հայ ժողովուրդը կործանած տեղերու սիրահար այդ թռչուն-
ներէն, սողուններէն, առնէտներէն : Անոնք չար ընթերցողը եղած

են իր երկրին պատմութեան: Մեռեալ քաղաքներու եւ հրկիւղեալ դաշտորաններու այդ մոլորները (բու, իժ եւ կարիճ), դուժկան արտասանողներու պէս ահարեկած են զինք դարեր ամբողջ: Հայուն հողեկան ոսոխը, ժառանգական թշնամին, այո՛, աւերակն է, բուն եւ մամուռներն են: Նայուածքը կը խոցուի, երբ տեղ մը անմարդարեակ դտնէ: Կը ճմլուի հողին, երբ անդործ է ձեռքը:

Հայը, իր էութեամբ, հոմանիշ է աշխատանքի, ստեղծագործութեան, կանանչի: Իր քարտէսը հազիւ կանանչած՝ ներկած են զայն կարմիրով, սեւով, արիւնի եւ աւերակի դոյնով: Սեւ ու կառուկ ծովերու միջեւ, Միջագետքէն հիւսիս՝ երկիր մը կայ որ լեցումած է աշխարհի ամենէն առատ եւ արդար քրտինքի բոյրով: Մեր երկիրն է արդար քրտինքի այդ բուրաստանը: Իր լիճերու կողքին Հայաստան ունի ուրիշ լիճ մը. — քրտինքին լիճը. աւելի մաքուր քան Սեւանայ լիճը: Ունի իր բիւրաւոր ծաղիկներու կողքին ուրիշ ծաղիկ մը. — քրտինքին ծաղիկը, աւելի բուրումնաւէտ քան վարդն ու շուշանը:

Հողեկան արժէքներու դնահատման ժամանակի մը մէջ չանցաւ ձեր մանկութիւնը: Դուք բարոյական անմիջական ժամանակ չունիք ձեր ետին, իբրեւ յենարան: Ձեր մանկութիւնը եւ պատանեկան տարիքը դուդադիպեցան ծայրագոյն նիւթապաշտութեան շրջանի մը: Հիմա ամէն ինչ նիւթ է, եսամոլութիւն, հաճոյապաշտութիւն: Աճած է «Ես»ի դադափարը, կորսուած է «Մենք»ի ոգին: Անհատները չեն որ դոհողութեան տասանորդ կը վճարեն այսօր հաւաքականութեան, այլ իրենք են, որ հաւաքականութեան դիմաց անցած, չար ու դժկամ, կը պահանջեն անկէ դանաղան տեսակի հարկային իրաւունքներ:

Այո՛, ոխակալ եւ անողոք, կը պահանջէ հիմա անհատը իր պատկանած հաւաքականութենէն, — բարձր պաշտօն: Բարձր ամսովճար: Ընկերային բարձր դիրք: Հրապարակային բարձր դնահատանք՝ տարին քանի մը անդամ: Ծափահարութիւն: Հանդիսական դիմաւորութիւն՝ մինչեւ կայարան, մինչեւ նաւահանդիստ, մինչեւ օդակայան: Ու յետոյ, տնային, պանդոկային եւ մարդադաշտային շքեղ ընդունելութիւններ: Կը սպասէ իրեն համար ասուլիսի, մասնաւոր երեկոյթի, ընտանեկան սալոններու մէջ իրեն յատկացուած խօսակցութեան մասնաւոր սրահի: Օրիորդները պէտք է քաջառիկ հիացումով խօսին իր մասին, տիկիները պէտք է սքանչանան իր անունին պարզ յիշատակութեամբն իսկ: Ու սալոնին դժբախտ պարոնները պարտաւոր են յափշտակութեան ու աղղային

Երախտագիտութեան նոր նախադասութիւններ յօրինել իր դուքը հիւսելու համար. իդական սեռը այդ նախադասութիւնները պէտք է իր հոգիին մէջ սիրալէսի վերածէ :

Այսօրուան անհատը, ով իմ դաւակներս, տակաւին փոքր ու բարի : Զոհողութիւն չէ ըրած, բայց քանի որ զոհողութիւն ընողներու տարիքին ու աւանդութեան մէջ է՝ կը պահանջէ որ զոհարեւորդի վկայական տրուի իրեն : Յեղափոխական չէ, բայց քանի որ զիջած է յեղափոխական այս կամ այն կուսակցութեան մէջ ըլլալ՝ կը պահանջէ անբասիր յեղափոխականի վկայագիր : Գրող չէ. բայց քանի որ տպած է գիրք, կը պահանջէ որ նուագադոյնը «տաղանդաւոր գրող» ըսուի իրեն :

Այսպէս է : Նիւթի ջատագով մեր դարը ստեղծած է մարդոց մէջ դանձելու հոգեբանութիւն մը, այլ երբեք վճարելու : Աշխատընելու մտայնութիւն մը, այլ երբեք աշխատելու : Յոգնեցնելու եւ չյոգնելու, լացնելու եւ չլալու : Հոգեկան չար եւ բացարձակ ձրիավարժութիւն մը : Զսպառիլ ուրիշի համար, քամել հաւաքականութեան ամբողջ հիւթը, թարմութիւնը, հոգին :

Եթէ գրող մը, եթէ հանրային դործիչ մը, եթէ բեմբասաց մը, եթէ հարուստ մը, եւ եթէ հոգեւորական մը՝ չհաւնուեցան ժողովուրդին կողմէ, անտանելի դարձան իրենց շրջապատին մէջ : Քարկոծեցին հաւաքականութիւնը, խաչեցին : Առաջ, դադափարական մաքուր օրերու շրջանին, հնադոյն ժամանակներէն սկսեալ, հաւաքականութիւնն էր որ խաչը կը հանէր սուրբը, մեսիան, առաքելական անհատը : Օրինակ Նազովրեցին : Շրջուած են այսօր պայմաններն ու դերերը : Մաքուր մարդիկ չեն խաչուիր կամ հաղիւ թէ : Որովհետեւ անդտանելի են, կամ շատ քիչ են, կամ չկան : Գողգոթայի եւ խաչելութեան առաջին թեկնածուն՝ հաւաքականութիւններն են այսօր :

Խաչեցեալ կամ խաչելութեան պատրաստ անհատներ չկան հիմա : Եւ ատոր համար մարդկային պատմութեան դարաշրջանը իր մեծ տաղնապներէն մէկուն մէջ է, դուցէ մեծագոյնին մէջ :

Խաչողներ կա՞ն սակայն : Հանրային եւ անհատական բոլոր մարդերուն մէջ ամբօրէն տեղաւորուած խաչադողներն են ատոնք : Այս կամ այն վարդապետութեան մեծ ծիսակատարները : Այս կամ այն ուսմունքին խոժոռ արարողապետները : Գիտութեան եւ արուեստի վարձու մունետիկները, կրօնի եւ յեղափոխութեան մեծ շուկայի լուծալափոխները :

Մարդկային կեանքին մեծ ողբերգութիւնը, դաւակնե՛րս, հիմք մը ունէր հին օրերուն: Այդ հիմքին կէսը անհատական էր, միւս կէսը ունէր միշտ հանրային նշանակութիւն: Երկու կէսերուն համար եւս՝ չկարենալ մեծնալն էր այդ հիմքին կարեւորութիւնը, լրջութիւնը, ողբերգութիւնը. չկարենալ դեր-մարդու, դեր-ազգի, համամարդկային դեր-ուսմունքի մը հասնիլը, տակաւ առ տակաւ աստուածախառնուիլը, աստուածալոյծ ըլլալը: Չկարենալ ազատագրուիլն էր՝ իբրեւ անհատ, ազգ եւ մարդկութիւն: Կռիւ կար Չարիքի ներքին եւ արտաքին ուժերուն դէմ: Կայ այսօր զինակցութիւն անոնց հետ, կեանքին բոլոր ժխտական դօրութիւններուն հետ:

Արդի մարդուն ողբերգութիւնը տարբեր է. հակամարդկային եւ հակաբարոյական հիմք մը ունի: Չկարենալ լիովին ազտօտիլն է ան, լիովին մաղձօտիլը, լիովին խաթարուիլը: Չկարենալ ասլա իսկոյն հարստանալն է, իսկոյն փառաւորուիլը, ժողովրդականանալը:

Ողբերգութիւն է հիմա, եթէ շուտով անունդ չվաղէ քեզմէ առաջ, եթէ շուտով չփայլիս: Հազիւ տանդ դռնէն դուրս եկած՝ սէտք է շողաս: Չշողացի՞ր երկու մարդու մէջ, երեք, չորս կամ աւելի մարդոց մէջ՝ տաղտկալի ես, տխմար մը, ծեր մը, մեռե՛լ մը արդէն: Ոչ ոք մըն ես:

Կեանքեր կ'անցնէին առաջ մութի մէջ, յողնութեան, լուռ վաստակի եւ դոհարերութեան մէջ: Այսօր, ուրիշներէ չտեսնուելու պարադային, ֆօմփիլեֆս մը կ'այրէ քեզ, եւ օրն իսկ դար կը թուի: Պէտք է դանձել ուրիշէն համակրանք, ժպիտ եւ Եսը ուռեցնող ուրա՛խ բաներ: Համակրանքի եւ ծափահարութեան դաժան հարկահաւաքներ են այսօրուան մարդիկը: Եւ ձեր դողդոջ ներկայութիւնը այսքան սուտի, սեւի ու կարծրութեան մէջ, կը յուղէ հայրական սիրտս. ահաբեկ եմ ատոր համար եւ անձկութեամբ լի:

Դարձած է ընդհանուր մտայնութիւն՝ որ սէտք է սուտ արեղակ մը ծառայէ իւրաքանչիւր մարդու փառքին եւ ցուցադրութեան: Լոյսի այդ սուտ արեղակը՝ ոմանց համար ինքնաշարժն է առնուազն. յետոյ վիլլան է, դրօսանաւն է, դրամատունն է: Ուրիշներու համար՝ արագ, անխոր, անխորհուրդ, արտառոց դրականութիւնն է, որեւէ հապճեպ արուեստ: Այդ սուտ արեղակը պղտոր երաժշտութիւնն է, դոյներու եւ դիժերու խուժանի վերածուած նկարչութիւնը, շարժանկարի յարձակողական մերկութիւնը:

Յայտնուիլ, արագ՝ ոտնադնդակով մը, բռունցքով մը, մերկութեամբ մը: Յայտնուիլ, արա՛ղ՝ խանութի ցուցափեղկով մը,

դողութեամբ մը, մեծ առաւ-փախաւութեամբ մը, զգայացունց ու
ճիւղով մը, ամուսնալուծութեամբ մը:

Ծպտուիլ, արագ. կատարել յաճախ դիմաշրջում:

* * *

Այլ հիմա կը հարցնեմ ձեզի, զաւակներս. — Բացառիկ ողբեր-
դութեան բաւարար հիմք են չկարենալ դրամ կուտակելը, չկարե-
նալ սղտոր բաներ յօրինելը: Ողբերդութիւն է բեմին վրայէն իդա-
կան սրունք մը չցուցադրելը:

Լալու եւ ինքզինք կամ ուրիշ մը բղքտելու լո՞ւրջ հիմք մըն է
դրացիէն նիւթապէս քայլ մը ետ ըլլալը, բարեկամէն մատ մը վար
ըլլալը: Հարկ կա՞յ քէ՛ն պահել մարդկութեան դէմ, ինքնաշարժ
մը ունեցած չըլլալու եւ կամ փոքր ինքնաշարժ մը ունեցած ըլլալու
համար: Փոքր եւ մասնակի ողբերդութիւն մը թերե՛ւս. բայց ըսել
կ'ուզեմ ընդհանրական հիմքով ողբերդութիւն են այս բոլորը: Իսկ
առանց ընդհանրական կամ բարոյական բարձր պատճառով ողբեր-
դական ասլրումի՝ մարդկութիւնը կ'երթայ ետ, դէպի իր քարայրի
ժամանակաշրջանը: Կ'երթայ այսօր դէպի այդ բիրտ ու երկիւղալի
չրջանը, հիւլէտական սուղանաւով, լայն շառաւիղի վրայ թռիչք կա-
տարող սաւառնակով, հրթիռով: Եթէ հողեկան ընդհանրական ասլ-
րում մը չստեղծէ, եթէ բարոյական արժէքներու մասին չմտածէ՝
կ'երթա՛յ...:

Դուք հետը եղէք այսօրուան ու վաղուան դիտութեան, այ-
սօրուան ու վաղուան յառաջընթաց ուժերուն, բայց թշնամի՛ ե-
ղէք անոնց, եթէ անոնք զեղեցկութիւնը պիտի մեռցնեն, եթէ ա-
նոնք պիտի սպաննեն արուեստը, պիտի կործանեն եթէ սէրը, ըն-
տանիքն ու բարոյականը: Եթէ դիտութիւնը անոնց դէմ է, կը նշա-
նակէ դէմ է մարդուն. կը նշանակէ թէ արիւն եւ համամարդկա-
յին պատմութիւն լափող հրէշ մըն է ան: Ոչ թէ ուրեմն դիտութիւն
է, այլ բաղմաստութեամբ եւ սրարշաւ տղիտութիւն մը՝ երկրի ու եր-
կինքի բոլոր ճամբաներուն վրայ: Ճանաչողութեան միւրաժ մըն է
եւ ոչ թէ ճանաչողութիւն:

Բուն դիտութիւնը սիրտն է, հողի՛ն, անոնց ներքին ձայնին
արտաքնացած արձազանդը, ինքզինք մարդկութեան եւ անոր քա-
ղաքակրթութեան մէջ ծաւալող: Մոթէօրն ու անոր պենդին հոտող
չոր աղմուկը դիտութիւն չեն, դիտութեան ձայն չեն. կոյր ուժի մը
ժխտըն են, մեր ներկային եւ մեր ասպային մէջ:

Արդի ժամանակներու մարդկութիւնը կատարեալ շուարումի մը մատնուած է իր ընտրութեան մէջ: — Սի՞րտ թէ մոքէօր: Որո՞ւն վստահիլ մեր կեանքը, մեր ապագան, մարդ էակի մեր ճակատագիրը:

Պիտի վաւաքէի, որ օր մը հաշտ ըլլան սիրտն ու մոթէօրը, մեր դոյութեան այս երկու ծայրագոյն բեւեռները: Չըլլալու պարագային՝ սրտի ճամբան է մեր բնական ճամբան, դիտցէ՛ք. հանքերն ու հանքածուխը չեն: Արիւնո՛ւլ հարկ է ապրիլ այն ատեն եւ ոչ թէ նաւթով, նաւթահսրերով:

Քչս թուղթի օրերուն, դաւաւներս, Հայ Ազգը ողբերգութիւն մըն է Արտասահմանի մէջ, առնուազն քառասուն տարուայ: Թեհրանէն սկսեալ մինչեւ Պէյրութ, մինչեւ Փարիզ, մինչեւ Պոսթըն՝ մակերեսի քանի մը փայլուն կէտերէ բացի, ընդհանուր տրամութիւն մըն է, ընդհանուր մանրութիւն մը, ընդհանուր անիրազեկութիւն մը: Ու նաեւ անձկութիւն մըն է: Ու նաեւ շատ աւելի յուզի՛չ բան մը: Սիրտ ճմլող անհասկացողութիւն մըն է, ամէն դադութի մէջ ու նաեւ մա՛յր երկրին մէջ:

Մեր ա՛զգը: Նայեցէք ի՞նչ է ան: — Մշուշ մըն է ան եւ մշուշի մէջ կորած խեղճ, հին, յողնած տէրտէր մը: Կամ փայլուն այտերով պատուելի մը: Կամ սճլտուն աչքերով կաթոլիկ վարդապետ մը: Այս երեք կրօնաւորներէն եւ ոչ մէկը սակայն Ղեւոնդ Երէց մըն է այլեւս, մառախլապատ օդի մը մէջէն հօտ ու հողեկան արօտաւայր փրկող, ժողովուրդը նոր արարքի եւ նոր պայծառութիւններու առաջնորդող: Հաւատքի ու հայրենասիրութեան կրակ վառող: Մարտնչող պաշտամունք ներշնչող: Քնաներորդ դարու նոր մողերուն ու մողպետներուն դէմ երեքն ալ առանձին առանձին ու միասնաբար՝ անդօր են ահա, իրրեւ խանդ, խելք եւ ջերմութիւն՝ հաւաքականութիւն տրամադրելու, զանդուածներու հողին շարժման մէջ դնելու, ամբոխ դինելու: Անդօր են, ուրացողներու դէմ բանադրանքի արիւնոտ կոնդակ հրատարակելու:

Օ՛, տէրտէրը, օ՛, բողոքական հայ պատուելին, օ՛ կաթոլիկ հայ վարդապետը: Անվիճելիօրէն բարի են ըսենք, անվիճելիօրէն բարեացակամ, անվիճելիօրէն հաւատացեալ: Կրնան երեքն ալ արտասուել ամէն չարիքի դէմ: Գէշ ողբացողներ չեն արդէն: Կրնան իսկոյն «Հայր Մեր» մրմնջել որեւէ դժբախտութեան յանդիման: Լաւ աղօթողներ են, կասկած չկայ: Ոչ մէկ աղօթք, շարական եւ

քարող դեռ չեն մոռցած : Այդպէս կը կարծենք : Մոռցած են սա-
կայն , որ այսօր մեծ խելք մը պէտք է իրենց , լայնատարած սէր
մը , ահաւոր համոզում մը , աւելի քան ահաւոր եռանդ մը : Չեն դի-
տեր , որ մօրուքէն ու ճաղատ դլուխէն աւելի , փայլուն ակնոցներէն
չա՛տ աւելի , հարկ է ունենալ սուր տեսողութիւն , սեւ հանդերձէն
աւելի՝ օտարութեան մշուշներուն մէջէն նաւարկելու կամք ու ճար-
տարութիւն : Եւ մանաւանդ , հարկ է ունենալ այս բոլորը շարժման
մէջ դնող հրաւառ ու անսպառ սիրտ մը :

Հին ու մեծ ոգեւորութեան մը փոքրացած ներկայացուցիչն
է այսօրուան կրօնաւորը : Եւ փոքրացած բոլոր մեծութիւնները ու-
րախ բաներ չեն ըլլար , ուրախացնող բաներ չեն ըլլար : Եթէ չփոր-
ձեն դտնել իրենց նախկին մեծութիւնն ու հմայքը՝ կը դառնան
տրամութիւն , ցաւ : Օր մըն ալ կը դառնան ահաւոր տանջանք մը :

Արդ , դաւակներս , բացառութիւնները միշտ բացառութիւն
համարելով ու յարդելով , յայտնեմ , որ այսօրուան մեր ազգին դըլ-
խաւոր տրամութիւններէն մէկը , հայ կրօնաւորը իր բարձր կոչու-
մին դիտակից մարդ մը չէ , մեծապէս ուսեալ եւ մեծապէս ուսու-
ցանող անձ մը չէ : Մեր ստրկութեան վերջին դարերուն , մօրուսա-
ւոր տգիտութիւն մըն էր ան : Եւ կամ սլորտ ընկերութեան թրքա-
խօս դործակատարը առհասարակ , հայկական դաւառներուն մէջ :
Եւ կամ անիմանալի խորամանկութեամբ ճիղուիթ մը , լատինակա-
նութեան ռահվիրայ : Աղքատ հայերէ կը խրտչէին մեր հողեւոր
կեանքի պաշտօնեաները , եւ հարուստներուն մտերիմն էին : Մօրու-
սաւոր կամ անմօրուս միջակութիւն են նաեւ այս օրերուն : Եւ նորէն
չքաւոր ազգակիցները իրենց նիւթական ակնկալութիւններուն յար-
մար ենթահող չեն նկատեր : Այդպէս կը թուի : Եւ կարծեմ այդպէս
է՛ արդէն :

Եւ որքա՛ն տխուր բան՝ եթէ այս վիճակը շարունակուի , եթէ
հովիւները մնան այսպէս : Մնան մշուշին մէջ , որ դիզուած է ազգին
եւ անոր հոգեկան արօտալալերուն վրայ : Մնան մշուշին մէջ մի-
ջակութեան : Ու մշուշին մէջ շուարումին ու շփոթին : Որքան տըխ-
րադո՛յն բան՝ եթէ հողեւոր մտահոգութիւններու բեռնակիրները
սկսին բեռ դառնալ , ցկեանս ծանրութիւն մը ազգին կռնակին :

Ով որ կ'ուզէ հողեւոր հօտ կառավարել մեր մէջ , պէտք է
փորձէ նախ իր կռնակին ամբութիւնը : Այս ազգը շատ ծանր է , շա-
փէն աւելի ծանր : Ով որ կ'ուզէ հրաւիրել մեզ դերադոյն սիրոյ եւ
դերադոյն մարտնչումի տեղ մը , երբեակ հաւատքի հզօր եւ դաժան
Աւարայրի մը մէջ , պէտք է սպարապետի եւ իշխաններու կողքին

արժանացած Ղեւոնդ մը ըլլայ, Ոսկեդարու ոսկեայ դադաթներէն մէկուն ընտելիչը ըլլայ:

* * *

Մեր ա՛ղղը: — Նաեւ վարժապետ մըն է ան, մեր ժողովուրդին երկրորդ տրամութիւնը: Հայութեան նուազած, ճգմուած, ճմռթկուած էակը: Ամենէն աւելի քոմիլեֆս եւ կնճիռ ունեցող դասակարգը, բազմազան ամօթխածութեանց, երկիւղներու եւ երկչոտութիւններու մէջ ինքզինք եւ իր առաքելութիւնը կորսնցուցած:

Վարժապե՛տը: Այն բարի, միամիտ, այլ յորդեռանդ երիտասարդը, որ ժամանակավրէպ նախասիրութեամբ մը ընտրած է կրթական ասպարէզը եւ, քանի մը տարի ետք սակայն, հարթուած, դետնին հաւասարած, խեղճուկրակի մը վերածուած է: Արտասահմանի այս երկրորդ մեծ ծնած եւ ապա շուտով մանրացածը՝ տէրտէրին աշխարհարար տեսակն է կարծես: Երկուքն ալ միջակէն վեր չեն, վար են յաճախ: Երկուքն ալ իրենց շատ մեծ առաքելութիւններուն շատ փոքր ներկայացուցիչներն են: Եւ եթէ եւս առաւել միմնայ մեր կեանքին միջոլորտը, տէրտէրը պիտի ըլլայ տակաւ մօրուսաւոր ոչնչութիւն մը կրօնական սիւնակին մէջ, եւ վարժապետը անկողնուած ոչնչութիւն մը՝ կրթական սիւնակին մէջ: Պատուելին՝ բողոքական ոչնչութիւն մը: Կաթոլիկ վարդապետը՝ կաթոլիկ ոչնչութիւն մը: Ու դեռ որքա՛ն ուրիշ ոչնչութիւններ. ու դեռ որքա՛ն ուրիշ տխրութիւններ:

Կրթական մշակը, քառասուն տարիէ աւելի, Արտասահմանի մեր կեանքին մաշած զլուխը եղաւ, մաշած տրամադրութիւնը, մաշած ջիղը:

* * *

Ա՛ղղը Հայոց: — Նաեւ հանրային դործիչ մըն է ան, ցած աստիճանով կամ բարձր: Առաջ կը ստեղծուէր, կը ժայթքէր: Այդպէ՛ս ծնունդ կ'առնէր այս տիպարը մեր ժողովուրդին մէջ: Մեր բոլոր ազատազրական շարժումներն ու վերջին յեղափոխութիւնը վկա՛յ: Այսօր չստեղծուիր, չի ժայթքէր: Կը հայթայթուի կարծես տեղէ մը, տեղերէ: Ուրկէ՛, ինչո՛ւ եւ ի՞նչ միջոցներով կը մատակարարուի այդ տիպարը մեր ժողովուրդին համար, աւելորդ է ըսել: Տրամութիւն է խօսիլ այդ մասին: Որպէս ձեր հայրը սակայն կ'ուզեմ ընդդէմ այս առթիւ, թէ՛

Ամենէն անհրաժեշտ տիպարն է ան մեր կեանքին մէջ, մեր օրերուն: Եւ ճիշդ ատոր համար՝ հարկ է աւելի խիստ ըլլալ անոր հանդէպ, աւելի պահանջկոտ: Մեր արքաներուն, սպարապետներուն եւ սրբատիպար յեղափոխականներուն այդ կարծես վերջին տեղապահը, ընդունելի չէ, որ բացառիկ մէկը չըլլայ, որպէս նախ զոհարերութեան մարմնացում, եւ ապա որպէս քաղաքական աչք, հոտառութիւն, խելք: Որպէս նկարագիր, որպէս մաքրութեան ոճ, կենցաղ: Ընդունելի չէ, բնա՛ւ ընդունելի չէ, որ անոր մտքի կարկի՛նը ըլլայ նեղ, տրամաբանութիւնը մանրատուտիկ, տրամադրութիւնը առաջին օրէն իսկ փակ եւ ժանդոտ: Պէտք չէ կիրքը դաւանի ան խելացութեան եւ խոհի իրրեւ բարձրագոյն վիճակ, իսկ աշխատանքի իրրեւ դերարտագրական միջոց՝ լաւագոյն համարէ ընտրել ծուլութիւնը: Գործ տեսնելու իր վսեմ քեֆնիֆը պէտք չէ ըլլայ ձեռնածալ եւ ծալապատի՛կ վեհութիւնը:

Փոքր անկիւնէ մը դիտած՝ կարելի՛ է ծափահարել ամէն հանրային դործիչ: Ինչո՛ւ չէ: Բայց փոքր անկիւնի կերպը մահուան չափ վնասակար է մեր այս օրերուն, եւ պէտք է դադրի այլեւս հայկական դնահատանքի կերպ մը ըլլալէ: Պէտք է սկսիլ կիրարկել մեր մէջ ազատ եւ սուր խօսքի կերպը, որ վերապահութիւն ու կեղծիք չ'ընդունիր: Դիտել եւ դատել մարդիկն ու իրենց դործը՝ մեծ անկիւնէ մը, բարձր միջավայրէ մը: Գլիր չէ հանրային դործիչ մը, Հայոց արքաներուն յաջորդն է, յաջորդն է ուղղահասակ մեր սպարապետներուն, կայծակնատեսիլ մեր յեղափոխականներուն: Եւ այս բոլոր մեծագո՛յն մեծերը հասարակ նաւաղ չէին, նաւապե՛տ էին: Նաւ յանձնուած էր իրենց, հայկակա՛ն նաւ...:

Հայկական խարխուլ նաւ կայ դարձեալ փոթորկամուտնչ ծովերու վրայ : — Զգո՛յշ:

* * *

Եւ դրող մըն է այսօր ազդը Հայոց: Նաեւ այս է, այս մեծ բանը, այս աւելի՛ քան մեծ եւ դժնդակ բանը: Կարծես անհո՛ւն բանը: Յաճախ որքա՛ն փոքրիկ է սակայն մեր ազդին մէջ դրող կոչուած այս ծանր տրամութիւնը, գիրին ու արուեստին ազդուկի պէս փակչած այս անսրբադրելի թախիժը, վերացական կրիփներու այս տոգոյն պաշտօնեան:

Կը դրէ՛, կը տպէ՛, կը տխրի՛: Բայց համաձայն եմ՝ որ տըժ-

դոյն է ընդհանուր առմամբ: Չի սիրեր իր մարդին ստիպողութիւնները, կը խուսափի անոնցմէ: Չի սիրեր մանաւանդ երկարատեւ աշխատանքը, քրտինքը, բոլոր ճիւղը: Չի սիրեր իր դործին համար վճարել ամբողջ հողին: Կը վճարէ հաղիւ քառորդը, երբեմն հաղիւ մէկ տասներորդը: Ու կը պատահի որ բնաւ չի վճարեր: Բնա՛ւ, բնա՛ւ: Տխուր է ասիկա: Այսպէս է բայց: Լաս, ընդվզիս կամ նդովեո՝ այսպէ՛ս է: Կը ստեղծադործէ հողիին հեռաւոր մէկ շուքով միայն: Սրտէն մասնիկ մը կ'այրէ, չ'այրեր ամբողջ սիրտը: Իսկ արուեստը, դաւակներս, իսկ Հայոց արդի իրականութիւնը՝ կիսայրեաց բաները կը մերժեն: Չեն ուզեր կէս-ներկայութիւններ, քառորդ ներկայութիւններ, բացակայութեան հետ չփոթուող ներկայութիւններ: Ներկայութիւնը պէտք է լման ըլլայ, մասնակցութիւնը լմա՛ն: Գրականութիւնը կը պատժէ ոեւէ զրոյ՝ որ բացակայութեամբ զրած է, որեւէ զիրք՝ որ սրտի և մտքի բացակայութենէ մը եկած է մէջտեղ:

Գրո՞ղը: Ան այսօր ոչ բաւարար տաղանդ կը յայտնաբերէ, ոչ բաւարար լրջութիւն: Յոգնած ջիւեր ունի շարունակ ու զրչի ծայրին վրայ նախադասութեանց եւ իմաստի ստուերներ միայն: Ամենէն ձախաւեր անձերէն մէկն է մեր հանրութեան մէջ: Ամուլ յոյս մըն է, յուսահատութիւն պատճառող յոյսի կտոր մը՝ որ ոչ կատարելապէս ներկայ է եւ ոչ ալ կատարելապէս բացակայ: Երազին եւ իրականութեան մէջտեղերը կեցած անհուն թմրածութիւն մըն է, թուլութիւն մը, անճրկում մը: Չի զիտեր, երազի՞ն կողմը երթայ թէ կեանքին: Չի զիտեր, ներկա՞յ ըլլայ թէ բացակայ: Երկարամեայ թիւրիմացութեան մը մէջ ըլլալով՝ սկսած է թիւրիմացութիւններ շարադրել այլեւս ժողովուրդին, փոխանակ լրջօրէն ստեղծադործելու: Ժողովուրդի աչքին՝ մեծ, թաքնուած իրականութեան մը մուխն է լոկ, որուն բոցին ու կրակին ի դուր կը ըստպասուի: Ի դուր ստպասուեցաւ այսքան տարի:

Ու երկրորդ թաքնուած անսպառ կրակի մը մուխն է լոկ, ժողովուրդը ինքը այս անդամ, իրեն, զրոյի՞ն համար: Զբաղեցաւ զրոյը իր ժողովուրդին մակերեսով, մուխով: Չկրցաւ դանել խորքը, կրակը, ներքին լաւաներուն կեդրոնը:

Հայ զրոյ, հայ ժողովուրդ: Երկու խոր ու անյայտ կրակներ, իրար չփնտռող, չդանող: Արդի՞ւնքը այս բոլորին: — Մո՛ւլիս:

Մո՛ւլիս ժողովուրդ, մո՛ւլիս զրոյ:

Երկու յանցաւորներուն մեծ յանցաւորը ժողովուրդը չէ,

դրողն է : Կրակախոյզի եւ կրակ արծարծողի պաշտօնը անոր տրուած է աւելի : Ան է ժողովուրդներուն կրակի պաշտօնեան , քանի որ Արուեստն ու Գրականութիւնն են մարդկութեան կրակի եւ խոյսի մեծ նախարարութիւնը : Գրողը պիտի մերժէ հետեւարար մօլխն ու մակերեսը ու երթայ կրակին , խորութեան , էութեան : Այս է բոլոր ժամանակներուն կողմէ իրեն տրուած միակ հրահանգը : Չ'ուզե՞ր , չի՞ կրնար . թող կտարէ՛ դրիչը եւ լռէ :

Իր բուն առաքելութիւնը կորոնցուցած եւ չլսած մըն է հայ գրողը , խորութեան , աշխատանքի եւ խիղախութեան կարօտ հայ մը՝ մեր կրօնաւորներուն պէս , ուսուցիչներուն պէս , հանրային դործիչներուն պէս : Այս ամենուն կը պակսի նաեւ Առօրեայէն վեր կենալը , Ես-էն վեր կենալը , մանուածապատ հաշիւներէն շա՛տ վեր կենալը :

Ամբաստանուած այս ներկայացուցիչները միշտ իրենք չեն յանցաւորը սակայն : Եւ ոչ աղդն է միշտ : Վերէն դէպի վար ու վարէն դէպի վեր , տասնամեակներու և դեռ աւելի հին օրերու թիւրիմացութիւն կայ , ու կիրք կայ , ու կարճատեսութիւն կայ աղդին բոլոր խաւերուն մէջ , դործող անձերուն եւ անոնց դործունէութեան բոլոր բնադաւառներէն ներս : Ամէն տեղ : Այս բաներն են ահա կացութեան բուն հեղինակը : Արդ , պէտք է սթափի հողեւորականը , աշխարհականը , մեծը , պղտիկը , ծնողքը , դաւակը : Ամէն ոք : Ամբողջ աղդը՝ հոն երկրին մէջ , հոս Արտասահմանի մէջ : Եթէ ուշ չէ , բուն ժամանակն է սթափումի :

Եւ յետոյ , կրնան , այս թուղթը ձեզմէ առաջ կարդալով , դաւակներս , մեր կեանքին բոլոր վերոյիշեալ ներկայացուցիչները բերան ծռել , նեղուիլ , թթուի՛լ : Խնդիր չէ : Վարժ եմ բարկութեան եւ ոխի իրենց ոճին : Բայց մանաւանդ խաղաղ է ներսս : Պղտիկութիւն չէ որ կ'առաջարկեմ իրենց : Թող մնան իրենց դահերուն վրայ : Բայց ըլլան արժանի : Ըլլան մեծ : Ըլլան արդար : Չըլլան մանր : Չըլլան ծոյլ : Պէտք է որ դիտնան . իրենց դիրքը ցած չէ , բարձր է : Իրենց դործը թեթեւ չէ , ծանր է : Իրենց ստանձնած առաքելութիւններուն մէջ լրջութիւնը պարտաւորիչ է , եւ հանդիստը քիչ անգամ արտօնուած , արդիւրուա՛ծ է գրեթէ : Արդիւրուած են նաեւ բոլոր ճղճիմ բաները : Եթէ չկրնան իրենց բարձր առաքելութիւններուն չափ բարձր ըլլալ՝ կը տխրիմ իրրեւ գրող , իրրեւ հայր , իրրեւ իրենց ժամանակի եւ իրենց սերունդի մարդ : Եւ կ'ըսեմ՝ յայնժամ . — Մենք այսպէս էինք , դուք լաւ եղէք , արժանի՛ եղէք :

Քանի որ մարդ էք եւ վաղը ոեւէ դործի աշխատաւորը պիտի
ըլլաք, կ'ուզեմ որ կեանքին լուրջ եւ բիւրեղային կողմը սիրէք: Ձեր
եւ ձեր դիմացիներուն մէջ, անհատ ըլլան անոնք թէ ժողովուրդ՝
մի՛ բաւարարուիք մուխի տեսիլք մը դիտելով. փնտռեցէք կրակը,
բոցը, գոյութեան այն մասը որ կ'այրի, կ'այրէ՛:

Եւ հայը անշուշտ նախ քան մուխ մը ըլլալը կրակ մըն է, ա-
մէն մեծ ժողովուրդի պէս: Այդ կրակը չէ մարած, ոչ մէկ նշան
կայ այդ ահաւոր վախը արդարացնող: Պէտք է սակայն բարձրու
այս խաւարին մէջ գտնել այդ կրակը եւ բարձրացնել վեր, որպէս
դի ժողովուրդը լոյս տեսնէ եւ զգայ ջերմութիւն:

Եթէ նոյնիսկ տնտես մը ըլլաք կամ տնտեսուհի մը՝ պէտք է
ձեր դործին մէջ կրակ մը ըլլայ եւ ոչ թէ միայն մուխ, միայն փո-
շի՛:

Գիտնալ այրիլ եւ ներքին պայծառութեամբ՝ այրե՛լ: Այս է
կեանքին մէջ կարեւորը, անհրաժեշտը, հիմնականը: Մնալ կեանքի
բարձր արժէքներուն դէմ հակա-տոգոյն, հակա-տափակ, հակա-
տդէտ: Հակա-ծո՛յլ:

Հա՛յը: Ի՞ր կիրքը: Ի՞ր անվայել բարքը այսօր, հոս ու երկրին մէջ: Պառակտուած ենք փոքր քաղաքներէն մինչեւ մեծ քաղաքները, սակաւաթիւ հայութեամբ տեղերէ մինչեւ մեծաթիւ հայութեամբ տեղեր: Դարձած ենք, զաւակներս, կեղտոտ, դարձած ենք իրարու դէմ կատաղած-չուն: Հայեր ենք բոլորս, կը կոչուինք այդպէս: Կը նայինք սակայն իրարու ինքնիրմէ ելած ցուլի պէս, անանուն դադանի պէս: Երկու հայկական բնակարան իրարու թշնամի են այսօր: Մայթերը, որոնց վրայէն հայը կ'անցնի, վտանգաւոր են, ինչպէս դեռ երբեք չեն եղած: Թաղերը ատելութեամբ բռնկած են, ինչպէս երբեք հայ մը դեռ չէ երեւակայած:

Անհամաձայն եղած ենք յաճախ, մեր նախնիքներուն մէկ ճամբով: Բայց այսօրուան անհանդուրժողութիւնը, կ'երդնո՛ւմ, զաւակներս, այլեւս հայկական չէ: Ներածուած է: Օտար բան մը կայ վրան, խիստ օտար, խիստ թշնամական:

Փողոցի ստորնադոյն բարքերով ստահակներ շարք մը աննշ-բեղի ոճիրներ դործեցին. կը դործեն հիմա իսկ: Անմեղ հայեր կը սպաննեն հիմա իսկ: Սպաննելու ձեւն իսկ վատ է, անարի, ընդվիշ-ցնող:

Մարդկային խիղճէ առմիշտ տարադրուած այդ ստահակները հերոսի անուն շահելու եղանակը կարծեցին դտած ըլլալ, տեղ մը, անմեղ ազգակից մը մորթելով: Բայց մի՞թէ միայն այդ է տըխուրը: Երբե՛ք:

Չհաւատացին պատմութեան, ոչ մէկ վայրկեան չհաւատացին ճշմարտութեան: Եւ կարծեցին քաջութեան արարք՝ յարձակողական ուրացումը. հերոսութիւն՝ ոեւէ անմեղ ազգակից, զիշեր մը, իրիկուն մը, առտու մը դետին փռելը:

Աստիճաբան թաները բաներ են, զաւակներս, դա՛ռն ժամանակներու
բաներ: Աստիճաբան սեւեռներէն բաներ են, հորդայական վայրագութիւն:
Դուք վախկոտութիւն մը պիտի տեսնէք այս արարքներուն մէջ, եւ
ոչ թէ քաջութեան նուազագոյն իսկ չափ մը: Անասնութիւն պիտի
տեսնէք այս զործերուն մէջ եւ ոչ թէ դադափարի պաշտպանութիւն:
Դուք քառորդ հերոս մը իսկ պիտի չուզեմ որ տեսնէք ոեւէ մէկու
մէջ, որ կրնայ ազդակից մը սպաննել, եթէ անիկա հայութեան
կեանքը չէ վտանգած: Քարողիչներու խօսքին դէմ ով որ տրամա-
բանող ախանջ մը չունի՝ կորստած մըն է: Ամբոխավարներու դէմ
հարկաւոր է ունենալ տրամաբանող ունկնդրութիւն մը եւ մտքի ու
ջիւղերու անհրաժեշտ պաղութիւն: Ձեր միտքն ու հոգին փողոցի
խուժանավարներուն մի՛ ծախէք:

Քեր դործի մասին չեմ կրնար բան մը ըսել: Ըրէք ինչ որ կ'ուզէք, ինչ բանի որ յարմար ըլլան ձեր ընդունակութիւնները: Այսուհանդերձ, կ'ուզեմ որ ձեր դործը լաւ ընէք, արդարօրէն, բարեխղճութեամբ: Պատասխանատուութեան խոր զգացումով: Ըլլալով ուղղամիտ: Ըլլալով դործին մէջ ուրախ: Ես ուրախ չեմ եղած եւ չըլլալս եղած է դէ՛շ:

Երբ զաւակ մը կ'աշխատի մաքուր քրտինքով, մաքուր մտածումով, ներքին մաքուր աշխարհով մը՝ իր առաւօտները մաքուր են եւ իրիկունները մաքուր: Անոր ամբողջ առօրեան բիւրեղի պէս պայծառ է, եւ տրամադրութիւնը հացի պէս բարի: Անհուններու ծոցին մէջ լաւ աստղ մը ծնած է անոր համար, եւ անպայման այդ աստղը դինք լաւ տեղ մը պիտի առաջնորդէ կեանքին մէջ: Քաղցր բան մը պիտի պատահի աշխատանքին հետ քաղցր եղող զաւակներուն: Նաեւ հայրերուն, մայրերուն, ամենուն:

Եւ յետոյ, զաւակի մը աշխատանքը, անկախ ամէն ինչէ, ոսկիէ կապ մը կը ստեղծէ զաւակի մը եւ իր հօր միջեւ: Հօր մը հայրականութիւնը կը զօրանայ այդ աշխատանքով, որմէ կրնայ ինք բնաւ չօգտուիլ: Խնդիր չէ ատիկա: Չէ՞ որ անկէ պիտի օգտուի ապագային ուրիշ զաւակ մը, չէ՞ որ, եթէ չատնայ նման զաւակներութիւնը, աշխատանքին բարոյականը դուրս պիտի գայ իր տկար վիճակէն եւ պիտի զօրանայ, զօրացնելով իր հետ սերունդները, աղերն ու մարդկութիւնը:

* * *

Կեանքին մէջ դէշ ասպարէզ դոյութիւն չունի, եթէ չհաշուենք ասպարէզ դարձած դողութիւնը, կիներու համար ասպարէզ դարձած

հանրածանօթ անբարոյութիւնը, մարդասպանութիւնը եւ այս բո-
լորին յարակից բաները:

Այսուհանդերձ, երբ կ'երեւակայեմ թէ կրնաք հայ կրթական
մշակ ըլլալ ինծի պէս, ազգային վարժարանի մը մէջ, նիւթական
ու բարոյական ներկայ պայմաններով՝ կը տխրիմ: Ազգային հա-
րուստ, շատ ճո՛խ թշուառութիւն մը կայ լուսաւորութեան այդ
յարկերուն տակ եւ շուրջը, զոր հարկ է գեղարուեստականօրէն ցու-
ցահանել օր առաջ: Թշուառութեան քով, թշուառութեան ծնունդ
տուած եւ անկէ ծնունդ առած կան մեծ թիւրիմացութիւններ, ան-
հասկացողութիւններ, քարացած բաներ:

Յիսուն տարեկան ուսուցիչի մը դանդատը կ'արձանագրեմ
հոս, իրրեւ աստարէղի մը ընդհանուր վիճակը պարզաբանող նմոյշ:
Աղատ էք աճեցնել նմոյշը ձեր ուղածին չափ: Այդ ուսուցիչը իր
վերջին շունչը փչեց դասարանին ամպիոնին վրայ, Հայոց Պատմու-
թիւն աւանդած պահուն: Իր օրուան նիւթն էր՝ — Դժբախտ դարու
Քը մէջ ուխտապահ հայ արիւնը եւ ուխտադրուծ արիւնը:

— «Արդ, հայ դպրոցի աղուոր աշակերտներ, ամէն հայ, ա-
մէն ժամանակի մէջ պէտք է քուէարկէ ի նպաստ իր ազգի ուխտա-
պահ արիւնին» — ըսած էր եւ փլած: Ուսուցանող մոմը մարած էր
խորանին վրայ, երեսուն տարի լոյս տալէ ետք: Եւ երբ մխիթարե-
լու դացեր էինք տնեցիները, հանդուցեալի այրին էր, որ բացաւ ա-
մուսինին, Մեսրոպ վարժապետին նիշերու դեղնամաշ տոմարը,
տուաւ մեղի: Կարգացինք. — «Սօսք դաւակնեցուս»:

— «Ես՝ Մեսրոպ վարժապետ, ձեզի հայր եւ բաղմաթիւ աշա-
կերտներու ուրիշ հայր, եղայ երէկ յիսուն տարեկան: Երեսուն տա-
րի ըրի ուսուցչութիւն: Ծառայութիւնս դպրոցին՝ աղտոտ չեղաւ.
արատ մը չկայ անոր վրայ, Հայոց Խորենացիին ոսկո՛րը վկայ, հո-
գի՛ն վկայ:

— «Ես՝ չնչին Մեսրոպ, մեծազոյն Մեսրոպին տան ծառայեցի
մաքուր սրտով, բան սորվեցնելու անասլակ տրամադրութեամբ:
Տարիողեցի Հայոց քաջ եւ ուխտապահ արիւնը: Նդովեցի աշակերտ-
ներուս առջեւ ուրացողները, ուխտադրուծները, մատնիչ մարդի-
կը: Ջանացած եմ նիշ տալ աշակերտներուս արդար խորհողութեամբ,
արդար կշիռքով: Ծանր դանդատ մը չունիմ, դրեթէ ոչ մէկ աշա-
կերտի մասին, դրեթէ ոչ մէկ պաշտօնակիցի մասին: Բայց...

— «Բայց ես դուրսի ընդհանուր մտայնութենէ մը ունի՛մ
դանդատ, բոլոր պաշտօնակիցներուս պէս. ունիմ վերաբերմունքի

մը դէմ ծանրադո՛յն դանդա՜տ, եւ չկայ պաշտօնակից որ չունենայ
այդ դանդա՜տը: Ըսեմ:

— «Ատենէ մը ի վեր լեզի մարդ մը կը դառնամ: Զգմաւած,
խոժոռ, ջղային: Պիտի սրահեմ ուսուցչական մաքրութիւնս, նուա՜
զագոյն վեհութիւն մը:

— «Ըսեմ, դաւակներս, ամօթով եւ ծածուկ: Տնտեսական ու
չընչութիւնը փակած է թունաւոր սարդի պէս ամէն հայ ուսուցչի՝
տան առաստաղին, յատակին, չորս անկիւններուն: Բարոյական
վարկն ալ՝ հաւասար նիւթական վարկին: Մեզի նայողը կամ կը
հեզնէ, կամ կը խղճայ: Կեանքին մէջ ձախողածներ ենք ժողովուրդի
աչքին: Կամ միայն ու միայն արձակուրդ ճարակող ծոյլեր:

— «Կարելի է հաճոյք առնել ընդհանուր այս վերաբերումէն,
դերադաս մտածումներով եւ նոյնքան դերադաս զոհողութեամբ
մէկը ընդունիլ ինքզինք եւ մեծ բաներ դանել քեզ տեւարար հալա՜
ծող բարոյական ու նիւթական դոյզ ոչնչութիւններուն մէջ: Կարելի
է ժպտիլ՝ մասը բոցին վրայ դրած հայ Փետայիին պէս: Կարելի է
հիանալ նոյնիսկ բարոյական թէ նիւթական չքաւորութեանց վրայ՝
նկարչական խորին ախորժակով մը: Օրինակ. տալ հայ ուսուցչին
բնակարանը՝ զրկանքներու իրրեւ ընդհանուր դրօսարան մը:

— «Մեզ ոչնչացնելու կոչուած բոլոր դժուարութիւններէն
կարելի է կառուցանել յեղափոխական անառիկ ամբոց մը, հիմը
դնել նոյնիսկ տաճարի մը, սեւ ու սպիտակ աստուածներու շունչով
լեցուն, ստուերներով լեցուն:

— «Երկար ատեն, դաւակներս, ըրինք ատիկա, ես եւ ձեր
բարի մայրը, այն բարի հայ աղջիկը, որ, չեմ դիտեր, մարդո՞ւ մը,
թէ երազի մը սիրահարած էր, ուսուցչիչի՞ մը, թէ բարոյական ու
նիւթական միացեալ սնանկութեան մը: Տոկացին մեր ջիւերը, եւ
ժպտեցանք: Յետոյ...

— «Յետոյ դո՛ւք ծնաք, իրականութեան իրրեւ չորս փոքր եւ
սակայն մեծցող, տարուէ տարի աճող յուշարարներդ: Ձեր ներկա՜
յութիւնը այլեւս ուրիշ բան կ'ըսէր: Կը յուշէր մեզի իրական կեանքը:
Աճող, շնչող, տակաւ մեծ պահանջներ ունեցող չորս յանդիմանութիւններու
պէս թուեցաք մեզի: Չորս յանդիմանութիւններ՝
երկու զոհողութեան եւ երկու յամառութեան դէմ: Պաշարած էիք
մեր հին հանդուրժողութիւնը հիւսիսէն ու հարաւէն, արեւելքէն ու
արեւմուտքէն: Իմ եւ ձեր մօր դոյութեան չորս ծաղն էիք, չորս
դիխաւոր կողմը մեր հորիզոններուն:

— «Ձաւակ էիք եւ կարիք: Ձաւակ էիք եւ ուրեմն մեր կեց-
ողածքին դէմ թուեցաք յանդիմանութիւն: Սկսած էր հետեւաբար
դժնդակ դառնալ ուղղակի՝ նախկին զոհողութիւնը: Եւ սկսաւ կա-
մաց կամաց դադրիլ ժախտով մաշելու առաջուան աւելի տոկուն ըն-
թացքը: Մեր ծնողական տրամաբանութեան մէջ մուտք դործեցին
յայնժամ անախորժ մտածումներ, վախեր, անձկութիւններ: Քանի
մեծնայիք՝ կեանքին իրականութիւնը մեծցած պիտի ըլլար մեզի
համար: Քանի մեծնայինք, ես ու ձեր մայրը՝ մեր երազի մասը պի-
տի տփուկէր, մաշէր:

— «Մեր աջ կողմէն մեր զաւակները կու գային մեզի, կը
մտնէին մեր կեանքին մէջ. ձախ կողմէն՝ կ'երեւէր ծերութիւնը հո-
րիդոնին վրայ, կորաքամակ, չիրուխը բերնին եւ հաւանաբար հազ
մը կուրծքին տակ:

— «Եւ զաւակը մարդոց համար իրականութեան առաջին զո-
րաւոր զգացումն է, ու ծերութիւնը՝ անոր վերջին ու վերջնական
զգացումը:

— «Գեղեցիկ պատրանքի մը անդամադրուած ըլլալուն հա-
մար մի մեղադրէք ձեր հայրը: Ան օր մը պիտի մեռնի, ձեզ, իրրեւ
չորս յոյս ձգելով իր ետին:

— «Ու մի՛ մեղադրէք դարձեալ ձեր ծնողքը իր դժգոհու-
թեան համար: Ուրացող մը չէ ձեր հայրը, ուրացուած մը ըլլալէ
ետք իսկ յաճախ: Ձայն մըն է ան, ծանր ու տրտում՝ որպէս զի գըպ-
րոցին դործը չլքուի, չուրացուի: Եւ ասոր համար այս ծածուկ
զիրը մահէս ետք կը փափաքիմ որ կարգացուի»:

Այ՛ողջի աւելի կարճ խօսիլ: Չկրցայ: Նիւթեր կան, որոնց մասին մարդ եթէ երդում ընէ իսկ լռել՝ կը խօսի, դառնալով նոյն իսկ այդ նիւթին շատախօսը: Իւրաքանչիւր անձ ունի իր կեանքին ճակատադրական նիւթերը, որոնց մասին միշտ կ'ողջ լռել եւ միշտ... կը խօսի: Վեհութիւն պիտի տային անոնք իրեն, կեանքի հերոսութիւն մը հաւանաբար, այլ կը ճնշեն վրան, կը բանտն լեղուն կապանքները, կը մանրացնեն դինք, կը հասարակցեն, կը խայտառակեն: Մեր կեանքին եւ էութեան փաթթուած ճակատադրական նիւթերը մեզի տրուած շատ մեծ խոստումներ էին, բայց վտանգաւոր սպառնալիքներով եւ աղէտով լեցուն: Ձեր հօր ճակատադրական այդ նիւթերը եղան սէրը (կնոջ, հայրենիքի, մարդկութեան եւ Աստուծոյ), դրականութիւնը, ուսուցչական կեանքը: Այս խորունկ բաներու մասին պէտք էր շատ լաւ խօսիլ կամ լռել: Լռելը որոշումս եղաւ եւ անճարակ կերպով խօսիլս՝ դաւաճանութիւն մը: Բայց այս կէտին մէջ արդարացումս դուք էք, դաւակներու օգտակար ըլլալու բաղձանքը: Այլապէս խեղճ Մեսրոպ վարժապետին խօսքը շատ էր իսկ:

Արդ, այս բոլոր ըսուածներէն ետք, եթէ կրթական կեանքի պայմանները բարեփոխուին, կ'արժէ կեանք մը նուիրել իսկապէս նուիրական եւ իսկապէս բարձր այդ ճիղին: Եղէ՛ք ուսուցիչ. այլապէս...: Չէ՛ք կրնար առողջ ըլլալ որեւէ ձեւով: Անհասկացողութիւններ կը ծագին եւ անոնք այլեւս չեն վերջանար: Շուտ կը ծերանաք: Շատ կը բամբասուիք, շուտ կը դղուիք, շուտ կը մեռնիք:

Եւ եթէ հակառակ այս բոլորին, այս պայմաններուն մէջ իսկ, ամբողջական զոհաբերութեան մը հեռանկարը պիտի յաղթէ ձեզ, ի՞նչ կրնամ ընել, թող յաղթէ: Ձեր մոլութիւնը այն ատեն դոնէ

սրբազան մոլորթիւն մը պիտի ըլլայ, որմէ դուք պիտի տուժէք ապահովաբար, բայց ազդը պիտի շահի անկասկած:

Յետոյ, եթէ այս ժամանակները մութ են հիմա, պիտի չմընան այսպէս: Եթէ խառնակութիւնն ու քառորդ կը ախրեն կեանքի ամէն ընտելաւառէ ներս՝ պիտի տիրեն տակաւ բիւրեղացումը, կարդր, բարձր հաւասարակշռութիւնը: Հիմա ամէն ինչ կարծես կը թափի կեանքի պաստառին վրայ, ամէն ինչ կ'եռայ, ամէն ինչ կ'աղմկէ: Գիծ, դոյն, դրոշմ, արուեստ՝ անհետացած են: Անհետացած է նաեւ Յոյսը: Առժամեայ է սակայն ասոնց բացակայութիւնը: Եթէ դրուած է որ մարդկային պատմութիւնը պիտի տեւէ տակաւին, այս բոլորն ալ ետ պիտի դան: Պիտի վերադառնան իրենց տարադրութենէն, աքսորէն: Ետ պիտի դայ կարդաստանութիւնը, որ հասունութեան բան մըն է: Ետ պիտի դայ լրջութիւնը՝ որ նորէն հասունութեան եւ ոչ թէ խակութեան բան մըն է: Ետ պիտի դան յետոյ կեանքին զեղեցկադոյն տարազներն ու խորունկ ոճը՝ որոնք հասունութեան յաւիտենական նշաններն են մարդկային տեսակին համար: Եւ երբ այս բոլորը դան, ուրիշ բան եկած չըլլար արդէն կեանքին մէջ, եթէ ոչ ինքը Յոյսը, եթէ ոչ ինքը, Հաւատքը, ինքը Սէ՛րը: Հոգ չէ. մարդկութիւնը հիմա տառապալիքի էրմի մը մէջ է, դառանցանքի մը մէջ, դիտական կատարեալ դինամիկութեան մը մէջ:

Այսօր իսկ, դառն ժամանակներու ովկիանին մէջ, քաղցր ջուրի տեղեր կան, եւ կան քաղցր մարդիկ, որոնց հետ կ'արժէ ապրիլ, որոնք չեն տեղափոխուած հողիին դէպի սեւ դօտիները: Ուրիշ ազգեր ունին այդ մարդոցմէ, ունի ամէն ազգ. ունի անշուշտ նաեւ մեր հին ու փառաւոր ազգը: Մեր վարժարաններուն համար կը մաղթեմ, որ ունենան իրենց մէջ եւ շուրջ քաղցր մարդիկ: Երբ վարժարան մը թիւրիմացութիւններու մէջ չէ եւ անոր դոյութեան համար կ'աշխատին հանրային կեանքի բարոյականէն չփախած մարդիկ, ստեղծուած բարիքը կ'անդրադառնայ շատ մը ուրիշ մարդերու վրայ եւս: Երբ փախուստ չտանք դէպի ծովութիւն եւ դիտակցարար ընակութիւն չհաստատենք անհասկացողութիւններու մէջ, աշակերտն ալ կը փրկուի հետզհետէ, ուսուցիչն ալ, հայ ազգն ալ:

* * *

Բարձրութեւ սա նահանջն ու չարափոխութիւնը եթէ շարունակէ աճիլ դէպի ուրիշ նոր տասնամեակներ, դէպի ձեր երիտասարդու-

թիւնն ու հասուն տարիքը, մենք, մանաւանդ Հայերս, մեր բոլորովին տարբեր կացութեամբ, ոչ մէկ բան պիտի ունենանք այլեւս: Մեր ազգային ամբողջութիւնը կազմող հատորէն բաղմաթիւ էջեր պատռուած են այսօր եւ վերջին ծայր դժուարացուցած դրքին ընթերցումը. այն ատեն անոր բաղմահարիւր թերթերէն քանի մը թերթ մնայ կամ ոչ: Ընթերցումը կրնայ նաեւ առնել այնուհետեւ: Պիտի կարգացունին շատ շատ դրքին սքանչելի խորագիրն ու նախաբանը, պիտի հանդիպի ձեր աչքը շատ շատ բովանդակութիւնը պարունակող ցանկին: Այսքան: Եւ տխրութիւնը կատարեալ պիտի ըլլայ, դժուարութիւնը հաւանարար անյաղթահարելի:

Պիտի չունենանք յայնժամ դրող՝ այլ պիտի ունենանք ոչընչացուած հոգիով լեզուի մը բառերը շարադրող քանի մը տխուր կարողութեամբ անձեր: Բառով խարերայութիւն ընող մարդիկ, բառարանի մը աւերակը օգտագործող բոլի նման արարածներ:

Պիտի չունենանք եկեղեցի: Պիտի ունենանք... «լռա՛ծ» դանդաղատուն մը, ինչպէս ամէն մարդի՝ նաեւ կրօնական մարդին մէջ, եւ աղօթելու տեղ շատախօսելու եկած բնաւ չհաւատացողներու երկսեռ բաղմութիւն մը: Տխուր եպիսկոպոսներ, քանի մը տխուր խաչ:

Պիտի չունենանք դպրոց: Տեղ մը, տունի մը մէջ, փոքրիկ հայերէնի մը ստուերները պիտի թափառին, վախկոտ դոյականներով, ահարեկած ածականներով, ամէկոտ մակբայներով: Ենթական եւ ստորոգելին այդ տունին մէջ, տասնամեակէ տասնամեակ անկէ ետք պիտի հալին: Ինչ որ հայերէն չէ, մասնաւոր ճիշդ պիտի թափուի որ փայլի:

Ընտանիք եւս պիտի չունենանք, հայո՛ւ ընտանիք: Պիտի պատահի յաճախ, որ հոն խօսին երկու լեզու, երեք լեզու: Պիտի շատնան հոն ոչ թէ անդամները իրարու միացնող կապերը, այլ անջատող: Ոչ թէ պիտի ըլլայ ընտանիքը յարկ մը, ուր մարդկային երեք գլխաւոր եղբերը, (հայր, մայր, դաւակներ) աստիճանարար իրարու հոգիի պիտի ծանօթանան, այլ պիտի ըլլայ այդ յարկը տեղ, ուր նախկին ծանօթներ տարուէ տարի անծանօթներ պիտի դառնան իրարու, ըլլալով ի վերջոյ խորթ ներկայութիւններու, զիրար վանող եղբերու, չհանդուրժող օտարութիւններու անտանելի միջավայր մը: Բոլոր մտերմութիւնները ընտանեկան յարկէն դուրս պիտի տեղափոխուն, կեանքին պատկանող ամէն ջերմութիւն պիտի դաւաճանէ տան բարոյականին: Ներսը բան մը պիտի չմնայ գրեթէ,

ամէն ինչ պիտի փախի դուրս : Սեփական օճախէ փախի ժամանա-
կաշրջան մը կրնայ ըլլալ այլեւս այդ շրջանը : Տան մէջ անհան-
դուրժողութիւն եւ կռիւ , դուրսը ահաւոր տաղնասպիներ մարսելու
կոչուած երեւութական խաղաղութիւն մը :

* * *

Որքա՛ն դժուար բան՝ վախճալ որ պիտի փլիս , պիտի փլի
ամէն բան . որ կեանքի բացասական ուժեր խուժած են ժողովուրդին
մէջ ու կը սպառնան կործանել ամէն ինչ : Որքան դժուար է հայր
ըլլալ եւ զաւակներ դրկել (աղջնա՛կ մը մանաւանդ) դէպի ժամա-
նակ մը , որ ժպիտով եւ առողջութեամբ լեցուն չէ իր սկզբնաւորու-
թեան մէջ : Որքան դժուար է դրող ըլլալ՝ եւ դիրքերու հաւաքական
մահ մը տեսնել , ոչ այնքան հեռու ժամանակի մը մէջ : Ըլլալ ուսու-
ցիչ եւ տեսնել՝ թէ ինչպէս փոքր անդդուչութեամբ մը կրնայ փո-
ղոցը խուժել դասարաններէն ներս . թէ շուկան , շարժապատկերն ու
դինեւտունը՝ իրենց դրօշակը կրնան պարզել վարժարանին վրայ :

Այո՛ , եթէ իմ սերունդիս բոլոր դիտակից անհատները չհա-
կադդեն յոռի ուժերու այս տարօրինակ եւ տարերային աճին , պի-
տի ունենանք տասնամեակներ ետք՝ դրականութիւն մը եւ ոչնչու-
թիւններ : Դպրոց մը՝ եւ ուրիշ ոչնչութիւններ , եկեղեցի մը՝ եւ այլ
ոչնչութիւններ : Հանրային դորձ՝ եւ չորրորդ ոչնչութիւններ : Եւ
հինդերորդ ոչնչութիւն , եւ վեցերորդ ոչնչութիւն : Աղդ մը , դա-
ւակներս , եւ . . . ոչնչութի՛ւն :

-- Որքա՛ն սեւ բառեր կտակեր ես մեղի, հա՛յր. սեւ խօսք՝ աղղիղ, սեւ խօսք՝ մարդկութեան: Ու քու օրերու մտքի ճիղին: Ու մեքենային: Ու կրակի ու երկաթի քաղաքակրթութեան: Սեւ խօսք՝ դիտութեան, արուեստին, այս բոլորով հպարտացող մարդու հոգիին: Սեւ խօսք՝ աջ, սեւ խօսք՝ ձախ: Քու կտակդ, օ՛, ներ՛է, ընդարձակ սեւախօսութիւն մըն է տեսած եւ ասլրած կեանքիդ մասին, աշխարհի՛ մասին: Տկար ես եղած, ու կեանքը փոխանակ կամք ու կենսունակութիւն տալու ոճիդ, տուած է անոր դառն ու դաժան հռետորութիւն մը:

— Այս ի՞նչ յոռետեսութիւն է ամէն հարցի մէջ, ամէն բանի համար, ամէն առիթով: Այդքա՞ն դարհուրելի էր ձեր ժամանակը, այդքա՞ն անհանդուրժելի: Միայն լեղի՞ կերաք դուք, միայն լեղի՞ ըմպեցիք դուք: Քաղցր ո՞չ մէկ բան կար, ո՞չ մէկ տեղ, ո՞չ մէկ օր: Սոհանոցէն թոյն կու դար միշտ, եւ ուրեմն դուք ինչպէ՞ս ասլրեցաք: Եկեղեցիէն ուրիշ թոյն մը կու դար, — եւ ուրեմն դուք նորէ՞ն կրցաք ասլրիլ: Դպրոցէն կը տրուէր ձեզի երրորդ թոյն մը, եւ ուրեմն դարձեա՞լ ասլրեցաք: Չորրորդ թոյն մը արուեստը կը մատուցանէր և ուրեմն վերստի՞ն ողջ մնացիք: Թոյն, թոյն, թո՛յն: — Ի՞նչ հարկ կար թոյներու այդ սեւ հեքեաթին: Մեր կեա՞նքը պիտի ասլրինք, հա՛յր, թէ քու թոյներու մատենադրութիւնդ պիտի կարգանք, ծերանալով այդպէս ու մեռնելով այդպէս:

— Հողի չես կտակած, հա՛յր, այլ կեանքի մուր, մտքի մուր: Ամէն բանի մէջ լոյս մը կայ, և մո՛ւր մը: Դուն մուրը կտակած ես, ահա մո՛ւրը կտակած ես: Չկայի՞ն ձեր ատեն պայծառ բաներ: Ի՞նչպէս հաւատալ: Դուք Ապրիլ 24-ի մը ծնաք, 1915 կոչուած... չթուականի մը: Եւ ճիշդ է որ ձեր սերունդին մանկութիւնը այրե-

ցաւ: Եւ ճիշդ է որ դժոխքի մը մէջ դուք բոլորիկ պտտեցաք, եւ դըրեթէ մերկ պտտեցաք, եւ բոլորովին անօթի պտտեցաք: Եւ աւելի ճիշդ է որ միլիոն մը մեռաւ, եւ աւելի ճիշդ է որ ամէն տեղ ցրուեցաք, եւ ամէն տեղ քանի մը հա'տ մնացիք:

— Բայց հայր, բարի՛ հայրիկ, նորէն դուք միլիոն մը չեղա՞ք, աւելի չեղա՞ք: Բոպի՞կ մնացիք մինչեւ թուղթիդ օրը, թէ ոչ ոք բոպիկ ձգելու չափ կօշիկ ունեցաք ձեր դորձատուներուն մէջ: Յնցոտինե՞ր կրեցիք մինչեւ վերջ, հա'յր, թէ ամենէն սուղ ու նրբաճաշակ հագուստները ձեր դերձակատան մէջ պատրաստուեցան: Անօթի՞ եւ անօթեւա՞ն մնացիք, թէ բաշխեցիք ձեր դեղեցիկ շէնքերուն մէջ աջին ու ձախին հաց ու դրամ ու հանդիստ: Թէ կշտացուցիք բաղում մարդ, բաղում հիւր:

— Ու մտիկ ըրէ, ու մտիկ ըրէ բարի՛ հայր. քու թուղթիդ ժամանակ չէ՞ր որ կարդ մը անկախ երկիրներ, երբ կը դժուարանային քանի մը նախակրթարան պահել, այրած մանկութեամբ եւ աւելի քան այրած ծերութեամբ հրկիզեալ ժողովուրդ մը, ամէն թաղի մէջ հաւատքի ու լոյսի դանդաղատուներ կը բարձրացնէր: Կը ստեղծէր ամէն տեսակ կաղմակերպութիւն, կը ծախսէր ողի եւ դրամ: Սեւ Տարադրութիւնն ու սեւ ձեր Սփիւռքը կը վերածէր վերջապէս ամուր եկեղեցիներու, ամրահիմ ակումբներու, դեղեցիկ մարդադաշտի մը եւ պայծա՞ռ պայծա՞ռ ճամարաններու: Կը վերածէր դիրքի եւ դրադարանի, արուեստի բաղում տալարանի: Կը վերածէր համերդի ու նկարչութեան: Նխթական բարեկեցութեան կողքին՝ հոգեկան բարեկեցութեան: Եւ, — հայու վայել տարօրի՜նա՛կ բան —, թրքախօս կը մեռնէիք ձեր երկրին ու ձեր Տէր-Զօրին մէջ, ու ծնաք հեռու ծովերու ափին, իբրեւ մաքուր հայախօս:

— Չե՞ս կարծեր, հայր, հա'յր յոռետես, որ երկու մեծադոյն բան ըրաւ այս ժողովուրդը, որ ուրիշ ոչ մէկ ժողովուրդ պիտի կրնար ընել: Կոտորուիլ իսպառ, եւ կարծես ընդհանուր դերեղմանատան մը մէջ կեանքի ստուերներով իսկ յաղթել ոսոխին, հռչակել այդ դերեղմանատան մէջ անկախութիւն, կաղմել հոն հերոսական բռնակ, հիմնել համալսարան եւ ունենալ պայծա՞ռ Հայաստան: Երեւի հայու դերեղմանատունին եւ որբանոցին զօրութեան ոչ մէկ թշնամի ուժ կը դիմանայ: Չդիմացան, ընկճուեցան՝ երբ տկար էիք աւելի քան ոեւէ տկարադոյն արարած: Ինչո՞ւ դառնալ յոռետես եւ ինչո՞ւ դրել թուղթ սեւ մտահոգութեան:

— Գերեղմանատուն երկրի մը մէջ անկախութիւն հռչակել եւ տարադրութեան խաւարին մէջ վառել հայրենական հարիւր խա-

քոյի: Կա՞յ ասկէ աւելի մեծ բան, չքեղ բան, հերոսական ու նուիրական բան, հա՛յր:

— Քու բոլոր նախադասութիւններդ տեսողական մութէ մը ճամբայ կ'ելլեն սա դժուար թուղթիդ մէջ: Յայտնի է, հա՛յր, դառն լսողութիւն մը ունիս անոր մէջ եւ քաղցր բոյրերու համար ունեղերդ կը թուին փակուած ըլլալ ընդմիջտ: Լաւ չէ ու ճիշդ չէ ամէն ինչ աճած տեսնել, խոշոր տեսնել: Վերջնական ու ճակատագրական չեղող շատ բան կայ մեր շուրջ: Ինչո՞ւ ամէն ինչ ահաւորութեան մը կապել, ճակատագրական վերջնականութեան մը կապել, բացարձակի մը կապել: Այդքան մեծ բաներ որ կ'ուզես ըսել, շատ բիշ են եւ զուցէ բնաւ չկան: Ազդդ ապրած է մինչեւ քու ժամանակդ, ընտանիքդ ապրած է, եւ մարդկութիւնը ապրած: Ամենէն կարեւորը այդ է: Քանի մը գէշ մարդ, քանի մը շատ գէշ իրողութիւն, մէջէ մէջ ոճիրներ եւ քսանը չորս ժամուան մէջ նոյնիսկ քսաներեք տնրարոյութիւն՝ անշուշտ երբեք մաղթելի բաներ չեն, բայց երկրորդական են ի վերջոյ, մանրամասնութիւն են ու կարելի է ըսել աւելորդ են իրրեւ ծանրածանր մտահոգութիւն: Թող անոնցմով զրադին օրուան թերթերը, օրուան տէրտէրները, օրուան վարժապետները: Օրուան աղուժը, օրուան գեղաւարը: Նոյնիսկ գեղարուեստը: Թող զրադի ներկան՝ իր լաւով, իր գէշով: Թող զրադին գիտամենէն առաջ ծնողքները, հայրերը: Բայց ի՞նչ հարկ կայ տեսնել, չէղոքանալ գէշին գէժ, մտահոգուիլ լոկ ինքնիր մէջ ու վերածել այդ ներկային բոլոր գէշ օրերն ու գէշ մարդիկը դաւակներուն ընթերցումը թունաւորող սեւ կտակի:

— Կարծես դժոխք մը մասնաւոր համ կ'առնէ ինքզինք կրկնելէ զրեթէ քու բոլոր տողերուդ մէջ: Այդպէս կը տեսնենք ահա: Ու կը տխրինք, ու կը վախնանք, ու կը ձանձրանանք ահա, հա՛յր: Երեմիա մարդարէն կը բաւէր աշխարհի բոլոր դաւակներուն եւ բոլոր հայրերուն, որպէս ողբասաց: Կը բաւէր թերեւս բոլոր ազգերուն, բոլոր քաղաքակրթութիւններուն: Դո՞ւն ալ, հա՛յր: Սողոմոն Իմաստունի առակները շատ էին իսկ: — Դո՞ւն ալ, հա՛յր:

— Տաղնապ եւ մտահոգութիւն էիր երեւի, հայր, ամէն օր, ամէն ժամ: Բայց հիմա հող ես, բայց հիմա տղուած տխուր բառ ես միայն: Քիչ մը քաղցր տեսնէիր իրականութիւնը, մոռնայիր պահ մը գէշը եւ քիչ մը քա՛ղցր բան գրէիր մեզի, քու անցեալէդ, քու մտերիմներուդ անցեալէն ու ներկայէն, քու ժամանակիդ մարդոց լաւ կողմերէն: Անդրադառնայիր, քանի որ դրող էիր եւ ուսուցիչ, որ բոլոր ներկայ կոչուած ժամանակները իրար կ'արժեն, որ

բոլորն ալ եղած են դառն ժամանակ, դժնդակ ժամանակ, կեղտոտ բարքերու շրջան: Շեշտէիր, որ համարեա բոլոր ներկաները երբ անցեալի վերածուած են՝ եղած են քաղցր, եղած բարի շրջան, ճշմարտութեան օրհնեալ շրջան:

— Գրէիր, հա՛յր, չէ՞ որ կրնայի՛ր գրել, թէ սովորական մարդիկ կը տեսնեն միայն գէշը եւ կը սոսկան անկէ, մինչդեռ իրականին մէջ ամենէն գէշ բանն իսկ ժամանակաւոր է եւ ուրեմն ոչ այնքան սոսկալի: Ժամանակաւոր՝ ամենէն տղեղ բանը. ժամանակաւոր՝ ամենէն սուտ բանը. ժամանակաւոր՝ ամէն ձախ ինչ, ամէն սեւ ինչ:

— Գրէիր՝ որ մարդը մարդուն մէջ ատելութիւնն ու չարը մեծ կը տեսնէ, բայց անոնք մեծ չեն. զօրաւոր կը տեսնէ, բայց զօրաւոր չեն. անտարտելի կը համարէ, կը պարտուին իսկոյն: Հի՛շն ճշմարտութիւն է, — չիւղերը դերան կը տեսնենք:

— Գրէիր՝ որ մարդը մարդուն մէջ հաւատքն ու սէրը կը տեսնէ մանանեխի հատիկէն իսկ մանր, մինչդեռ ան դադանի տեղ մըն է ամէն անձի մէջ եւ շատ աւելի խոշոր, քան արտի մը արտադրած մանանեխի ամբողջ բերքը:

— Ըսէիր. «Կարծես չկան մաքուր բաները, բայց անոնք կ'արտադրեն մեղ, կը յաղթեն ամէն վտանգի եւ կը տանին առաջ: Կարծես չկայ բարոյական, կայ միայն անբարոյութիւն. բայց մեռեալ եւ անդոյ հռչակուող բարոյականը իր շաղախին մէջ կը պահէ բովանդակ մարդկութիւնը ամէն դարու մէջ: Եւ կարծես սլառակտուած է ամէն ինչ, բայց համերաշխութեան հրաշագործ լոպէն կը բաւէ որ որեւէ ջրհեղեղան տապան, իր փրկութեան Արարատը գտնէ»:

— Չղկացի՞ր հա՛յր, որ ճշմարտապէս եւ զօրաւորապէս բաները կեանքին, մեծ ծաւալի եւ երկար տեւողութիւններու մէջ չեն բնակիր, այլ հիւլէներու եւ ըտպէներու մէջ, որոնք հրաշագործ հիւլէ են եւ հրաշագործ լոպէ:

— Չղկացի՞ր, որ կեանքին մակերեսին վրայ կրնան եւ արտօնուած են շնչել բոլոր կեղծ բաները, խարդախ բաները, սուտ բաները: Իսկ խորութիւններուն մէջ չեն կրնար եւ արտօնուած չեն երբեք մնալու: Չղկացի՞ր որ ճշմարտութիւնը, յաւերժութիւնն ու հրաշքը կ'ապրին կեանքին խորութիւններուն մէջ, ու կը վարեն կեանքը գէպի լոյս եւ անմահութիւն:

— Եւ չղկացի՞ր, չղկացի՞ր բնաւ, որ ստութիւնները անհրաժեշտ չեն մարդուն, բայց անհրաժեշտ են դուցէ ճշմարտութեան:

Որ կուրութիւնը անհրաժեշտ չէ մարդուն, բայց անհրաժեշտ է հաւանաբար լոյսին: Եւ այսպէս, պղծութիւնն ու տղեղութիւնը, որոնք անհրաժեշտ չեն ոչ մէկ մարդու, բայց անհրաժեշտ են կարծես բարոյականին եւ գեղեցկութեան:

— Գրէիր աղուո՛ր բաներ: Գրէիր քու, մայրիկին եւ ուրիշներու քաղցր ու չէն բոպէներէն, պատահած անկրկնելի գեղեցկութիւններէն: Որովհետեւ, տա՛ի մը բարի հող եղած բարի բարի հայր, պէտք էր գիտնայիր, թէ չի կրնար աշխարհի վրայ մարդ մը ապրած ըլլալ քանի մը տասնամեակ եւ չունենալ իր քաղցր բոպէն, իր կեանքին պատահած անկրկնելի գեղեցկութիւն մը: Չպատմէիր այսքան ծանր եւ այսքան սեւ բան: Հիմա քոյր, եղբայր, նոր սերունդ մը՝ տխուր ենք, անցեալէն եկող ձայնի մը դիմաց: Չապրի՞նք մեր ժամանակը, որքան ալ անցեալի մը կողմէ յոռի գուշակուած ըլլայ ան: Ինչո՞ւ մասնաւոր թուղթով մը հալածել մեզ մեր ժամանակէն, ձեր օրերէն կարթ մը նետել դէպի մեր օրը: Ինչո՞ւ կողոպտել մեզ մեր ներկայէն եւ տանիլ ձեր անցեալին ու թերեւս աւելի՛ չին անցեալի մը: Կը շուարցնես, հա՛յր, ո՞ւր պիտի դնենք քալել ուղող մեր ոտքը. — մե՞ր ժամանակին վրայ, ձե՞ր ժամանակին, թէ Հայկին կամ Ուրարտացիներուն ժամանակին վրայ: Մեզի սպասողը վա՞ղը պիտի ըլլայ, թէ կ'ուղէք որ երէկը ըլլայ ան:

— Ձդէ՛, հա՛յր, ձգեցէք բոլո՛ր հայրեր, որ ներկայ մըն ալ մե՛նք ըլլանք, անցեալ մըն ալ մենք դառնանք: Ներուի ձեր գերեզմաններուն, եթէ կը սխալիք: Ներուի մեր ներկային, եթէ մենք կը սխալինք:

* * *

Կրնաք վերի էջերուն խմատով էջեր ըսել ինծի: Կրնաք աւելի յուզումով եւ աւելի կիրքով խօսիլ. աւելի խորութեամբ եւ թռիչքով արտայայտուիլ: Կրնայ ձեր սերունդը վէպ մը խօսք ըսել ինծի եւ իմ սերունդիս: Խնդիր չէ: Ներուիլ չէ մեր վերջին փափաքը, չսխալիլն է: Եւ ձեզի թող չներեն ձեր որդիները, մենք հայր ենք այս անցեալացող օրերուն մէջ եւ չենք կրնար չներել: Որդիները կրնա՛ն:

Կրնաք պնդել որ հրկիզուող արժէքներու շրջանի մը դժոխքը կը կրկնուի տողերու մէջ, եւ կը կատարուին հոն մութ նախատեսութիւններ, ասպաղայի հաշւոյն: Չափադանցած պիտի ըլլաք թերեւս, եթէ միայն սեւ բառեր ճարակէք իմ թուղթիս մէջէն: Բայց

այդ ալ չէ ամենէն կարեւորը: Ամենէն կարեւորը, մտահոգութեան տեսակէտով, մեր ներկայ ժամանակն է, որ սկսած է առատ փուշ արտադրել ամէն մարդի մէջ եւ շատ քիչ ծաղիկ, այն ալ տժգոյն, թօշնած: Երկարառակութեան փուշի մէջ անհնար է ժպտիլ, անբարոյութեան փուշերու մէջ՝ անհնար, եկեղեցական, դպրոցական ու դրական փուշերու մէջ՝ անհնար: Ապրիլ 24-ի մը եւ չթուական թուականի մը մէջ չենք, ճիշդ է: Եւ այս՝, հարուստ ենք մասամբ, երկրին մէջ թէ արտասահմանի: Կը բաւէ՞ չնայելու համար, չտեսնելու համար, չմտահոգուելու համար: Ապրիլ 24-է մը առաջ վարդապետն սկսած է տեսնել ամէն ինչ: Ներումի եւ ներողամտութեան հարցերով դրադիլ ամէն սխալէ առաջ եւ սխալէ ետք: Գէշ բանի մը դէմ ժպիտ սկսած է տակել, դաւակներս, թէ իրականութիւն, թէ իրատեսութեան եւ խելքի հրաւեր, թէ յոյսերու ճամբայ մը սրոնող անձկութիւն:

Յայտնեմ այսուհանդերձ, որ այս թուղթին ոգին ժխտական չէ, դրական է: Այդ ոգին կը մերժէ այն որ ինքնիր նուազագոյնն է միայն, կ'ընդունի այն որ ինքնիր կարելիութեան առաւելագոյնն է: Նուազագոյն բան մը սխալ բան մըն է կարծես, դրեթէ սուտ բան մը: Առաւելագոյնն է ճիշդը, ճշմարիտը: Ծով մը ջուրի մէջ շաքարի կտոր մը շաքար է թէեւ, բայց անքաղցր շաքար մը, կարծես սուտ: Եւ մեր ներկայի դառն ծովուն մէջ անշուշտ որ կան շաքարի փոքր կտորներ, բայց ո՛ւր է քաղցրութիւնը անոնց: Հարկ կա՞յ ըսելու որ հասարակական շաքարի մեր զլխաւոր ներկայացուցիչները մեռած են այսօր, ծերացած կամ որեւէ ձեւով չքացած հրապարակէն: Քիչեր կան եւ անոնց ունեցած շաքարը բաւարար չէ: Այս թուղթը նոր սերունդին կը դիմէ ատոր համար. — ձեզի՛:

Կեանքը սկսած է դիտել ոչ թէ միջին, այլ բարձր կէտէ մը, քանի որ քաղաքակրթութիւնը իր բարձր կարելիութիւններուն մէջ է այսօր: Հին դրամներն ու հին դէնքերը մէկդի: Անցաւ անոնց ժամանակը: Հոգեկան նոր դրամագլուխ մը եւ նոր դէնք սկսած են մեղի: Ուշադրութիւն. ոչ թէ մենք, այլ դուք. պիտի դորժածէք երկուքն ալ: Ուշադրութիւն դարձեալ, որ ութ ինը սերունդ, տասը սերունդ, վրայէ վրայ չդորժածէ նոյն դրամը եւ նոյն դէնքը: Լաւ չէ բնաւ: Ու լաւ չէ երբեք որ խիոյն փոխուին, սերունդ մը վերջ, երկու սերունդ վերջ: Շուտ փոխուելու պարագային, սերունդները կը զըրկուին քաջերէ, հերոսներէ, սքանչելի նահատակներէ եւ հոգեպէս մեծահարուստ անհատներէ: Միւս կողմէ, չես դիտեր երբ եւ ինչո՞ւ երկար ատեն շրջաբերութեան դրուած նիւթական ու բարոյա-

կան որեւէ դրամ, ի դուր եւ ի վնաս հանրութեան մէջտեղ կը բերէ հետզհետէ անտանելի չքաւորներ, անհանդուրժելի վաշխաւորներ, սակարանային սէր, խաչ ու սեւ արկածախնդրութիւն: Կը բերէ մէջտեղ բազում դողութիւն, բազում աւաղակութիւն, բազում նենդութիւն: Այո՛, նիւթական եւ բարոյական որեւէ դրամ, որեւէ ստակ, որեւէ արծաթ, սկիզբը եւ որոշ ատեն մը՝ օգնելու կոչուած է եւ կ'օգնէ մարդկային յարարերութեանց ներդաշնակութեան: Բայց երբ հիննայ՝ խաղ ու նենդութիւն կը սկսի խաղալ ինքնիր բարձր կոչումին դէմ, ինքնիր նուիրական առաքելութեան դէմ: Եղած բոլոր սէրերը կը խանդարէ, իրադործուած բոլոր ներդաշնակութիւնները կ'աւրէ, հաւասարակշռութիւնը կը խախտէ: Նոյնն է նմանապէս նոր եւ հին ղէնքին, հինցած ղէնքին սլարադան: Հինցած ղէնք մը չստեղծեր հերոս, չստեղծեր քաջամարտիկ զինուոր, սքանչելի նահատակ: Կը ոտեղծէ տիպարը զինեալ վախկոտի մը, զինեալ դասալիքի մը, զինեալ մատնիչի մը: Տկարներու տիպարներ: Իսկ որեւէ ձեւով տկար մարդիկ վտանգաւոր եղած են ասկէ առաջ միշտ, վտանգաւոր պիտի ըլլան ասկէ վերջ միշտ: Նոր դրամն ու նոր ղէնքը, այսպէս, կրնան վերստեղծել ազդ. մը, մարդկութիւնը: Երբոր հիննան չատ՝ կրնան քանդել: Զգո՛յշ: Պէտք է վերածուել այն ատեն նորը, հոգ չէ թէ նոյն մետաղներով: Սիրոյ եւ ներդաշնակութեան մետաղներով: Անպայման հալեցնելով զանոնք հաւատքին, կամքին ու Ազատութեան խոչալին բարձրահոգներուն մէջ:

* * *

Եւ անշուշտ որ դուք ձեր կեանքը պիտի ապրիք եւ ոչ թէ մեր: Պիտի չապրիք Հայկ Նահապետին կեանքը, Ուրարտացիներուն կամ Սուրարիներուն կեանքը:

Իմ թուղթիս մէջ նման տխմարութիւն մի տեսնէք, ի՞նչով կ'ըլլաք: Բայց ես կ'ուզեմ, որ օրուան մէջ քանի մը սլաքիկ վայրկեան յատկացնէք ազդին եւ հանուր մարդկութեան անցեալին: Մենք կեանքը ապրելու փորձ մը կատարած ենք, ըսենք՝ դրած ենք շարադրութիւն մը իւրաքանչիւրս, մասնակցած քննութեան մը եւ մեռած: Չէ՞ որ ապագան քննիչն է անցեալին, չէ՞ որ զաւակները հակառակորդական քննիչներն են իրենց հայրերուն: Մնանք ձեզ, մեծցուցինք եւ դաստիարակեցինք. իրականութեան մէջ սակայն մենք էինք աշակերտը. եւ մեր մահէն ետք, դուք էք որ պիտի նստեցնէք մեր ուրուականները աշակերտական սեղաններու վրայ, պիտի կա-

տարէք սրբազրութիւնը մեր կեանքին: Բայց չմոռնաք բնաւ որ հաշ-
ուառու էք մեղմէ եւ հաշուետու ուրիշ սերունդի մը: Այսպէս է
կեանքը: Եւ բոլոր ներկայ կոչուած ժամանակներուն մէջ կայ գրաւ-
եալ դօտի մը անցեալին կողմէ: Բոլոր ձայներուն մէջ հին ձայնի
երանդ մը կայ, բոլոր նայուածքներուն մէջ հին նայուածքի շող մը:
Անշարժ չէ անցեալը. տենդագին դործունէութեան մէջ է յաճախ:
Հսկայական բոցեր կան հոն, որոնց լոյսն ու ջերմութիւնը անխու-
սափելի են որեւէ ներկայ ժամանակի համար: Այդ բոցերը իրենց
լոյսով եւ ջերմութեամբ՝ արարք են, դէմք են, ուսմունք եւ չմեռնող
հոգի: Բնաւ չհինցող դոյութիւն: Ժամանակին շղթաները փշրող
ապստամբութիւն:

Դուք ձե՛ր կեանքը պիտի ապրիք: Բայց ուղէք խի խղել ամէն
կապ անցեալին հետ՝ պիտի չկրնաք: Այսուհանդերձ փորձ մը կա-
տարելը, դէ՛ չէ: Աւելցուցած կ'ըլլաք ձեր իմաստութիւնը:

* * *

Ոչ, իր նպատակին մէջ ժխտական թուղթ մը չէ ասիկա, դրա-
կան է: Աղա՛տ թուղթ մըն է աւելի ճիշդ, մտածումի ազատ դիր մը:

Եղած եմ կեանքին դէմ տեւաբար տրտնջացող մը: Դժգոհու-
թիւնս կեանքին դէմ կու դայ հին թուականներէ, մանկութեանս
տարիներէն: Աշխարհը ուղած եմ տեսնել միշտ տարբեր, աղուոր եւ
արդար: Բարութեամբ, զխտակցութեամբ եւ բանաստեղծութեամբ
լեցուն: Միշտ բարձր եւ արարչական՝ քան իրականութեան իր
տուեալ պահը: Երբ դտած եմ զինք հակառակ ու չոր իրողութիւն-
ներու մէջ, ուղած եմ հաշտուիլ երբեմն կենսարաշխումի իր արտա-
ռոց թուարանութեան հետ, այլանդակ փիլիսոփայութեան հետ:
Չեմ կրցած: Իր բոլոր դործողութիւնները թուած են ինծի սխալ,
անհեթեթ, քմահաճ: Արդարութիւնն ու տրամաբանութիւնը հեր-
քող: Չարութեան դոյութիւնը զայրացուցած է զիս պղտիկուց: Հա-
րուստ իմացականութիւն մը եւ ճոխ, անսպառ բնութիւն մը ինչո՞ւ
ա՛յս կեանքը ստեղծէին եւ ոչ աւելի լաւ կեանք մը:

Ու եղած եմ դժգոհ մարդ՝ կեանքիս բոլոր երեսներուն վրայ:
Դժգոհ՝ որպէս ընտանիքի տէր: Դժգոհ՝ որպէս զաւակ, որպէս եղ-
բայր, որպէս ընկեր: Դժգոհ՝ որպէս ուսուցիչ, որպէս դրող: Եւ այլն:

Դժգոհութիւնս չեմ ծածկած: Դժբախտութիւնս ծածկանուն-
ներով չեմ ներկայացուցած միշտ հանրութեան: Երբորդ դէմքը
ցարդ քիչ է եղած քովս: Ըսած եմ — Ես այսպէս եմ: Եւ ամէն բանի
կէսը արդէն նկարուած է դէմքիս վրայ՝ որպէս խոհ, խորշոմ, խըս-

տութիւն, խոթոռութիւն, տխրութիւն: Եւ կը խորհիմ հիմա, որ լաւ կերպը իմ կերպս չէ եղած ցարդ եւ չէ նաեւ այս պահուս: Ուշադրութիւն ըրէք ուստի. որեւէ դժբախտութեան պատմութիւնը ընելու համար, ոչ թէ դուք ձեր, այլ ուրիշ անձի մը, ուրիշ ենթակայի մը բերանը ընտրեցէք: Ուրիշին բերանը միշտ աւելի համոզիչ է մեր դատին համար քան մեր բերանը: Ուրիշին դժբախտութեան եւ բերնին մէջ աւելի պերճախօս կը դառնանք:

Ըսած եմ որ այս թուղթին մէջ դուք պիտի հանդիպիք կարգ մը թերութիւններու: Ծնողական եւ ապա ուսուցչական թերութիւն մը համարեցէք կրկնութիւններս եւ, եթէ կրնաք, ներող եղէք: Մի՛ վարուիք ընթերցողի պէս, արուեստի չոր քննադատի պէս: Պիտի փափաքէի, ընդհակառակն, որ ընթերցողներ եթէ ըլլան ուրիշ, վարուին դաւիլի պէս, ընտանիքի անդամի պէս: Կարդացուելիքը քերթուած մը չէ, յէպ մը չէ, թատերդութիւն մը չէ: Հօր մը սրտին անկեղծ խօսքն է, քանի մը նիւթի շուրջ: Պիտի չվիրաւորուիմ, եթէ նոյնիսկ ըրածս նկատէք կարգ մը նիւթերու շուրջ շատախօսութիւն միայն: Շատ խօսիլը թող հայրերուն թերութիւնը ըլլայ: Անոնց մեծ փափաքներէն փոքր մաս մը կատարելը դոնէ, թող ըլլայ դաւաններուն պարտականութիւնը: Որչափ ալ բան ըսուի ձեզի, որչափ ալ պերճախօս կերպով ըսուի, ըսուի զօրեղադոյն տրամաբանութեամբ եւ թափով՝ նոյնն է դրեթէ: Դուք պիտի ծծէք անշուշտ ձեր ժամանակին հիւթը, պիտի աճիք առաւել կամ նուազ չափով, համաձայն ձեր ժամանակի պայմաններէն ստանալիք կենսաւիշի քանակին ու որակին: Պիտի ըլլաք ձե՛ր օրերուն պտուղը, ենթակայ շատ անդամ ձե՛ր օրերու կարգախօսին: Մենք, ծնողքներս, հոս ենք եւ դուք, դաւաններդ, հո՛ն: Իսկ ժամանակի «հոս»ին եւ «հոն»ին մէջ անշուշտ որ տարբերութիւն մը պիտի ըլլայ: Կան այսուհանդերձ արժէքներ, որոնք անցեալին պատկանելով մէկտեղ, յուշ չեն, յիշատակ չեն: Հրամա՛ն են: Ներկայի ձայն մը միշտ, որուն աղատ ես չենթարկուիլ որպէս անհատ, աղղ կամ մարդկութիւն, վնասելու, եւ մերթ եւս կորսուելու դնով սակայն: Յաւիտենական արժէքներ կան, կեանքի երբեք չնուաղող մշտնջենական որակներ՝ որոնք մարդկութեան հետ ծնած են եւ պիտի մեռնին մարդկութեան հետ միայն: Մեր արիւնին չափ պէտք են մեղի, օդին ու լոյսին պէս անհրաժեշտ:

* * *

Կեանքիս մէջ ամենէն շատ լսած խօսքերէս մէկը եղած է:

«Ժխտական ես, ժխտական տիպարներ էք դժբախտաբար կարգ մը դրողներ» :

Այս թուղթին առիթով, կրնաք դուք եւս այդպէս մտածել : Ձեմ ուղեր : Եւ ատոր համար կը կրկնեմ նորէն, թէ դրական են այս էջերուն նպատակը ե ողին : Ժխտական բառերու ետին՝ սէր դրած եմ, զաւակնե՛րս : Ի՛նչ կիզող իրողութիւն՝ այսպէս, ունենալ սիրտ մը ե անոր խօսքը խեղաթիւրող շրթներ : Գրեթէ այդպէս է իմ պարապս, բաւական ատենէ ի վեր : Շրթներս թշնամի թարգմաններն են յաճախ սրտիս : Այդպէս ըրած է՝ զիս իմ անձնական կեանքս, ըրած են զիս այդպէս՝ հայուն ներկան, հանուր մարդկութեան ներկան : Թուղթս կարդալով պիտի զգա՞ք ատիկա . կ'ուղե՛մ որ զգաք : Արդէն իմ սերունդիս բախտը տարրեր եւ տարօրինակ եղաւ, ոճը տարրեր եւ տարօրինակ : Կրակով սառ արտադրելու եւ սառոյցով ջուր եռացնելու նման բան մը եղաւ ան : Արտառոց կեանք մը ամբողջ, բախտ մը ամբողջ, ոճ մը ամբողջ : Մեզ դատող ու վիրաւորող մարդիկ հարկ չտեսան բնաւ մեզ դատելէ ու անուանարկելէ առաջ՝ մտածել, թափանցել, հասկնա՛լ : Բայց ատիկա խնդիր մը չէ այլեւս . ժամանակը քալած է արդէն, ու սերունդը կաղմուած՝ այսպէս կամ այնպէս :

Անձկութենէ եւ սէրէ դատ, խենթութիւն է ուրիշ բան աւանել այս բիւրաւոր տողերուն մէջ : Մի՛ փնտռէք ի դուր, մի՛ յողնիք երկար, մի՛ չարանաք բնաւ : Նախադասութիւններուս արիւնը մաքուր արիւն մըն է, հաւատացէ՛ք : Անոնց աղին մէջ տիղմ չկայ : Ոչ մէկ սատկած բան կայ հոն : Ատելութեան ոչ մէկ մամուռ անոնց աղին շուրջ : Հաշիւներու նեխած վէրքէ մը չի ծորիր խօսքերուս աղին, ոչ ալ դառնութեան մը անկարելի մէկ սպիացումէն : Կը ծորի տարօրինակ եւ անսպառ սէրէ մը : Բարձրագոյն Հայութեան մը թի տեսիլքին առջեւ տեւաբար հսկում կատարող եւ պաշտամունքի հաղար մոմ վառող անձկալից սէրէ մը : Այդ սէրը, զաւակներս, իր տեսիլքին վրայ բիծ չ'ընդունիր, արատներէ կը սաբսափի : Կրնայ հաւաստի աղմուկ մը ահազնադողող փլուզումի ձայն հանել իր մէջ . թէ եւ ներկայի աղմուկը ազդային իրար զարնուող տաղնապներու շատ մեծ աղմուկ մըն է, ճակատադրական քայքայումի ձայն մը՝ եթէ առաջը չ'առնուի : Եթէ չխորհի ամէն հայ : Եթէ անձնական շահեր չկոխկռտէ :

Կրնաք շատ բան մտածել իմ մասիս, շատ բան կարծել, բայց չե՞մ անդրադարձած կարծէք, չե՞մ ըսած ինքզինքիս .

— Ե՞րբ, ե՞րբ վերջապէս պիտի դրես պայծառ գիրք մը քու

աղղիզ մասին: Անոր մարդոց, անոր արժէքներուն, անոր բոլոր հաստատութիւններու մասին: Լաւ, դէշ կամ յոռեղոյն՝ հայր կախարդուած է իր հայութեամբ: Հայր իր աղղին հանդէպ մաղնիսացած մըն է: Թող հիանայ, թող դայրանայ. թող խօսի լաւ, թող խօսի դէշ՝ յափշտակուած մըն է ի վերջոյ, իր աղղին այս ու այն կողմով կրօնացուած մը: Ե՞րբ, ե՞րբ պիտի դրուի այս ժողովուրդի մասին պայծառ դիրք մը, կրակներու այրող մաքրութեամբ մատեն մը:

Պիտի դրուի, դաւակներս, կը դրուի: Ի՞մ սերունդս կը դրէ, ձե՞րը, ուրի՞շ մը՝ փոյթ չէ: Ձի՛ դրուիր սակայն, եթէ հայ կրօնաւորի մը հանդիպած ատեն չմտածես իսկոյն.— Այսպէ՛ս էր ահա Նազովրեցին, այսպէ՛ս էր Լուսաւորիչը Հայոց, Ներսէսը մեծ: Ձի՛ դրուիր՝ եթէ ուսուցիչի մը հանդիպած ատեն չշուարիս յաճախ եւ շուարած՝ չկանչես ետեւէն.— Մեսրո՛պ վարդապետ, Մեսրո՛պ վարդապետ, Վաղարշապատէն Լիբանան դուն բարի՛ եկար, Ոսկեդարէն քսաներորդ դար դուն բարի՛ եկար: Ձի՛ դրուիր պայծառ դիրք՝ եթէ դորժիչն ու յեղափոխականը չեն ամչնար Քրիստափոր մը չըլլալնուն, եթէ Փետայիներու կարծր դպրոցին վկայականը չունին իրենց ծոցին մէջ: Եթէ խելքով տեղ մը չեն նուաճած: Եթէ մատնիչներ չե՛ն ահաբեկած: Եթէ կրնա՛ն քնանալ, երբ բռնութիւն ու բռնակալ կայ տակաւին: Եթէ պղտիկ չա՛ մը դիզելէ ետք կրնա՛ն աչքերուդ մէջ շիտակ նայիլ:

Ու բնաւ չի դրուիր պայծառ դիրք, ու չի դրուիր ոչ մէկ տող, եթէ բոլոր դրողներուն մէջէն հա՛յ դրողը մանաւանդ՝ անհանդարտ ու խոր խղճմտանք մը չէ շարունակ: Եթէ լոյսին ու ճշմարտութեան դրադիրը չէ ան: Եթէ արեւին քարտուղարը չէ մինչեւ մահ: Եթէ վախին ու կեղծիքին կալանաւորն է ան եւ չէ՛ իշխանը քաջութեան, իշխանը կեանքի՛ն:

Պրոմէթէոսեան ոճով ապրող աղղ մը եղած ենք. ո՞ւր են այսօրուան մեր Պրոմէթէոսները, ո՛ւր են մեր մարդարէները, մեր անհո՛ւն տիպարները:

* * *

Եթէ կարեւոր հարցեր մոռցուած են, կը խնդրեմ ներողամիտ ըլլալ: Աւելի ճիշդ, չեմ ուղեր որ կարեւոր քանի մը հարցեր մոռցուած չըլլա՛ն հոս: Անոնք պիտի դրդեն զիս դրելու դիրքս, անդրադառնալու իրենց մասին: Գիտեն, կեանքին մեծ հարցերը, որ կասկած եմ իրենց ամբողջութեամբ ու ջերմութեամբ: Հա՛յր եմ: —

Տունը զաւակներ ունիմ : Ուսուցի՛չ եմ : — Դպրոցը ունիմ աւելի
բաղմաթիւ զաւակներ : Գրող եմ : — Ու զաւակներս կը բաղմանան
հետեւաբար անհամեմատ կերպով : Եւ դեռ զաւակն եմ իմ կարգիս
մեծ խնդիրներու առջեւ դնող զփախտ ժողովուրդի մը : Ու եթէ
մոռնամ, մոռնա՛մ այս բոլորը, կրնա՞մ սակայն մոռնալ նաեւ որ ես
հանուր մարդկութեան մէջ մարդ մըն եմ, քսաներորդ դարու իմա-
ցականութեան մէկ մասնիկը, հիւլէ՛ն, որուն հոգին անհանդարտ է
այսօր, կատարեալ անձկութեան մը մէջ, ստեղծուած քաղաքակըր-
թութեան անելին առջեւ : Մասնիկ մը, հիւլէ՛ մը՝ Չարին, Սխալին,
Սուտին կարելիութեան դէմ : Բոլորին հարցումները շատ են, այս
աստիճան երբեք չզօրացած դիտութեան ուղղուած, եւ բոլորին դը-
տած պատասխանը քիչ է : Իմս ալ, թանկագի՛ն զաւակներս, չի
կրնար ըլլալ շատ :

Թուղթս կը վերջանայ հոս : Բայց նամակի մը ճակատադիրը , որչափ ալ երկար ըլլայ այդ նամակը , կարծես պոչ մը ունենալն է , յետ-դրութիւն մը միշտ , որ կամ մոռցուած շատ կարեւոր խնդիր մըն է , կամ ալ մութ մնացած կէտի մը պարզաբանումը : Ընելիքս այս վերջինն է , որպէս յետ-դրութիւն :

Աղջիկս , այս երկար թուղթը կարդալէ ետք , պիտի նկատես անշուշտ , որ ուղղակի եւ միայն քեզի վերաբերող երկու տող դիր կայ կամ չկայ հոն : Եղբօրդ շատ կայ : Մանչ սերունդին ուղղուած դրութիւն մըն է կարծես , ծայրէ ծայր : Իրաւունքիդ մէջ ես , որոշ չափով մը : Թուղթը աւարտած է ահա , եւ ես կը մտածեմ այդ մասին : Աւրե՞մ բոլորը , փոխե՞մ : Ո՛չ , պէտք չունիմ : Այսպէս աւելի լաւ է : Երկու հիմնական պատճառներ ունիմ այս թերացումիս համար , եթէ թերացում պիտի նկատուի եղածը :

Առաջին պատճառ : —

Սօսքերս անջատաբար չուղղեցի իւրաքանչիւրիդ , որովհետեւ արծարծուած բարոյական հարցերն ու սերունդներուն հոգեկան խանգաւառութիւնը կը պատկանին մարդկային երկու սեռերուն հաւասարապէս , արական թէ իգական : Սէրը , հաւատքը եւ յոյսի բոլոր բաները , ինչպէս եւ ասոնց հակառակ իրողութիւնները , որոնց մասին խօսուած է թուղթիս մէջ՝ սեփականութիւնը չեն նըկատուած լոկ այր մարդոց : Ընտանիքը , աղդը , հայ տարադրութիւնը , համա՛յն մարդկութիւնը՝ որչափ տղուն նոյնչափ եւ աղջկան կեանքին կապուած իրողութիւններ են : Մենաշնորհ մտահոգութիւններ չեն այլեւս : Հարցերուն մօտենալու , անոնցմով տաղնապելու արական եւ իգական առանձին ոճեր կան շատ շատ : Իրաւունքի հարցը ըստ իս ընդհանուր է սակայն : Հետեւաբար երբ չառանձնացուցի այս նիւթերը եւ չյատկացուցի միայն եղբօրդ , կը նշանակէ թէ կ'ու-

դէի առով հասկցնել որ անոնց մասին ըստածը կը վերաբերի նաեւ աղջիկներուն, կիներուն, իգական սերունդին: Կեանքը երկու սեռինն է հաւասարապէս, եւ նամակիս այսկերպ շարադրութիւնը՝ տեղափոխութիւն չաւարտուի, միակ վերապահութեամբ մը սակայն: Այսպէս: —

Իգական սեռը անհատական թէ հաւաքական կեանքի իր կշիռով հաւասար է մարդուն: Գերակշռութեան հարց չկայ: Կայ սակայն մարդերու հարց մը, աշխատանքի բաժանման հարց մը. իրաւունքներու եւ պարտականութեանց բաշխում մը: Հաւասարութիւնը սեռերու մէջ պէտք չէ ընդունուի որպէս մարդերու նոյնութիւն մը, աշխատանքի եւ դործատեղիի նոյնութիւն մը: Խառնակութիւն կը ստեղծուի, ինչպէս որ կայ: Ընկերային ծանր տխրութիւն մը կը ստեղծուի, ինչպէս որ կայ: Կը ստեղծուի ընտանեկան ու հասարակական բարքերու մռայլութիւն մը, ինչպէս որ կա՛յ արդէն:

Համաձայն չեմ, որ դուն իրաւունք ունենաս, աղջիկ, ընելու բոլոր այն բաները, որ եղբայրդ վաղը իրաւունք կամ պարտականութիւն պիտի ունենայ ընելու: Նոյն մեծ նպատակներուն իրադործման պիտի ձգտիք, — դուն իգական սեռի պատշաճ ճամբով մը սակայն, ան՝ այր մարդու: Աշխատող Գեղեցկութիւնը պիտի ըլլաս դուն ընտանիքիդ մէջ, աշխատող Գեղեցկութիւնը աղդիդ մէջ, մարդկութեան մէջ: Եղբայրդ պիտի ըլլայ այդ բոլորին մէջ աշխատող Ուժը: Ոչ աղջիկ մը գեղեցիկ կ'ըլլայ, ե ոչ ալ տղայ մը ուժեղ՝ եթէ չունենան սակայն բանականութիւն ու բարոյական:

Ըսէ ինծի համար՝ հին, հնազանդ: Խնդիր չէ: Տարակարծութիւններու ատեն ըստած նման բառեր անբովանդակ բառեր են: Ըստ իս, երբ աղջիկ եւ կին մասնադիտութիւններու մէջ մտան, երբ մտան վաճառատուններու եւ աշխատանքի գրասենեակներու մէջ, ահադին բաներ փլան ընկերային կեանքէն ներս, հողիններու մէջ: Տակնուժրայ եղաւ աշխարհի տնտեսական կառոյցը, հողեկան կառոյցը, բարոյական եւ ընկերային կառոյցը: Հիմա աւելի երջանիկ չենք, աւելի հարուստ չենք: Տղայ թէ աղջիկ՝ աւելի՛ դժբախտ են. այր թէ կին՝ աւելի՛ դժբախտ: Հաւատք եւ հողի, գեղեցկութիւն ու երազ պահելու համար էր ձեր նուիրական դոյութիւնը կեանքին մէջ, մայրանալու անհրաժեշտութենէն ետք միւս ամենէն կարեւոր անհրաժեշտութիւնը: Մանչ մը արական ընաղդ մըն է, արական արարք մը եւ ապա ընկերային պարտադրանքով միայն՝ նաեւ հայր մը: Աղջիկ մը իգական ընաղդ է եւ բնութեան պարտադրանքով մայր: Հօր սէրը հանդէպ դաւկին ընկերային յատակ մը ունի եւ մեծ

մասամբ արդիւնք է իրենց համակեցութեան: Մօր սէրը ծննդական պատճառէ յառաջ կու գայ առաւելարար եւ ատուլ աւելի անմիջական է, աւելի անխառն եւ հզօր:

Ձեր սեռին կեանքը, աղջիկս, հեռացած է այսօր հաւատքէ, հողիէ, գեղեցկութենէ, մայրական հաւատարմութենէ, ամուսնական ներդաշնակութենէ: Նուազագոյնի իջած է մայրական ծառայութիւնը. առաւելագոյն աստիճանի մը հասած՝ ազատ կենցաղի ձգտումը: Սիրել այր մարդուն կեանքի ոճը: Ընդօրինակել դայն կէտ առ կէտ: Հագնիլ տարատ, ունենալ այր մարդու կեցուածք, բիրտ շարժումներ, խիստ յօնքեր, խիստ ձայն: Մեղի համար բնական են ատոնք, ձեզի համար՝ ղինուորագրութիւն, ղինուորական մարզանք, մարտականութեան ակորժակ: Այր մարդու նմանիլ ուղելով, չէք անդրադառնար որ կերպարանքը կ'առնէք շատ անդամ ծիծաղելի գափիթէններու, ածիլուելու ատեն մորթը կտրած եւ ջղային դարձած քօլօնէլներու, դասարանին հակակշիռը կորսնցուցած խոժոռ մանկավարժներու: Արուեստը կը նմանցնէր ձեզ հրեշտակի, ձեր սիրահարը կը կոչէր ձեզ «հրեշտակ», հիմա թող արուեստը ղինուորի⁹ նմանցնէ ձեզ, թող ձեր սիրածը «գափիթե⁹նս» անուանէ:

Համաձայն չեմ բնաւ ձեր սեռին հաւասարամոլութեան: Չափազանցութիւն մը եւ թիւրիմացութիւն կայ հաւասարութեան ըմբռնումի ոգիին շուրջ: Իսկ այսօրուան ձեր ըրածը կեանքի ընդարձակ ոճագողութիւն մըն է: Այր մարդը յաճախ տունէն դուրս ըլլալով, կ'ենթարկէք ձեզ եւս տնային արտագաղթի, մայրական կամաւոր եւ աններելի տարագրութեան մը՝ դէպի դրամ եւ մարմնական հաճոյք:

Մեծ ստիպողութիւններն են որ պիտի մօտեցնեն քեզ դրամին, եւ ոչ թէ մարմնական յանցապարտ հաճոյքները: Դուն ծնած ես եւ կը մեծնաս ընտանիքի համար, հայրենիքի մը համար, մարդկութեան մը համար: Չես ծնած եւ չես մեծնար վասն փողոցի, վասն կապելայի, վասն անասնութեան:

Այր մարդն է հաւատք ու երազ ստեղծողը: Նաեւ դաւակ ստեղծողը: Բայց այս բոլորը պահողը, գեղեցկացնողն ու փոխանցողը կի'նն է:

Չոր իրականութեան պէտք չէ խառնուիք, կամ պիտի խառնուիք միայն նուազագոյն չափով մը, անխուսափելի ստիպողութեան մը ներքեւ: Փողոցը, շուկան, հրապարակը, խորհրդարանն ու դատարանը այր մարդուն տեղն են եւ ոչ թէ կնոջ: Քրտինքով պէտք է

շահուի կեանքին հացը եւ ոչ թէ գեղեցկութեան վաճառումով, մարմնական հեշտանքներու ստորին առեւտուրով մը: Հացին կռուանը ճիգը պէտք է ըլլայ եւ ոչ թէ գեղեցկութեան անբարոյ շահարկումը:

Այսօր, կերուած հացին մէջ դոր կիները շահած են, շատ անգամ քովի մնալի եւ անպատկառ դիրքեր խառնումներու հոտ կայ, ինչպէս սուտի եւ խարերայութեան հոտ կայ յաճախ, այրերու շահած հացին մէջ: Մարդու արժանապատուութեան նողկանք աղդող հոտեր են երկուքն ալ: Իսկ ձեր սեռին պահանջած նոյնամարդ հաւասարութիւնը այրերուն հետ, պիտի չնուազեցնէ անոնց ստախօսութիւնը, պիտի աւելցնէ դայն: Ստեղծուած մրցումէն յաղթական դալու համար, կամ չկորսուելու համար որպէս դործող էակ կեանքի նիւթական անապահովութեան մէջ՝ այրը այսուհետեւ աւելի մեծ խարդախ մը պիտի ըլլայ, եւ կինը՝ մեծաքանակ ինքնավաճառ մը: Շատ քաղցր չէր արդէն մարդուն երէկուան հացը: Այսօրուանը «դառն» է: Վաղուանը այս ընթացքով կրնայ դառնադոյն ըլլալ, — լեղի՛, թունաւո՛ր: Հրապարակային սուտով եւ մարմնական գեղեցկութեան հրապարակային աճուրդով շահուած հաց մը: Այր եւ կնոջ կողմէ, գիտակցարար կամ ոչ, կը հրահրուի մարդկային բարոյական ուժերուն նահանջը: Պէտք է դէմ կենալ նման անօրինակ տեղատուութեան մը. դէմ՝ ընկերային կեանքը վտանգող դորութիւններու: Պէտք է բարձրանալ հասարակ գիտակցութենէ մը վեր եւ պատասխանատուութիւններ ստանձնել, զոհողութիւններ ընդունիլ:

Այսուհանդերձ, կ'ընդունիմ որ կրնան սխալներ ըլլալ դատումներու մէջ, ինչպէս ամէն դատումի: Ընդհանուրին վերաբերող հարցերուն մէջ պէտք չէ բացարձակ ըլլալ, կ'ընդունիմ: Ու կը զգամ նաեւ, որ ծայրագոյն խոհեմութիւն մը հարկաւոր է այս հարցերուն ուսումնասիրութեան եւ լուծման ատեն: Հապճեպ մտածում մը վտանգաւոր է իբրեւ մոլեռանդութեան նշան: Իսկ մոլեռանդութիւնը կրնայ հարցերուն վայրկեանական ճշմարտութիւն մը տալ, այլ ոչ երկարատեւ: Զօրաւոր բռնկում մըն է ան շատ շատ, որուն շուտով կը յաջորդէ նախկին խաւարը: Մարդուն պէտք եղածը՝ բռնկումէն աւելի մաքուր լոյսն է, խաղաղ, ջինջ, յաւիտենական:

* * *

Թերացումիս երկրորդ հիմնական պատճառը տարօրինակ վախ մըն է, կնոջ հոգեբանութիւն ըստած անտարազելի իրողութենէն:

Ես կինն էակինն հողինն չեմ ճանչցած : Այդպէս թուած է ինծի միշտ : Ու կարծած եմ շարունակ , թէ ճանչցած բաներուս մէջ նուազագոյն չափով ծանօթ բանն է ան ինծի համար : Դեռ աւելին : Չեմ հանդիպած տեղ մը հեղինակի մը կամ ուրիշ մէկու մը՝ որ ճանչցած ըլլայ կնոջ հողինն նոյնքան որքան այր մարդուն հողինն : Հրաժարած եմ հետեւարար (եւ բաւական կանուխէն) հետադասելէ կնոջ ներաշխարհը , ճակատագրական զլխապտոյտի մը չենթարկուելու համար : Խորութիւններ լիջնելէ չեմ քաշուիր , կրնամ լիջնել : Կը սիրեմ այդ դործը , եւ հաստատած եմ մէջս խորութիւններու այդ դորաւոր մըդումը : Գլուխս անկումի չի դիմանար սակայն անդունդն ի վար , եւ բնազդաբար կը վախնամ լարիւրինթոսներու խեղդիչ մթնոլորտէն , հոն տարածուող թունաւոր դիշերէն : Իսկ կնոջ հողինն ոչ թէ էջք թոյլատրող , այլ անկում պատճառող խորութիւն մը թուած է ինծի յաճախ : Կրնայ կեանքին ամենէն ահաւոր անդունդը ըլլալ ան , ամենէն աւելի օձապտոյտ եւ մոլորեցուցիչ լարիւրինթոսը , զգացումներու անհուն , անսպառ , լիօրէն դիշերապատ բաւիղը :

Չկարծեա սակայն , աղջիկս , թէ բնաւ չէ պատահած որ մտածեմ կիներու հողի մասին : Մտածած եմ երբեմն , ինչպէս մտածած եմ Աստուծոյ հողերանութեան մասին , երբեմն : Անմտածելի բաներու մասին իսկ կը մտածէ մարդ . . . երբեմն : Մանաւանդ երբ դրող է , երբ թեթեւ դրօսանքներու դպիր մը չէ միայն : Չէ՞ որ , աղջիկս , մարդիկ կան , կեանքի հարցեր կան , ներկայի եւ ապագայի խնդիրներ կան :

Արդ , եղած են պահեր , երբ եզրակացուցած եմ կիներուն համար , թէ անոնք հողի չունին : Մարմին են միայն , նիւթ : Չարութիւն , տարօրինակութիւն եւ նիւթ : Յմահ զարտուղութիւն , ցմահ նիւթ : Կեանքին մէջ դէշ հով մը : Այր մարդը քայքայելու համար զրկուած դաւադիր չունի մը :

Այո՛ , այդպէս մտածած եմ : Այր մարդու մէկ կրամ նիւթին դիմաց , կինը անհաշուելիօրէն աւելի նիւթ է , անհաշուելիօրէն աւելի չորութիւն , անհաշուելիօրէն աւելի կարծրութիւն : Քարի պէս նիւթ : Սեւ հանքածուխի չափ սեւ նիւթ : Դեւերու ամբողջ մը : Օձերու ժահրաստան մը : Հակասութեանց եւ քմայքներու դժոխք մը :

Եւ եղած են ուրիշ պահեր , աւելի չա՛տ պահեր , երբ կինը թուած է ինծի կարծեա միայն հողի : Միայն հասկացողութիւն , դիտակցութիւն : Միայն սէր ու միայն հաւատարմութիւն : Զոհողութիւն : Երազ : Կեանքին դէմ սրապայտյղ քաջութիւն : Հրեշտակներն իսկ ամօթի մէջ ձգող խաղաղ ու խոր անմեղութիւն : Լո՛յս :

Այսպէս կամ այնպէս՝ աւելի կենսունակ է կինը: Կեանքը ինքզինք աւելի անո՛ր կը վստահի քան այր մարդուն, որուն պատահարի բնոյթ կու տայ արդի գիտութիւնը աւելի քան մնայունի բնոյթ: Սէրն ալ այդպէս է: Եւ կեանքին բոլոր մնայուն բաները այդպէս են: Իրենք զիրենք աւելի տնեցի, աւելի հարադատ եւ աւելի ապահով կը զգան կիներո՛ւ սրտին մէջ քան այրերու: Կը թուի թէ այր մարդը կեանքի էութիւն մը չէ կնոջ պէս, այլ կեանքի նըստատ մը միայն, յարուցիչ դեր մը կատարելու սահմանուած: Ճամբայ մը չէ ան, ճամբորդ մըն է աւելի: Մնացող մը չէ, այլ ուղեւոր մը միշտ: Եւ իր սէրերը, առհասարակ բոլոր զգացումները, կարճատեւ հանդիստի կայաններ կը թուին: Հանդիստը առնելէ ետք, իր գոյութեան պայմանը կը նետէ զինք դարձեալ ուղեւորութեան: Ուղեւորութիւն է եւ ոչ ճամբայ եւ ոչ ալ ճամբու որոշ հանդրուան, եւ ոչ ալ նպատակ: Կը կրէ սէր եւ ուրիշ զգացումներ: Բայց անոնց գիմաց ընդհանրապէս յատուկ անուն մը չկայ: Սերմանողի հոգեբանութիւն մըն է իրը: Մասնական չէ, համայնական է աւելի:

Կինը հակառակն է այս ամենուն: Բոլորովին կեանք է, ինըսուն առ հարիւր բնազդ: Նաեւ այդպէս թուած է ինծի: Աւելի զո՛ւտ սէր է, կեանքի աւելի զո՛ւտ ներկայացուցիչ քան այրը: Խախտւոր, կարծեմ՝ աւելի մենք ենք, զիւրազրդիւն ու անհաւատարիմը՝ մենք: Ըսած ենք կնոջ՝ յարափոփոխ, յեղյեղուկ, ծով: Մե՛նք աւելի այդպէս ենք, քան կիները: Մե՛նք աւելի պէտք ունինք հոգեկան սեւեռումի քան անոնք: Այսուհանդերձ, երկու կողմի անհաւատարմութիւններուն մէջ, տուեալ առիթով մը, մերինը աւելի արդարանալի կը տեսնեմ քան կիներունը: Որովհետեւ չեմ ուզեր որ ըսածներս իրենց բացարձակ իմաստով առնեն եւ հետեւցնես՝ թէ կիները միշտ հաւատարիմ են, եւ այրերը՝ միշտ անհաւատարիմ: Կեանքը տարադելի չէ եւ ամէն ինչով ենթակայ մարդկային մեր կիսկատար ըստնականութեան: Տարադելի է թերեւս ուրիշ բանով մը, որ մեր մէջ չկայ, չունի գոյութիւն:

Այր մարդուն մէջ սէրը եւ կիրքը նոյնչափ չեն խառնուած իրարու, չեն միաձուլուած, որչափ անոնք խառնուած, զրեթէ նոյնացած են կիներուն մէջ: Ըսել կ'ուզեմ, թէ այրը կրնայ կիրքի մը անձնատուր ըլլալ, բայց պահել նոյն ատեն սիրոյ զօրաւոր զգացում մը, տարրեր էակի մը հանդէպ: Կինը, ընդհակառակն, ի վիճակի չէ կամ զրեթէ ի վիճակի չէ՝ այդ երկու իրարու մօտ ապրումները անջատարար եւ իրենց անջատ ժամանակներուն մէջ ունենալու: Այս կէտին մէջ անոր հոգին նուազ ընդունակ կը թուի երանդի քան այր

Մարդունը: Կամ դոյն մըն է լրիւ դունաւորումով կամ դոյն մը չէ: Եթէ կիրք է՝ նաեւ նոյնչափ սէր է ան: Եւ եթէ սէր՝ նոյնչափ կիրք է նոյն ատեն: Կը հպատակի, երբ հասունցած են իր զգայարանները, մայրական զգացումին, որ սերտօրէն առնչուած է իր մէջ կիրքի հեշտանքին: Մայրանալու նախատրամադրութեամբ մըն է որ կը հանդիպի մարդուն: Այր մարդուն համար հայր դառնալը երկրորդական զգացում է մինչդեռ:

Թուած է ինծի դարձեալ (եւ հոս է որ ուզած եմ հրաժարիլ կնոջ հողիով դրաղելէ), որ հոն ուր Պիները պէտք է խելացի ըլլան՝ — չեն: Անխելք կոչուելու չափ միամիտ են: Կատարեալ ապուշութիւն մը կարծես: Հոն, ուր խորամանկ պէտք է ըլլան, — չեն: Հոն, ուր պէտք է քաջ եւ զոհուող ըլլան, — չեն: Ուր պէտք է անհոգի, լսեն, չըլլան անձնատուր՝ — կ'ըլլան, բոլորովին կոյրի պէս, բոլորովին խուլի պէս: Եւ ուր պէտք է դիմադրեն՝ անընկճելի դիմադրութիւն մը կը ցուցադրեն: Ուր պէտք է սիրեն՝ չեն սիրեր: Ուր պէտք է ատեն՝ պաշտելու աստիճան կը սիրեն: Եւ տակաւին հոն ուր պէտք է փախչին վտանգէն՝ կը մօտենան անոր, կ'ըլլան ան դիրկին մէջ: Կը հմայուին միշտ՝ նորէն, տարօրինակէն, ինքնատիպէն, օտարէն, նոյնիսկ խորթէն: Կ'ուզեն խուսափիլ շարունակ այր մարդուն տրամաբանութենէն, տկնկալութենէն, հաշիւներէն: Կը կարծես թէ կին մը այս բանը պիտի հաւնի: Չի՛ հաւնիր: Կարծես պիտի չհաւնի. հաւնած է: Եթէ հոս ես եւ կ'ուզես որ հոս ըլլայ՝ կը հեռանայ: Դո՛ւն հեռացիր՝ կը մօտենայ: Խաղն ու կնոջ հողին հաւասար են իրարու: Ու խաղ մըն է կինը՝ լոյսի, մութի, ջերմութեան: Ու խաղ մըն է՝ ընդմէջ ցնորքին եւ իրականութեան: Ընդմէջ հրեշտակին եւ սատանային: Ընդմէջ օձին եւ մարդուն:

Երբ պէտք ունիս հանդիստի՝ կ'անհանդստացնէ քեզ կինը: Եւ դա՞ր անհանդիստ՝ կը շռայլէ խնամք եւ հողածութիւն: Կ'ուզես որ լռէ՝ չի կրնար կամ չ'ուզեր: Հետեւաբար կը խօսի, կը խօսի, կը խօսի: Բայց պատահի որ ուզես խօսեցնել զինք՝ աւանդական եւ իրական այդ շատախօսը, որ կը կարծէիր թէ բնաւ լռել չի դիտեր, կը դառնայ իսկոյն մունջ: Քարէն ու դերեղմանէն ձայն կ'ելլէ, իրմէ ոչ: Այս ձեւով, կեանքին մէջ անակնկալն է կինը, մերթ ուրախ, սիրտաբար անակնկալ մը, մերթ ալ տխուր, մտահոգիչ անակնկալ մը:

Մարդը մեր մտածման եւ հաշիւներուն սպասուած պատասխանը համարելով առաւելաբար եւ կինը անոնց անակնկալ պատասխանը՝ կը դնեմ վերջակէտ այս յետ-զրկեան: Հայրդ ու մայրդ,

Ճահողան ցուրտ օրէ մը ետք, իրենց հողին մէջ կրնաս հանդարտ
համարել լոկ այն ատեն, երբ դուն եւ սերունդդ, գեղեցիկ եւ ուրա-
խացուցիչ անակնկալը ջանաք ըլլալ ձեւ ընտանիքին, աղղին, հա-
նուր մարդկութեան:

Կարդացած եմ աւարտած թուղթս կէս ժամ առաջ եւ հողիով
ու մարմնով թեթեւալու համար, ելած զուրս: Հանդիպեցայ նա-
մակատուն: Նամակատուիւիս մէջ ոչ մէկ թերթ այսօր, ոչ մէկ նա-
մակ: Զերմ խօսքի թուղթ մը, թղթիկ մը իսկ չկայ այսօր: Մտե-
րիմ խօսքերու պնակս, որ նամակատուիս է, պարտաւ է: Պիտի մնամ
անօթի, չեմ գիտեր մինչեւ երբ:

Իջած եմ շուկայ:

Հիմա, հոս, մեծ ու փոքրիկ մարդերով, տեսակ տեսակ ցե-
ղերու ներկայացուցիչներով, տեսակ տեսակ խառնուածքներով,
բազմապիսի տխրութեամբ ու շռայլ ուրախութիւնով յորդաղեղ
կեանքի փողոցներուն մէջ, քաղաքի անհուն ժխտրին գիրկը, կը
թուի ինծի դրած թուղթս նիհար, անարիւն, ճղճիմ: Կը թուի չին,
կենսաթափ: Տող առ տող անխմատ խօսք, տող առ տող աղմուկ:
Տող առ տող ունայնութիւն:

Կը կարծէի թէ ձեզի շատ բան ըսած եմ: Ոչինչ ըսած եմ: Կը
գիտեմ շուրջս, կեանքը: Ու կը լեցուի սիրտս յուզումով: Ոչինչ ը-
սած եմ: Ոչ մէկ իրական բան: Ոչ մէկ ճշմարտութիւն: Ոչ մէկ
տխրութիւն յայտնած: Ոչ մէկ ողբերգութիւն չեմ ըսած: Աւրած
եմ մտածումի գեղեցիկ վիճակ մը, քանդած եմ սրտի գեղեցիկ լուս-
թիւն մը, աննման պերճախօսութիւն մը: Գայթակցութիւն է կեանքը
գիրի վերածելը: Զրկել է զայն իր էութենէն, ճոխութենէն, ճա-
նաչներէն: Աղքատացնել է զայն գրիչի մը տակ, մահացնել՝ մե-
լանի մը հեղուկին մէջ:

Կեանքը (օ՛հ, ինչ անդարձանելիօրէն աղքատ ենք մենք ու
տղէտ) հոս է, եւ ոչ մէկ ատեն գրասեղանի մը գիմաց, թուղթի մը
առջեւ, գրքի մը մէջ: Կեանքի մարմբուն նշոյլներ, անհուն ծովէ մը
կաթիլներ կան միայն հոն: Հոս կայ մինչդեռ բովանդակ, հում,

հոսուէն, յարաշարժ ու յարատեւ կեանքը. տեղ, վայրկեան ու գիծ միտքով, հարուստ ու յարանորոգ կեանքը: Անսպառ, դիւրին ու դժուար կեանքը: Ամէն բոլորէ ոտքիդ քարի պէս դարձուող կեանքը, իրական ու կարծր, հեղուկ ու համայնաթափանց: Կայ հոս կուրծքիդ մէջ, աղիքներուդ մէջ մխրճուող բուն կեանքը:

Կեանքին բոլոր պատուիրակները հոս են, քաղաքին փողոցներուն մէջ թափած, դաւակներս, (կը տեսնեմ դիրենք ահա, իրենց ահաւոր ջրապտոյտին մէջ եմ) եւ ակնթարթ առ ակնթարթ, նիւթ առ նիւթ, իր առ իր կ'ապրին ու կը զգացնեն իրենց այրուող դոյութիւնը, մխացող, բոցավառուող, ճարձատող դոյութիւնը: Մանաւանդ ջիւ առ ջիւ, մտածում առ մտածում, խօսք առ խօսք ճենճերող դոյութիւնը: Սուտ առ սուտ, կեղծիք առ կեղծիք դոյութիւնը: Տառապանք առ տառապանք դոյութիւնը: Սիրոյ կրակ, նախանձի կրակ, խարերայութեան կրակ, հաշուի կրակ: Բոլորը փողոցներուն մէջն են, կեանքը կը դոյացնեն, կեանքը կ'ապրին, կեանքը կ'եռան ու կ'եռացնեն:

Հոս է, այս ասրանքներով, իրերով ու մարդոցմով լեցուն փողոցներուն մէջ, դռններուն ու պողոտաներուն մէջ, հրապարակներու այս անխմանալի ու ամպամած սեւ աղմուկին մէջ, բաղմութեանց ամպրոպին մէջ ծրարուած ամբողջ կեանքը: Անոր մեծ, իրական, վաւերական պատգամաւորները, անոր մշտնջենական ու ահեղ լիազօրները կը թափառին ահա: Պիտի ապրին: Պիտի ծախեն, պիտի դնեն, պիտի խարեն, պիտի դողնան: Պիտի ապրին:

Պատուիրակները, անվախճա՛ն լիազօրները բուն ու բովա՛նդակ մարդկային կեանքին: Գողեր են: Եւ թուղթի մը վրայ դրած կամ ալճալովի մը մէջ տեսնուած գողերը չեն ասոնք: Սուտ գող չեն, գերատանացած գողեր չեն, արուեստականացած գողեր չեն: Իրական են, հոս են, քովդ են, դիմացդ են: Կ'ապրին քեզմով, կ'ապրեցնեն իրենց ահին մէջ: Պիտի ընեն իրենց դործը, — չարի՛քը — պիտի ապրի՛ն: Հրամայած է կեանքը՝ պիտի ապրին: Բնաւորութիւն մը կաղապարած է դիրենք ու կը հրամայէ որ քալեն իրենց խառնուածքին ճամբով, դէպի կեանք, դէպի մահ:

Ու նաեւ թափառաշրջիկներ են այդ պատուիրակները, կամ շրջուն վաճառորդ: Պիտի ընեն բան մը, լաւ կամ դէժ, եւ պիտի ասորին: Գեղօններ պիտի երգեն մայթին վրայ. դուլպայի դեղօն, օճառի դեղօն, միտի եւ ոսպի դեղօն՝ — պիտի ասորին: Կարսօն են: — Պիտի ասորին: Առեւտրական, փաստաբան, բժիշկ, քաղաքագէտ՝ — պիտի ասորին: Ոստիկան, ուսուցիչ, հրձիգ, հրէջ՝ — պիտի ասորին:

րին : Պիտի մուրան և ապրին , պիտի խարեն և ապրին , պիտի ստեղծեն և ապրին : Հոս է կեանքին յատակ հրամանը , ապրելու պայծառ կամքը : Շռայլութիւն , աղքատութիւն , սուտ ու իրաւ՝ պիտի չլիութին իրարու , և ներկայ մը պիտի ստեղծեն , օղակ մը պիտի աւելցնեն ժամանակի շղթային :

Այդքան պատուոյ խօսքերէ , այդքան զրականութիւններէ ու այդքան եկեղեցիներէ ետք , խողեր կան փողոցին ծայրը , տեղ մը — պիտի ապրին : Պիտի հերքեն կեանքին միւս բոլոր կերպերը՝ և ապրին : Պիտի ընեն այդպէս զրեթէ ամէնքը , վճարար , զրեթէ ամէնքը անտեղիտալիօրէն : Որովհետեւ հոս փողոց է , շուկայ , հրապարակ , հացի անվախճան ռաղմաղաշտ : Հոս թուղթ չկայ այլեւս , թուղթի տժգոյն բարոյական , տժգոյն բանաստեղծութիւն : Մեռած են զիրքերը հոս . անոնց ձայնը կարծես մահէն աւելի տկար է , մահէն աւելի պաղ : Գիրք մը , — կը զգամ հրապարակներու այս ժխորին մէջ հիմա , — բնաւ ներկայ չէ : Ապագային քարոզի ընող զիրքն իսկ , դրուելէ ետք , անցեալ մըն է արդէն , իր էջերը հետզհետէ պատանքի վերածող : Հոն հերոսները իրենց ոճին ու կաղապարին դամբարանին մէջ են : Ոչ , որեւէ զիրք ներկայ մը չէ : Փողոցը , հրապարակը , շուկան են կեանքին ներկան :

Եւ հոս զրեթէ հայր չկայ , զրեթէ զաւակ չկայ , ու զրեթէ ոչինչ չկայ , բացի կեանքէն : Բացի կեանքին վէրքերէն , ողբերգութիւններէն : Բացի կեանքին պայքարի ձայնէն , տրամութենէն , անմիջական ու խենթ ուրախութենէն : Ուստի , տկար երազի մը պէս , լքուած աղօտ իրականութեան մը պէս կու գայ ինծի , քաղաքի այս կենսահոտ փողոցներուն մէջ , ձեզի ուղղած իմ հայրական թուղթս : Կեանքին ներկայէն կտրուած , միայն մտքի զաշնակներէ ելած սուտ արձագանդի մը պէս կու գան ինծի հիմա , սա բեղուն ու բարեբեր սրճարաններուն առջեւ , սա բաղմայաճախորդ շարժապատկերի ոլորահներուն ու սափրիչի սալօններուն առջեւ , զիրքերը , գեղարուեստի ու բարոյախօսութեան բոլոր բեմերը , բոլոր քրտնաջան քարոզները : Բոլոր կրօնները , բոլոր փիլիսոփայութիւնները , վարդապետութիւնները , ընկերային ուսմունքները : Հաւատքն ու տրամաբանութիւնը : Դժբախտութիւնը աւելի խոշոր տառերով արձանագրուած է այս բոլորին վրայ որպէս ընդհանուր խորազիր մը : Մոլութիւնները՝ նմանապէս : Կիրքն ու անարդարութիւնը՝ նմանապէս : Շահը՝ այդպէս :

Կեանքի այս անբացատրելի մոլեղնութեան , բոլորովին անասելի բաղմաղանութեան զիմաց , քուղքս , հոն , լռին ու խոնարհ սեն-

եալիս մէջ ստորագրելէ վերջ մանաւանդ, կը սմբի յանկարծ հոգիս: Կը տրտմի, կը մանրանայ, կ'անէանայ կարծես: Մեծ է կեանքը եւ ուրիշ: Ինչ ալ ընենք՝ մեծ է եւ ուրիշ: Մեծ եւ ուրիշ՝ քան միտքը: Մեծ եւ ուրիշ՝ քան հաւատքը: Իր յաւէտ ներկայութեամբ ամենէն աւելի ծանօթ բանը պէտք էր ըլլար մեղի, ամենէն անծանօթ բան է սակայն, յաւէտ անծանօթ մնալու սահմանուած կարծես: Ու կը ճանչնանք կարծես մահը աւելի քան կեանքը:

Ու հիմա, այսքան կեանքի դիմաց ես ի՞նչ դրեցի: Խեղճ բաներ: Բառեր:

Եւ որչափ տխուր եմ արդ, եւ որչափ որբ՝ մուխ ու մշուշ տիեզերքի մը այս հեռու իրիկուան դիրկը, մեծ եւ օտարական քաղաքի մը վայրկեաններուն անձնատուր, անակնկալներուն դերի:

Որպէս հայր, որպէս հայր ու մարդ անխորամանկ եւ անճարտար՝ նետած եմ կեանքի կրկէսին մէջ երկու պղտիկ դաւակներ, հայերէն լեզուով պղտիկ թուղթ մը իրենց ձեռքին, որպէս պայքարի միակ դէնք: Ի՞նչ կը բաւէ: Իրենց դոյութենէն, հոս, սա փողոցներուն մէջ, ճշմարտութի՞ւն պիտի ուղեն մարդիկը թէ դրամ: Զիրենք չկոխկրտելու համար տրամաբանութի՞ւն պիտի պահանջեն հացին սա բոլոր կռուազանները թէ ուժ, թէ խորամանկութիւն: Նարեկ-դոթոնոսորի սա հրաւառ հնոցին մէջ, որ բոլոր ժամանակներու եւ բոլոր մեծ Բաբելոններու կեանքն է, պիտի չխանձի՞ անոնց մորթը, եթէ միայն իրենց կամ իրենց ծնողքին սրտի խօսքը հաղուին իրրեւ հաղերձ: Շուկան ե՞րբ ուղած է բառ, փոխան չոր ապրանքի:

Հայրենի հողէն դուրս, օտարութեան հոծ խաւարին մէջ, հայերէն բառեր եւ հայ փոքրիկներ: Լաւ է չչարունակել:

Խաղաղ էր տունը: Խիտ մաղերէ անցած կեանք մը տեղաւորուած էր սենեակներուն ու նրբանցքներուն մէջ եւ կեանքը կը խօսէր հոն իրրեւ դերագոյն ճշմարտութիւն մը: Բայց կը խօսէր մէկ լեզուով. — սրտին լեզուով: Մտքին ու արդարութեան քերականութեամբ: Տան մէջ, ընտանիքի մը ամենադժնդակ պահերուն իսկ, կեանքը կեանք ըլլալէ աւելի հէքեաթ է եւ բանաստեղծութիւն:

Օ՛, սենեակիս մէջ, սեղանիս առջեւ, գրիչիս ներկայութեան, ինչպէս ուրիշ եւ դիւրին էր ամէն ինչ: Կեանքին տեսիլքը կ'ենթարկուէր հոն սրտիս այրող բոցերուն, տրամաբանութեան ճարտար խաղին: Կ'արձակէր մտածումս հոն իր պատգամները հանուր կեանքի մասին: Նկար մըն էր կեանքը: Եւ մեր մտքին մէջ հասած կեանքը նկար մըն է միշտ եւ ոչ իրական կեանք, ապրող եւ ակնթարթ առ

ակնթարթ փախչող կեանք: Կ'ենթարկուի նկարը տեսողութեանդ, բայց իրականը...:

Հիմա, հոս, բաղձութիւնները եւ իրենց ներկան ին կարծես զերազոյն ճշմարտութիւնը, զերազոյն պատգամը: Գիրք մը տժգոյն ցոլք է միայն, բաղդատած կեանքին իրականութեան հետ: Որքա՞ն աւելի հզօր ցնցում մըն է ամենախոնարհ կապելան քան որեւէ կրքոտ էջ: Որքան քիչ ոճրադործ է զրքի մը ոճրադործը քան իրականութեան նոյնիսկ թշուառ մարդաստանը: Որքան նուազ ազահ՝ Արբա-կոնը, քան ոեւէ խանութպան կամ ոեւէ մարդ, որ տասը դահեկան ուղող կարիքաւորին հինգը նոյնիսկ կը յօժարի տալ: Որովհետեւ հոս, դաւակներս, իրական է կիրքը, իրական է մահը, իրական է չտալը: Գրքին մէջ խօսք է, զաղափար միայն: Հոս հետեւանք ունի: Գրքին մէջ յուղում, վերացական հետեւանք մը լոկ:

Զաւակներս, կարդացէք ձեր հօր թուղթը եւ ապա խոսնուեցէք դուք եւ ձեր ապագայ օրերու բաղձութիւնը: Դուք եւ ձեր բաղձութիւնն էք ճշմարիտը, եւ ոչ թէ ես, եւ ոչ թէ թուղթս: Պայքարեցէ՛ք, բանակցեցէք:

Պիտի մանէք տուն, եւ տունին մէջ կեանքի ճշմարտութիւնները պիտի զինեն ձեզ փողոցին դէմ: Պիտի իջնէք փողոց, եւ հոն կեանքը ուրիշ ճշմարտութիւններ պիտի փախայ ձեր ականջին, պիտի զինէ ուրիշ բաներով:

Կը կարծէի թէ մերջացած է ըսելիքս: Բայց կը տեսնէ՞ք, կը զգա՞ք. կը թուի ինծի թէ ան չէ իսկ սկսած:

Ասկէ ետք, ամէն անգամ որ դուրս գամ, կարծես նոր ըսելիքներով պիտի վերադառնամ տուն: Որչափ դժուար է հօր մը համար իր թուղթը աւարտած համարել: Ոչ, կեանքս չաւարտած՝ թուղթս չ'աւարտիր: Կը սպասեմ զրքիս, բոլոր զրոյներուն պէս, որոնք գրելէ ետք, կը սպասեն տակաւին իրենց... զրքի՛ն:

ՎՐԻՊԱԿ

ՆԿԱՏՈՒԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐԸ

Էջ 5, վերէն վար 8-րդ տող.—

Կարդալէ առաջ, *պիտի ըլլայ* գրելէ առաջ:

Էջ 11, վերջին տող.—

Եղած, *պիտի ըլլայ* *եղած* է:

Էջ 27, վարէն վեր 10-րդ տող.—

այրեղիմ, *պիտի ըլլայ* *այրենգիմ*:

Այս գիրքէն 300 օրինակներ
տպուած են մասնաւոր ընտիր Թուղթի
վրայ:

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ԳՈՐԾԵՐԸ

- 1.— ՍԷՐ ԵՒ ՎԻՇՏ (Բանաստեղծութիւն)
- 2.— ՀՈՂԸ (Պատմութեանք) — Սպառած:
- 3.— ՊԱՅՔԱՐՈՂՆԵՐ, ՊԱՅՔԱՐՈՂՆԵՐ... (Պարսաւ) — Սպառած:
- 4.— ԹՈՒՂԹ ԶԱՒԱԿՆԵՐՈՒՍ (Արձակ)

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԼԻ ԳՈՐԾԵՐ

- 1.— ՏՈՄԱՐ ՏԱՐԱԳՐԻ (Պատմութեանք)
- 2.— ԽՈՀ ԵՒ ԿՐԱԿ (Արձակ)
- 3.— ԾՆՆԴԱՎԱՅՐ ԿՈՐՈՒՍԵԱԼ (Քերթնածնեք)
- 4.— ԳԻՐՔ ՎԻՇՏԻ (Քերթնած)
- 5.— ԳԻՐՔ ԴԱՌՆՈՒԹԵԱՆ (Քերթնած)
- 6.— ԱՆՈՂՈՐՄ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ (Արձակ)

ՀԱՅ գրադարան

EM0009736

ԳԻՆ ԼԻԲԱՆԱՆ ԵՒ ԱՐԱՔ. ԵՐԿԻՐՆԵՐ 3 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 1.50 ՏՈԼԱՐ

Հասցե՝

ED. BOYADJIAN

B. P. 1153

BEYROUTH — LIBAN

28 12/3